

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
CIVILINIO PROCESO KATEDRA**

**VAIDA MOTIEJŪNIENĖ
CIVILINĖS TEISĖS STUDIJŲ PROGRAMA**

Teismo vaidmens pokyčiai XXI amžiuje
Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas prof. dr. Virgilijus Valančius

VILNIUS, 2009

T U R I N Y S

ĮVADAS.....	3
I. TEISMO VAIDMENS SAMPRATA.....	6
1.1. Teismas kaip teisingumą vykdanči institucija.....	7
1.2. Teismas kaip pagrindinis teisės taikymo ir aiškinimo subjektas.....	15
1.3. Teismo aktyvumo/pasyvumo civiliniame procese samprata.....	20
II. TEISMO VAIDMENS POKYČIAI: NUO INKVIZICINIO IKI SOCIALINIO CIVILINIO PROCESO.....	22
2.1. Tardomojo ir rungimosi civilinio proceso modelių skirtumai, socialinio civilinio proceso modelio esmė.....	23
2.2. Teismo vaidmuo Lietuvos civiliniame procese prieš ir po naujojo civilinio proceso kodekso įsigaliojimo:.....	31
2.2.1. 1964 metų Civilinio proceso kodekso trūkumai.....	32
2.2.2. Naujojo civilinio proceso kodekso tikslai ir principai.....	36
2.2.3. Rungimosi ir dispozityvumo principų įtaka teismo vaidmeniui civiliniame procese.....	42
2.3. Teisminio precedento reikšmė teismo vaidmeniui civiliniame procese.....	50
III. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO SPRENDIMŲ POVEIKIS NACIONALINIAM TEISMO VAIDMENIUI.....	56
IŠVADOS.....	62
LITERATŪRA.....	65
ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS.....	71
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA.....	72
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA.....	73

„Kiekvienas ginčas daro neįkainojamai didelę neigiamą įtaką visuomenės dvasiai, jeigu jis kaip galima greičiau nėra pašalinamas.“ F. Klein

I V A D A S

Lietuvos Respublikos Konstitucija¹, aukščiausią galią turintis teisės aktas, grindžiantis valstybės teisinę sistemą, įtvirtina valstybės valdžios organizacijos pagrindus. Šioje visuomenės sutartyje, grindžiamoje nekvestionuojamomis vertybėmis, numatytas teismo vaidmuo. Pagal Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalį teismas - teisingumą vykdanči valstybės valdžios institucija. Koks teismo vaidmuo vykdan teisingumą? Konstitucijos 30 straipsnyje įtvirtinta konstitucinė teisė į teisminę gynybą. Teisminės gynybos garantija reiškia asmens teisę kreiptis į teismą su ieškiniu, prašymu, skundu ar pareiškimu ir teismo pareigą toki keipimąsi išnagrinėti bei priimti dėl jo teisėtą, pagrįstą ir teisingą sprendimą. Teisė kreiptis į teismą realizuojama civilinio proceso tvarka, o minėtą civilinių teisių gynimo mechanizmą reglamentuoja Civilinio proceso kodeksas. Šiame darbe, atsižvelgiant į jo apimtį, bus tiriami teismo vaidmens pokyčiai civiliniame procese.

XX amžiuje Lietuvoje nebuvo sukurta savo, nacionalinio civilinio proceso kodekso, o 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojo naujasis Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas², įtvirtindamas socialinio civilinio proceso modelį bei įnešdamas naujoves, pokyčius Lietuvos visuomenei. Šis naujasis etapas sutapo su naujojo XXI amžiaus virsmu.

Pasirinkta magistro baigiamojo darbo tema „Teismo vaidmens pokyčiai XXI amžiuje“ yra aktuali tiek teorine, tiek praktine prasme, nes šios temos kompleksinio ištyrimo ir išnagrinėjimo nėra nei Lietuvos, nei užsienio specialistų darbuose. Buvo aptarti ir diskutuojama tik tam tikrais atskirais šios temos klausimais. Rašant darbą remtasi Lietuvos autorių V. Valančiaus, V. Nekrošiaus, V. Mikelėno, S. Vėlyvio, A. Vaišvilos, D. Jočienės, Pr. Kūrio ir kt. moksliniais straipsniais bei užsienio autorių M. Treušnikovo, A. Davtiano ir kt. darbais.

Pasirinkto magistro baigiamojo darbo problema yra ta, kad šiuo metu tiek Lietuvoje, tiek ir tarptautiniu lygiu vis plačiau diskutuojama apie šiuolaikinėje visuomenėje sparčiai plintančius neigiamus reiškinius – nepasitikėjimą teisėsaugos institucijomis, įskaitant teismą. Apie vykstančius teisminius procesus plačiai diskutuojama žiniasklaidos priemonėse, kritikos ribos teisminės valdžios atžvilgiu plečiasi, tokiu būdu mažindamos teismo autoritetą, teisėjo reputaciją. Tokio pobūdžio

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

² Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, patvirtintas 2002 m. vasario 28 d. įstatymu Nr. IX-743 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.

procesai priverčia susvyruoti demokratinės visuomenės pasitikėjimą teismine valdžia. Žiniasklaidos priemonių paveiktas teismo aktyvumas neturi peraugti į teismo šališkumą. Teismo veiklos viešumas yra vienas iš veiksnių, lemiančių visuomenės pasitikėjimo teismu lygį, tačiau turi būti proporcingai derinamos dvi konstitucinės teisės: teisė skleisti įsitikinimus ir teisė į nešališką, nepriklausomą teismą. Manome, kad yra būtina stengtis didinti visuomenės supratingumą siekiant sumažinti nepasitikėjimą teismine valdžia visuomenėje.

Magistro baigiamojo darbo **objektas** yra teismo vaidmuo nacionaliniame civiliniame procese ir jo pokyčiai. Šio darbo tyrimo **dalykas** yra teisės aktai, reglamentuojantys teismo vaidmenį civiliniame procese, sąlygojantys teismo vaidmens pokyčius naujajame XXI amžiuje bei nustatantys civiliniame procese dalyvaujančių asmenų ir teismo teises ir pareigas.

Tyrimo tikslas - išanalizuoti, kaip kito teismo vaidmuo nacionaliniame civiliniame procese XXI amžiuje.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) atskleisti teismo vaidmens sampratą,
- 2) identifikuoti skirtumus tarp rungimosi ir tardomojo civilinio proceso modelių, apibrėžti socialinio civilinio proceso modelio esmę,
- 3) palyginti teismo vaidmenį Lietuvos civiliniame procese prieš ir po naujojo civilinio proceso kodekso įsigaliojimo,
- 4) įvertinti teismo precedento reikšmę teismo vaidmeniui civiliniame procese,
- 5) aptarti EŽTT sprendimų poveikį nacionaliniam teismo vaidmeniui.

Prieš pradėdant įgyvendinti iškeltus uždavinius, keliama **hipotezė**: 2002 metų Lietuvos Civilinio proceso kodekse įžvelgtinas giluminis siekis suderinti socialiai orientuoto, aktyvaus, bet taip pat ir nešališko teismo vaidmenį.

Darbas susideda iš **trijų dalių**. Magistro baigiamuoju darbu siekiama išanalizuoti teismo vaidmens nacionaliniame civiliniame procese pokyčius XXI amžiuje. Pirmoje dalyje teoriniu aspektu bus bandoma atskleisti teismo vaidmens sampratą. Antroje dalyje identifikuojami civilinio proceso rungimosi ir tardomojo modelių skirtumai, apibrėžiama socialinio civilinio proceso modelio esmė, lyginamas teismo vaidmuo Lietuvos civiliniame procese prieš ir po naujojo civilinio proceso kodekso įsigaliojimo, atskleidžiant senojo kodekso trūkumus ir naujojo privalumus bei apibrėžiant naujojo civilinio proceso kodekso tikslą ir principus, nustatant rungimosi ir dispozityvumo principų įtaką teismo vaidmeniui civiliniame procese. Vėliau įvertinama teismo precedento reikšmė teismo vaidmeniui. Trečioje dalyje aptariamas EŽTT sprendimų poveikis nacionaliniam teismo vaidmeniui. Galiausiai tyrinėjimo pagrindu suformuluojamos išvados.

Tyrimo metu kompleksiskai buvo naudojami teoriniai ir empiriniai tyrimo metodai. Pagrindinis tyrimo metu taikytas empirinis tyrimo metodas, siekiant gauti informaciją, yra dokumentų analizės metodas. Šis metodas plačiai naudojamas tyrime, siekiant išanalizuoti teisės aktus, mokslininkų monografijas, mokslinius straipsnius. Teorinis abstrakcijos metodas naudojamas siekiant apibendrinti sąvokas, modelius. Lyginimo metodas darbe naudojamas lyginant bei vertinant skirtingų mokslininkų nuomones, įvairius istorinio vystymosi laikotarpius, skirtingas teisinės sistemas, siekiant tikslo - nustatyti nurodytų objektų skirtumus ir panašumus. Analogijos metodas naudojamas ieškant tarp reiškinių panašių ir skirtingų požymių. Apibendrinimo, sisteminės analizės, loginis metodai naudojami analizuojamai medžiagai apibendrinti bei suformuluoti išvados. Lyginamasis istorinis metodas darbe naudojamas siekiant išsiaiškinti, kas yra bendra ir ypatinga istoriniuose reiškiniuose, sugretinti skirtingus socialinio reiškinio vystymosi laikotarpius, išsiaiškinti įvykusius pokyčius.

I. TEISMO VAIDMENS SAMPRATA

Prieš pradėdant analizuoti teismo vaidmens sampratą būtina patikslinti sąvokas: teismas, teisės aiškinimas, teisės taikymas, teisė į teisminę gynybą, civilinis procesas, teisės doktrinos prasme.

Lietuvos Respublikos Konstitucija (109 str. 1 d.) (toliau tekste - Konstitucija) apibrėžia *teismą* kaip teisingumą vykdančią valstybės valdžios instituciją. (5 str. 1 d.)³ *Teisės aiškinimas* suprantamas kaip teisės subjektų (valstybės institucijų, organizacijų, pareigūnų, piliečių) intelektinė veikla, skirta teisės normos prasmei (teisių ir pareigų turiniui, jų santykiui) atskleisti, suvokti.⁴ *Teisės taikymo* sąvoką autorius A. Vaišvila paaiškina: 1) kaip valstybės pagalbą ir 2) kaip teisingumo vykdymą.⁵ Atskleidžiant sąvoką - *teisė į teisminę gynybą* - pabrėžtina, jog tai viena pagrindinių žmogaus teisių, įtvirtinta 1950 m. lapkričio 4 d. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁶ 6 straipsnyje, bei konstitucinė teisė, įtvirtinta LR Konstitucijos 30 straipsnyje - tai asmens teisinio statuso, teismo sudedamoji dalis, materialiaja teisine prasme reiškianti teisę į ieškinio patenkinimą, procesinę prasme - teisę kreiptis į teismą su ieškiniu.⁷ Tai yra ir vienas iš pagrindinių civilinio proceso principų, numatytas Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 5 straipsnyje. *Civilinis procesas* suprantamas kaip įstatymu - Civilinio proceso kodeksu (toliau tekste CPK) nustatyta ir reglamentuota tvarka, kuria ginamos pažeistos civilinės teisės.

Naudojant paminėtas sąvokas kaip instrumentus, pasitelkus mokslinių darbų autorių suformuluotas idėjas, darbe pirmiausia formuluotina ir analizuotina teismo vaidmens samprata, kuri padės pasiekti darbo tikslą ir išspręsti uždavinius.

Konstitucija - bet kokių teisinių tyrimų išeities pozicija. Todėl ji yra ir šio darbo išeities pozicija. Pasak E. Jarašiūno, ji yra aukščiausioji teisė ir nubrėžia kryptis visai teisės sistemai. Jo žodžiais tariant, „priėmusi Konstituciją pilietinė Tauta padėjo savo, kaip valstybiškai organizuotos bendruomenės, gyvenimo norminį pagrindą“⁸, o Lietuvai ratifikavus Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją⁹, šis tarptautinis teisės aktas tapo sudėtine Lietuvos teisinės sistemos dalimi (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. 3 d.). V. Valančius pažymi, jog taip

³ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

⁴ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 364.

⁵ Ten pat, P. 383-384.

⁶ Valstybės žinios, 2000, Nr.96-3016.

⁷ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.29.

⁸ Birmontienė T., Jankauskas K., Jarašiūnas E. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda: kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2007.P.295.

⁹ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo // Valstybės žinios. 1995 m. gegužės 5 d., Nr. 37-913.

mūsų valstybėje buvo įtvirtintos nuostatos, kurios nėra naujiena pažangiu keliu besivystančiose valstybėse, pripažįstančiose, kad pažeistas žmogaus teisės ir laisvės gali apginti tik teismas.¹⁰

Vienas iš pirmųjų valdžios padalijimo teorijos apologetų Š.L. Monteskjė (Ch.L. Montesquieu) teismo vaidmenį visuomenėje apibūdino taip: sprendamas ginčas, teisėjas turi vadovautis įstatymu. Nagrinėdamas bylas, jis tėra „burna, tarianti įstatymo žodžius“. Tačiau taikydamas įstatymą, teisėjas turi būti nepriklausomas. Taigi Š.L. Monteskjė teigė, jog būtina teisingumo vykdymo prielaida, kad sprendimą dėl šalių ginčo priimtų nešališkas ir neutralus trečiasis asmuo - teisėjas (*tertium super partes*).¹¹

Šiame darbe gvildenamas teismo vaidmuo civiliniame procese, todėl vėlesniuose šio skyriaus poskyriuose, atskleisdami teismo vaidmens sampratą, nagrinėsime teismo, kaip teisingumą vykdančios institucijos, ir teismo, kaip pagrindinio teisės taikymo ir aiškinimo subjekto, funkcionavimą. Taigi, mus domina klausimas - koks teismo vaidmuo vykdan teisingumą?

1.1. Teismas kaip teisingumą vykdanči institucija

Ieškodami istorinių teisminės valdžios ištakų, pasitelkėme autoriaus J. Machovenko idėją. Autorius lyginamuoju aspektu, remdamasis mokslo darbais, istorinių šaltinių publikacijomis, Lietuvos ir užsienio tyrinėtojų darbais, klasikiniiais ir moderniaisiais istoriniais teisės veikalais, nustatė, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau - LDK) teismų sistema nebuvo vieninga ir ją sudarė kelios sistemos įvairiems luomams ir socialiniams sluoksniams: bajorams, dvasininkams, privilegijuotų miestų miestiečiams, didžiojo kunigaikščio valstiečiams ir miestiečiams, pilies jurisdikų gyventojams ir žydams, feodalų valdiniais. Mینimo autoriaus nuomone, naujieji Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso ir Civilinio proceso kodeksas pakeitė ilgai vyravusią įrodymų sampratą, kurios ištakos yra feodalinė LDK teisė. Nurodė, jog nesusipažinus su feodalinė įrodymų sistema vargu ar įmanoma suvokti daugelį kitų viduramžių teismo proceso institutų. J. Machovenko pažymėjo, kad LDK seimo medžiagos analizė rodo, kad vienas iš svarbiausių teisingumo vykdymo mechanizmo trūkumų buvo neveiksmingas teismo sprendimų ir nuosprendžių vykdymas. Sprendimo ar nuosprendžio vykdymu turėjo pasirūpinti bylą laimėjusi šalis, kuriai teismas atsiųsdavo į pagalbą diečkų arba vižų. Autorius nagrinėjo diečkaus ir vižo bei vaznio institutų užuomazgas, aprašė 1564-1566 metų teismų reformą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bei detalizavo ir aprašė tuometinę

¹⁰ Valančius V. Teismo ir teisėjų nepriklausomumo, savarankiškumo ir savivaldos realizavimo problemos // Jurisprudencija. 2000, Nr. T.17 (9). P.55.

¹¹ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.73.

teismų sistemą - žemės, pilies, pakamario teismų veiklą. Anot J. Machovenko, dalis visuomeninių santykių vykdant teisingumą 1529 m. Lietuvos statute buvo nereguluoti. Nepakankamai aiškiai, pasak autoriaus, buvo atribotos teismo instancijos. 1542 m. didysis kunigaikštis uždraudė kreiptis į jį Lenkijoje, apeinat vietos teismus, ir nustatė keturias teismo instancijas: 1) seniūno ar laikytojo teismą, 2) vaivados teismą, 3) ponų tarybos teismą, 4) didžiojo kunigaikščio teismą. Apibendrinamas autorius teigė, kad LDK valdovų sankcionuota kanonų teisė buvo taikoma bažnytinių teismų visiems dvasininkams ir Bažnyčios valdiniais, o religinių nusikaltimų, santuokos ir šeimos santykių bylose - visiems pasauliečiams. Kanonų teisės normų įgyvendinimą užtikrino priverčiamoji valstybės galia.¹²

Ieškodamas istorinių teisminės valdžios ištakų, autorius M. Maksimaitis, dėmesį atkreipdamas į tarpukario laikotarpį - 1918-1940 metus, paminėjo, kad pirmajame Lietuvos konstituciniame akte - 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose - apie teismus visai nebuvo užsimenama. Laikiniuju Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymu buvo nustatytas trijų pakopų teismas. Lietuvos teismai buvo konstruojami pagal Rusijos teismų, veikusių Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo, pavyzdį. Žemiausia teismų sistemos grandimi kiekvienai apskrčiai ir miestui, turinčiam daugiau nei 20 tūkstančių gyventojų, buvo numatyti taikos teisėjai. Buvusiose gubernijose turėjo būti sudaromi apygardų teismai. Aukščiausiaja teismine institucija numatytas vienas visai valstybės teritorijai Vyriausiasis Lietuvos tribunolas. Ryškų teigiamą poveikį padarė ir teisinį apibrėžtumą Lietuvos teismų sistemai suteikė 1922 metų Lietuvos Respublikos Konstitucija, po to minėtą Laikinąją Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą pakeitė 1933 metų Teismų santvarkos įstatymas, įvesdamas jau keturių pakopų teismą. Steigti Lietuvoje administracinį teismą buvo susirūpinta tik 1940 metais, aktyviai į šį reikalą įsikišus tuometiniam ministrui pirmininkui Antanui Merkiui.¹³

Grįžę iš praeities į šiandieną, pritariame autoriui Broniui Švarliui, teigiančiam, jog „teisminės valdžios piramidės pagrindas yra teismas“¹⁴. Savo ruožtu, mes bandysime pagrįsti šį teiginį.

Kaip teigia G. Mesonis, valdžių padalijimo principas - prielaida garantuoti žmogaus teisių saugą. Jis nurodo, jog tai tikslas ir metodas, kuris pašalina valdžios monopolizavimo galimybę,

¹² Machovenko J. Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: diskusiniai klausimai. Vilnius: Justitia, 2007. P. 7-112.

¹³ Maksimaitis M. Istorinės teisminės valdžios ištakos Lietuvoje // Teisminės valdžios problemos Lietuvoje. Konferencija, skirta teismų reformos Lietuvoje įgyvendinimo analizei. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1997. P. 17-31.

¹⁴ Švarlys B. Teisminė valdžia ir žmogaus teisių gynimas // Teisminės valdžios problemos Lietuvoje. Konferencija, skirta teismų reformos Lietuvoje įgyvendinimo analizei. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1997. P. 65-69.

suteikdamas garantijas pilietinei visuomenei aktyviai dalyvauti teisinės valstybės plėtroje. Autorius pabrėžia, jog valdžių padalijimo principo teorijos pradininkais laikomi Dž. Lokas bei Š.L. Monteskjė, o šio principo esmė - valdžios įgaliojimų padalijimas tarp skirtingų institucijų taip, kad nė viena iš jų negalėtų piktnaudžiauti suteiktais įgaliojimais. Anot autoriaus, teisinis valdžių padalijimo modelis būna įtvirtintas šalių konstitucijose. Nukrypstame į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos penktąjį straipsnį, kuris teigia, kad „Valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas“, todėl yra išskiriamos trys valdžios - įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė. Taigi, valdžių struktūra atitinka klasikinį Š.L. Monteskjė pasiūlytą modelį.¹⁵

„Pagal Konstituciją teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai. Teisingumo vykdymas - teismų funkcija, lemianti šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą. Taigi teisminė valdžia - viena iš trijų valdžių, vykdančių specifinę teisingumo funkciją, kurios negali vykdyti jokia kita valstybės institucija ar pareigūnas. Valdžių padalijimo principas, teisingumo vykdymo funkcijos reikšmingumas suponuoja visavertės teisminės valdžios poreikį,“¹⁶- teigia autorius E. Jarašiūnas. Toks teisminės valdžios reikšmingumas, manome, suponuoja teisminės valdžios ypatingą padėtį visuomenėje.

Tuo tarpu V. Pakalniškis valdžią priskiria tik tautai ir teigia, kad „valdžia yra viena ir ji priklauso tautai“. Jo nuomone, nė vienam, perskaičius Konstituciją, nekyla abejonių, jog suverenitetas valstybėje priklauso tautai. Būtent suvereniteto pagrindu, anot autoriaus, tauta įgalioja valstybę jai atstovauti ir rūpintis socialiniais visos visuomenės interesais. Tačiau autorius pabrėžia, jog racionalus tautos įgalios valstybei valdžios įgyvendinimas įmanomas tik sukūrus valstybę ir subalansavus valdžią atitinkamose srityse, o ne koncentruojant ją vienoje institucijoje. Todėl tokio subalansavimo pagrindu autorius taip pat įvardija valdžių padalijimo teorijos idėją. Vėl prisiminsime Š.L. Monteskjė, kuris valdžių atskyrimo privalumui laikė tai, kad paskirsčius pagrindines funkcijas trims savarankiškomis valdžioms, kartu įtvirtinama ir tas funkcijas vykdančių institucijų tarpusavio kontrolė. Kaip parodo istorija, pasak V. Pakalniškio, ši idėja tokia pat sena kaip Platono „Įstatymai“. Tačiau čia pat paaiškina, jog istoriškai teisminė valdžia, kaip nepriklausomos valstybinių funkcijų realizavimo dalies susiformavimas, yra gana jauna. Autorius apibrėžia - teismas gauna valdžios galias tiesiogiai iš tautos, o ne iš kitų valstybės valdžių, todėl jis ir įgyvendina savo valdžią

¹⁵ Mesonis G. Valdžių padalijimas: teisinės valstybės charakteristika // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė.- Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002.P.110-131.

¹⁶ Jarašiūnas E. Teisminės valdžios organizacijos ir veiklos konstitucinės problemos // Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda: kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2007.P.298.

savarankiškai, o ne kaip kitų valdžių įsteigta institucija. Kalbėdamas apie teismo funkcijas, autorius vadina klasikine teorija tapusį požiūrį, kad teisminė valdžia įgyvendina teisingumo vykdymo valstybėje funkciją. Aiškindamas Konstitucijos 109 straipsnio pirmosios dalies dispoziciją, autorius paaiškina, jog teisingumo vykdymo veikla pasireiškia teismo priimamais sprendimais plačiaja prasme.¹⁷

Antai rusų autoriai teisingumą apibrėžia kaip specialią valstybės vykdomą veiklą ir teigia, jog ji įgyvendinama tik teisėjų, kuriems paskirti įgaliojimai, nustatyta tvarka ir griežta procesinė forma, nustatytu procesiniu įstatymu.¹⁸ Mes savo ruožtu atskleisdami „teisingumo“ bei „teisingumo vykdymo“ sąvokas pasitelkėme E. Jarašiūno idėjas. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, pasak E. Jarašiūno, valstybės valdžia Lietuvoje yra organizuota ir įgyvendinama remiantis valdžių padalijimo principu. Autorius nurodo, jog teisminė valdžia - viena iš Konstitucijoje įtvirtintų valdžių ir jai yra patikėtas teisingumo vykdymas. Atskleisdamas „teisingumo“, „teisingumo vykdymo“ sąvokas, jis pabrėžia, jog teisingumas yra sudėtinga kategorija. Cituodamas M. Romerį autorius aiškinasi „teisingumo vykdymo“ sąvoką ir teigia, jog tarpukario laikais M. Romeris teismų vykdomą funkciją apibrėžė taip: „Neteisės konstatavimas ir sudraudimas - štai yra visa bet kurio teismo funkcija. Šiuo ir reiškiasi toji teisės veikimo apsaugos funkcija, kuri vadinama teismu“¹⁹. Vėliau E. Jarašiūnas pateikia ir modernų požiūrį į teisingumą vykdančio teismo darbo esmę ir, jo žodžiais tariant, „nagrinėjantis bylą teismas priima nešališką ir privalomą sprendimą, kuriuo siekiama „apsaugoti teisę, ją konkretinti ir toliau vystyti“²⁰. Konkretizuodamas sąvoką autorius E. Jarašiūnas mus nukreipia į jau paminėtą teisinių tyrimų išeities poziciją - Konstituciją ir jos 109 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą nuostatą: „Teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai“.

Tenka sutikti su autoriumi, teigiančiu, jog šią nuostatą galima aiškinti tik ją siejant su kitomis konstitucinėmis nuostatomis. E. Jarašiūnas šią nuostatą sieja su Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalimi: „Asmuo, kurio konstitucinės teisės ir laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą“²¹. Taigi autorius E. Jarašiūnas apibrėžia ir teigia, kad teisminė gynyba - būtina asmens teisių apsaugos garantija, o demokratinėje teisinėje valstybėje „socialinis teisminės valdžios vaidmuo yra toks, kad teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės

¹⁷ Pakalniškis V. Dėl teisminės valdžios šaltinio ir jos veiksmingumo // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė: konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998. P.58-59.

¹⁸ Борисова Е. А., Иванова С. А., Молчанов В. В и др./ под. ред. Треушников М. К. Гражданский процесс: Учебник. 2-е изд. Москва: Издательский дом „Городец“, 2007. С.65.

¹⁹ Romeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Vilnius: Pozicija, 1994. P.5.

²⁰ Jarašiūnas E. Teisminės valdžios organizacijos ir veiklos konstitucinės problemos // Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda: kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2007. P.297.

²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises ir laisves“²². Todėl E. Jarašiūnas apibendrindamas pabrėžia, jog užtikrinti teismo funkcijų įgyvendinimą reiškia užtikrinti asmens teises, o cituodamas H. Šinkūną nurodo, jog „vykdydama teisingumą ir priimdama konkretaus individo teises ir interesus liečiančius sprendimus, teisminė valdžia privalo saugoti ir ginti kiekvieno asmens teises ir teisėtus interesus“.²³

Minėtų Konstitucijos nuostatų vedami prieiname prie Lietuvos Respublikos civilinio proceso teisės principų, įtvirtintų Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekse (toliau - LR CPK). Nagrinėjamo skyriaus aspektu mus domina civilinio proceso principai: 1) teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismas bei 2) teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo, ir šių principų turinys. Jau išsiaiškinome, jog Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalis įtvirtina nuostatą, jog teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai. Šią konstitucinę nuostatą, anot autorių A. Driuko ir V. Valančiaus, pakartoja ir konkretizuoja Teismų įstatymo²⁴ 1 straipsnio 1 dalis ir CPK 6 straipsnis. Be to, autoriai, tarsi pritardami jau mūsų paminėtų kitų autorių idėjoms, pabrėžia, jog teisingumo vykdymas yra išimtinė teismų funkcija, lemianti šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą, nes pagal Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalį teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi. Išskirtinas teisingumas: 1) formaliąja teisine ir 2) prigimtine prasme. Formaliųjų teisinių teisingumas paaiškinamas kaip materialiosios teisės įgyvendinimas, vienai iš valdžių – teismams - sprendžiant ginčus dėl teisės. Civiliniame procese teisingumo principas aiškinamas tuo, kad pagal įstatymą įsteigtam teismui yra suteikta išimtinė teisė valstybės vardu, t.y. Konstitucijos 109 straipsnio 4 dalies pagrindu, spręsti šalių ginčą bei pareiga remiantis materialiosios teisės normomis priimti teisėtą ir pagrįstą sprendimą, kuris yra visuotinai privalomas (CPK 18 straipsnis), įgyja *res iudicata* galią, jo vykdymas yra užtikrinamas valstybės prievarta.²⁵

Prigimtine prasme teisingumą autoriai A. Driukas ir V. Valančius paaiškina kaip moralinę kategoriją, kuria vertinamas žmogaus elgesys įvairiomis situacijomis realiame gyvenime. Autoriai pagal žmogaus veiklos sritis išskiria socialinį, ekonominį, moralinį, politinį teisingumą ir t.t. Jie paaiškina teigdami, kad „teisingumas susijęs su lygybe, bet tai nėra lygybė, nes lygybė yra tik vienas

²² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1999. Nr. 109-3192.

²³ Jarašiūnas E. Teisminės valdžios organizacijos ir veiklos konstitucinės problemos // Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda: kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2007. P.296-297.

²⁴ Lietuvos Respublikos Teismų įstatymas, 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I-480, www.lrs.lt prisijungimo laikas: 2009-10-06

²⁵ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.225.

iš kriterijų spręsti, kas teisinga, o kas - ne.“ Be šio kriterijaus autoriai teisingumą ir neteisingumą apibūdina kitomis moralinėmis kategorijomis - gėris, blogis, žmoniškumas, sąžiningumas ir t.t. Pasak autorių E. Laužiko, V. Mikelėno, V. Nekrošiaus²⁶, teisingumas nesuderinamas su formaliu, mechaniniu požiūriu į teisės taikymą, o reikalauja iš teismo aktyviai, kūrybiškai aiškinti ir taikyti teisę. Taigi, teisingumo vykdymas negali apsiriboti įstatymo raidės taikymu, o tai turi būti kūrybiškas procesas, kadangi be įstatymo raidės egzistuoja ir įstatymo dvasia, prasmė logika, paskirtis. Mūsų požiūriu svarbūs autorių teiginiai, jog prigimtinė teisingumo principo pusė - spręsti bylas, vertinti faktus, aiškinti ir taikyti teisę ar užpildyti jos spragas, remiantis teisingumo idėja. Aptarti autoriai pabrėžia, jog teisingumą moraline prasme vykdyti sudėtingiau nei formaliaja.

Taigi, kaip ne kartą konstatavo Konstitucinis Teismas, teisingumas - vienas pagrindinių teisės, kaip socialinio reguliavimo priemonės, tikslas. Teisingumo principo reikšmę teisiniam reguliavimui Konstitucinis Teismas akcentavo 2003 m. kovo 4 d. nutarime²⁷: „*Teisinės valstybės negalima siekti pripažįstant tik vienos grupės ar vieno asmens interesus ir kartu paneigiant kitų interesus. Teisingumas yra viena svarbiausių moralinių vertybių ir teisinės valstybės pagrindas.*“

Kaip jau minėjome, aptariamas teisingumo vykdymo principas glaudžiai susijęs su teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo principu, kuris įtvirtintas tiek tarptautiniuose (1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 8 straipsnis, 1966 m. gruodžio 19 d. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 2 straipsnio 3 dalis, 1950 m. Žmogaus teisių pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 ir 13 straipsniai), tiek ir nacionaliniuose (Konstitucijos 30 straipsnis, CPK 5 straipsnis, Teismų įstatymo 4 straipsnis) teisės aktuose.²⁸

Autorius S. Vėlyvis, asmens, manančio, kad jo teisė ar interesas pažeisti, galimybę siekti šios teisės ar intereso gynimo per valstybės specialiai sukurta mechanizmą - teismą laiko socialine vertybe civilizuotoje visuomenėje, atsisakiusioje subjektinių teisių ir interesų gynimo procese savateismo ir keršto. Šią socialinę vertybę - galimybę kiekviena civilizuota valstybė laiko

²⁶ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.147-150.

²⁷ LR Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas Nr. 33/03 „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2,4,5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui (1993 m. sausio 12 d. redakcija). Valstybės žinios. 2003-03-07, Nr. 24-1004, <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2003/n030304.htm>, prisijungimo laikas 2009-10-22.

²⁸ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.207.

pirmiausia savo piliečių subjektine teise ir suteikia jai konstitucinę rangą. S. Vėlyvis mano, jog būtina visiems - tiek teoretikams, tiek praktikams - su įstatymų leidėju kalbėti viena, visiems suprantama teisine kalba. Autorius S. Vėlyvis konstatuoja, jog teisė į teisminę gynybą - „tai sudėtingo turinio proceso teisės (šiuo atveju civilinio proceso teisės) sąvoka. Šios teisės turinį visgi sudaro dvi tarpusavyje glaudžiai susijusios subjektinės teisės, kurios tik drauge sudaro teisės į teisminę gynybą sąvoką. Teisėje į teisminę gynybą reikia skirti, pirma - subjektinę procesinę teisę kreiptis į teismą teisminės gynybos ir antra - subjektinę materialinę teisę į to reikalavimo, kurio gynybos siekia besikreipiantis asmuo, patenkinimą.“²⁹ Autoriaus pateikiama mums svarbi išvada - teisminė gynyba turi būti suprantama kaip visuma teismo procesinių veiksmų nuo bylos iškėlimo iki besikreipiančiam asmeniui priimto teigiamo sprendimo įsiteisėjimo.³⁰

Autorių G. Abromavičienės bei S. Vėlyvio žodžiais tariant, asmenų pažeistų ar ginčijamų materialinių subjektinių teisių ar įstatymų saugomų interesų gynyba yra vienas iš civilinio proceso teisės tikslų, o šio tikslo įgyvendinimą užtikrina teisminės gynybos prieinamumo principas. Kalbėdami apie principo esmę nurodo, jog kiekvienam suinteresuotam asmeniui yra užtikrinama ir prieinama teisminė gynyba. Šios teisės svarba bei valstybės požiūris į subjektinių teisių įgyvendinimą ir apsaugą pabrėžiama tuo, kad teisė į teisminę gynybą yra konstitucinė. Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta procesinio pobūdžio garantija, užtikrinanti asmens teisių ir laisvių teisminę gynybą. Remdamiesi LR CPK 5 straipsnio turiniu, Lietuvos Aukščiausiojo teismo praktika³¹ autoriai G. Abromavičienė, S. Vėlyvis teigia, kad teisė į teisminę gynybą, taip pat teisė kreiptis į teismą yra universali, bet ne absoliuti, kadangi ši teisė yra siejama su įstatyme numatytais sąlygomis. Konstitucijos 30 straipsnyje įtvirtinta tik galimybė tokią subjektinę teisę įgyti. Tai reiškia, kad pati teisė į teisminę gynybą ir teisė kreiptis į teismą priklauso nuo įstatyme numatytų aplinkybių, kurios civilinio proceso teisės teorijoje vadinamos teisės kreiptis į teismą prielaidomis ir šios teisės tinkamo realizavimo sąlygomis. Tad teisės į teisminę gynybą įtvirtinimas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje leidžia daryti išvadą, kad ši teisė yra viena iš svarbiausių civilizuotos visuomenės socialinių vertybių, kurios nepagrįstas ribojimas nesuderinamas su piliečių teisių, laisvių ir interesų apsauga.³²

²⁹ Vėlyvis S. Teisė į teisminę gynybą civilinio proceso doktrinoje // Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai. Tarptautinė mokslinė- praktinė konferencija. 2006 08 14-16, Vilnius: UAB „Visus plenus“, 2006.P.205.

³⁰ Ten pat, P. 195-209.

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. birželio 9 d. nutartis Nr. 3K-3-271/1999, kat.5.

³² Abromavičienė G., Vėlyvis S. Kai kurios teisės kreiptis į teismą bendrosios sąlygos // Jurisprudencija. 2006, Nr.2(80).P.123-133.

Be to, pasak autorių A. Driuko, V. Valančiaus, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau - Konvencijos) teisminės gynybos garantiją įtvirtina 6 straipsnio 1 dalis, kurioje numatyta, jog, kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų, klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per kiek įmanoma trumpesnę laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teismas. Subjektinės teisės sąvoka paaiškinama cituojant A. Vaišvilą: „Subjektinė teisė - tai konkrečiam asmeniui įstatymo leisto ir neuždrausto elgesio, ginamo valstybės prievarta rūšis ir mastas“³³. Tuo tarpu nuo teisės pažeidimų gali būti ginama ne tik konkreti asmens subjektinė teisė, bet ir konkrečios subjektinės teisės neturinčio asmens teisėtas interesas. Tai galima iliustruoti teismų praktikos pavyzdžiais.³⁴ Be to, kreipdamasis į teismą dėl pažeistos ar ginčijamos teisės gynimo, turi įrodyti, kad jo teisė buvo pažeista.³⁵

Tačiau, kaip teigia autoriai E. Laužikas, V. Nekrošius, V. Mikelėnas, bet kuris, tad ir teisminės gynybos prieinamumo principas gali būti formalus arba realus. Nepakanka tik formaliai garantuoti asmens teisės kreiptis į teismą, dar būtina sudaryti ir protingas sąlygas šiai teisei be kliūčių įgyvendinti. Be to, iškėlus civilinę bylą teisminės gynybos prieinamumo principas negali būti laikomas įgyvendintas. Autoriai pabrėžia ir kitus aspektus, kuriuos apima asmens teisė į teisminę gynybą: teisę į sąžiningą bylos nagrinėjimą, teisę būti išklausytam, operatyvų ginčo išsprendimą ir t.t. Tad teisminė gynyba laikytina prieinama ir reali, tik kai valstybė garantuoja, kad bet kurią civilinę bylą nagrinės kvalifikuotas ir sąžiningas teisėjas. Priešingu atveju, pasak autorių, šis principas tebtų fikcija. Taigi teisminės gynybos principas glaudžiai susijęs su kitais proceso principais.³⁶

Autoriai A. Driukas ir V. Valančius taip pat nurodo keletą teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo principo aspektų, kaip antai: „1) kiekvienas civilinis ginčas turi būti sprendžiamas teisme, 2) asmens teisė į teisminę gynybą apima ne tik civilinės bylos iškėlimą teisme, bet ir kitus aspektus: teisę į sąžiningą bylos nagrinėjimą, teisę būti išklausytam, operatyvų ginčo išsprendimą,

³³ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 331.

³⁴ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis civilinėje byloje R.Bridziulaitis v. Žemės ir kito nekilnojamo turto kadastro ir registro valstybės įmonės Kauno filialas, bylos Nr. 3K-3-552/2000 m., kat. 36: „suinteresuoto asmens teisė kreiptis į teismą nereiškia teisės reikalauti ginti nuo pažeidimų bet kieno teisę, o reiškia tik galimybę kreiptis į teismą dėl to, kad būtų apginta jo subjektyvioji teisė arba įstatymų saugomas interesas.“

³⁵ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis civilinėje byloje UAB „Baltijos žuvis“ v. restruktūrizuojama AB „Senoji Baltija“, Klaipėdos valstybinio jūrų uosto direkcija, bylos Nr. 3K-3-111/2007 m., kat.30.12.2;50.8.: „(...) Teisėjų kolegija konstatuoja, kad šioje byloje ieškovas neįrodė, jog nuostatų derinimo tvarkos nesilaikymas savaime pažeidžia jo teises, todėl ieškovas neturi teisės į ieškino patenkinimą šiuo pagrindu (CPK 5 straipsnis).“

³⁶ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.141-143.

valstybės tiekiamos visiškos ar dalinės teisinės pagalbos garantijas ir kt., 3) bylą gali nagrinėti tik įstatymu įsteigtas teismas.³⁷

Apibendrinami autorių išsakytas idėjas, turėdami tikslą išsiaiškinti teismo, kaip teisingumą vykdančios institucijos, vaidmens sampratą, galime suformuoti bendro pobūdžio šio poskyrio išvadą: socialinis teisminės valdžios vaidmuo yra toks, kad teismas, kuriam suverenas (tauta) patikėjo vykdyti teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, kiekvienam besikreipiančiam jo pažeistos materialinės teisės gynybą užtikrinti vadovaujantis valstybės sukurtu konflikto sprendimo mechanizmu - civilinio proceso tvarka.

1.2. Teismas kaip pagrindinis teisės taikymo ir aiškinimo subjektas

Siekdami išsiaiškinti mums rūpimus klausimus manome, jog tikslinga plačiau atskleisti ir pasiaiškinti sąvokas.

A. Vaišvila, kalbėdamas apie teisės taikymą, pabrėžia, jog piliečiai, kai jų pačių pastangų savo teisėms įgyvendinti ir apginti nepakanka, turi teisę kreiptis pagalbos į valstybės institucijas, turinčias valdinius įgaliojimus, tarp jų ir įgaliojimus taikyti teisės normas, kad valstybė padėtų jiems pasinaudoti savo teise arba ją apginti pažeidimo atveju. Todėl teisės taikymas gali būti dvejopas: pozityvus ir negatyvus. A. Vaišvila pažymi, jog pozityviu požiūriu teisės taikymas - tai valstybės pagalba asmeniui pasinaudoti pozityviosios teisės jam suteikta ar įgyta teise, o negatyviu požiūriu teisės taikymas - tai teisingumo vykdymas: negatyviosiomis sankcijomis siaurinimas ar likvidavimas asmens subjektinių teisių, kuriomis jis naudojosi nevykdydamas atitinkamų pareigų. Taigi, A. Vaišvila apibrėžia teisės taikymo sąvoką ir nurodo, jog tai - kompetentingų valstybės institucijų ar pareigūnų, firmų vadovų veikla, kuria padedama asmenims savo teismo lygmens teisės verstis subjektinėmis, jas apginti pažeidimo atveju, arba veikla, kuria siauriamos, likviduojamos asmens subjektinės teisės, šiam atsisakius vykdyti pareigas, kuriomis jis privalėjo legalizuoti visuomenėje naudojimąsi savo teisėmis.³⁸

Išsiaiškinus sąvoką, kyla klausimai - kokia yra būtinybė teisę taikyti bei kas tos kompetentingos institucijos, kurios taiko teisę? Ieškodami atsakymų į paminėtus ir mums rūpimus klausimus, pasitelkėme autorių V. Mikelėno ir D. Mikelėnienės samprotavimus: „teisė įtvirtina tam

³⁷ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.210-224.

³⁸ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 383-384.

tikrą statišką būseną: ji nustato, ką asmeniui galima ar privalu daryti arba kas jam draudžiama.³⁹ Pasak autorių, teisė gyvuoja tada, kai joje įtvirtinti draudimai, leidimai ar liepimai materializuojami praktine žmonių veikla. Svarbiausiu būdu įgyvendinti teisę autoriai nurodo būdą ją taikyti bei formuluoja teisės taikymo sąvoką - kaip praktinę tam tikrų įgaliotų subjektų veiklą, kai teisiškai įvertinama individuali gyvenimo situacija ir nustatomos teisės subjektų teisės ir pareigos.

Pasiremami suformuluotomis sąvokomis, galime atsakyti: kadangi teisingumo vykdymas, anot A. Vaišvilos negatyviu požiūriu, Konstitucijos yra pavestas tik teismui, o teisės taikymas susijęs, anot V. Mikelėno, D. Mikelėnienės, su valstybės prievartos aparato naudojimu, todėl taikyti teisę gali tik tam įgaliotas subjektas - teismas.

Kokios priežastys lemia, jog teisę būtina ir neišvengiama taikyti? A. Vaišvila nurodo kelis atvejus: 1) kai teisės normų asmeniui suteiktas leidimas (teisnumas) turėti tam tikrą gėrį negali virsti jo subjektine teise be kompetentingų valstybės institucijų ar pareigūnų dalyvavimo, 2) kai kyla ginčas, ar konkrečiam asmeniui priklauso tam tikra subjektinė teisė, o ginčo šalys negali tuo klausimu susitarti, arba reikia pašalinti kliūtis, trukdančias naudotis teisėmis, garantuoti tinkamą teisinių pareigų vykdymą, 3) kai reikia oficialiai nustatyti buvimą ar nebuvimą konkrečių faktų ir pripažinti juos juridškai reikšmingais, 4) kai visuomeninis santykis dėl visuomeninio ar asmeninio reikšmingumo turi būti patvirtintas valstybės institucijų siekiant patikrinti jo teisėtumą ir kt.⁴⁰

Tuo tarpu V. Mikelėnas ir D. Mikelėnienė nurodo šias priežastis, sąlygojančias teisės taikymo būtinybę. Jie pažymi, jog dėl visuotinės teisės privalomumo garantijos dažnai prireikia užtikrinti teisėje įtvirtintų imperatyvų vykdymą taikant prievartą arba teisinę sankciją už padarytą teisės pažeidimą. Nurodydami antrąją priežastį, V. Mikelėnas, D. Mikelėnienė teigia, jog teisė kuriama modeliuojant žmogaus elgesį tam tikroje abstrakčioje situacijoje, tačiau konkrečiu, unikaliu atveju jis teisės normoje tiesiogiai nėra aptartas, todėl būtina teisę aiškinti ir taikyti, kad „bendroji elgesio taisyklė, nustatyta neapibrėžtam asmenų ratui ir orientuota į abstrakčią situaciją, būtų susieta su konkretaus asmens teisėmis ir pareigomis konkrečioje situacijoje.“⁴¹ Be to, V. Mikelėnas ir D. Mikelėnienė pabrėžia, jog būtinybė taikyti teisę dar akivaizdesnė esant teisės spragai. Trečiaja priežastimi dėl būtinumo taikyti teisę autoriai nurodo konfliktus, kylančius tarp teisės subjektų, įgyvendinančių teisę. Todėl tam būtina procedūra, taikant atitinkamas teisės normas išspręsti konfliktą ir konstatuoti, kuri šalis teisi ir kokios abiejų šalių teisės ir pareigos. Siekiant, kad teisė materializuotųsi ir turėtų teisinių padarinių konkrečiam asmeniui, būtina taikyti ją individualiai.

³⁹ Mikelėnas V., Mikelėnienė D. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: Justitia, 1999. P.46.

⁴⁰ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 385.

⁴¹ Mikelėnas V., Mikelėnienė D. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: Justitia, 1999. P.47-48.

Todėl teisės taikymo aktas dažnai yra būtina juridinių faktų, kuriems esant atsiranda tam tikrų teisinių padarinių, visumos dalis. Apibendrinami autoriai nurodo ir dar vieną teisės taikymo priežastį teigdami, kad „įstatymų leidėjai yra žmonės, todėl jie negali žinoti visų ateityje galinčių susiklostyti aplinkybių derinių.“⁴² Tad, pasak V. Mikelėno, D. Mikelėnienės, būtina numatyti subjektus ir jiems suteikti diskrecijos teisę individualų klausimą spręsti taip, kad sprendimas būtų teisingas: „Teismas, taikydamas teisę, neturi ir negali turėti jokio intereso, išskyrus interesą priimti teisėtą, teisingą ir pagrįstą sprendimą.“⁴³

Taigi, visomis išvardytomis aplinkybėmis mūsų paminėtų autorių pagalba išsiaiškinome priežastis, lemiančias būtinybę taikyti teisę. Jos tik patvirtina, jog teisiškai reguliuojant visuomenės gyvenimą, teisės taikymas yra neišvengimas reiškinys. Pripažinus, jog teisę taikyti yra būtina bei atsakant į kitą mūsų iškeltą klausimą - kas gali ir turi teisę taikyti, vėlgi randame atsakymą: „kadangi teisės taikymas vienaip ar kitaip susijęs su prievarta, neabejotina, kad teisę gali taikyti tik tas, kuriam pati teisė tokią funkciją suteikia“ - tarsi su užuomina apie teismą kalba V. Mikelėnas ir D. Mikelėnienė. Tad, remdamiesi mūsų jau nagrinėta valdžių padalijimo doktrina, įtvirtinta Konstitucijos 5 straipsnyje, galime teigti, jog įstatymų leidėjas tik kuria teisę, o taikyti teisę priskirta vykdomajai ir teisminėms valdžioms. Atsižvelgdami į tai, autoriai V. Mikelėnas ir D. Mikelėnienė, išskiria administracinį ir teisminį teisės taikymo modelius. Tačiau autoriai mums akcentuoja, jog nepaisant kvaziteismų egzistavimo „teismas yra pagrindinė teisę taikanti institucija“. Pagrįsdami savo teiginį V. Mikelėnas, D. Mikelėnienė nurodo, jog teismas visada turi spręsti teisinį ginčą, o teisminiam teisės taikymui visada būdinga ginčo faktinio ir teisinio aspektų analizė, teisės aiškinimas, įvairių vertybių ir sprendimo alternatyvų vertinimas ir derinimas. Keliais aspektais V. Mikelėnas ir D. Mikelėnienė atskiria administracinį ir teisminio teisės taikymo modelius, pabrėždami teisminio teisės taikymo modelio pranašumus, kaip antai: tik teismui suteikta teisė vykdyti teisingumą; teismo sprendimu, kuriuo, taikant atitinkamas teisės normas, išsprendžiamas šalių ginčas, įgyja *res judicata* galią, tampa privalomas visiems asmenims ir visoms valdžios institucijoms bei tampa pavyzdžiu kitam teismui, sprendžiančiam panašią bylą, t.y. teismo sprendimas dažnai įgyja precedento galią; teismo procese teisę aiškina ir taiko teisėjai, t.y. profesionalai. Tad, pritardami autoriams, galime pagrįsti teisminio taikymo pranašumą paminėtoms teisminio teisės taikymo savybėmis, kuriomis administracinis teisės taikymas nepasižymi.⁴⁴

⁴² Mikelėnas V., Mikelėnienė D. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: Justitia, 1999. P.47-49.

⁴³ Ten pat, P.52.

⁴⁴ Ten pat, P.50-52.

Konkrečiai aptardami teisės taikymo stadijas, atkleisime teisės aiškinimo sąvoką. A. Vaišvila išskiria šias teisės taikymo stadijas: 1) faktinių teisinės bylos aplinkybių nustatymo ir jų analizės, 2) teisinis nustatytų faktinių bylos aplinkybių įvertinimas (kvalifikavimas), 3) teisės normos aiškinimas, 4) sprendimo teisinėje byloje priėmimas, pagrindimas ir išdėstymas teisės normų taikymo akte.⁴⁵ Taigi, apie teisės aiškinimą kalbame kaip apie vieną iš teisės taikymo stadijų. Kaip teigia E. Spruogis, „tai, kad teisę teismuose galima aiškinti tik ją taikant, yra akivaizdu, o taikymo procesas yra ne tik teisės priemonių, bet ir fakto priemonių naudojimas.“⁴⁶

Pasak A. Vaišvilos, „konkrečios teisės normos prasmė - tai ta norma nustatoma elgesio taisyklė (teisės ir pareigos, jų atsiradimo, pasikeitimo ar pasibaigimo pagrindai, sankcijos už nustatytų pareigų nevykdymą), o tos normos reikšmė - tai tie žmonių santykiai, kuriuos ta norma reguliuoja.“⁴⁷

„Įstatymų aiškinimu kiekvienas pilietis ir pareigūnas siekia įgyti tą būtiną konkrečios įstatymų prasmės žinojimą, supratimą, kuris užtikrina teisėtą jo elgesį.“- teigia A. Vaišvila. Tuo pačiu pabrėžia, jog Konstitucijos 7 straipsnio 3 dalyje suformuota nuostata, jog „įstatymo nežinojimas neatleidžia nuo atsakomybės“ prilygsta ir įstatymo nesupratimui. Todėl, anot A. Vaišvilos, teisės akto aiškinimas yra tokia pat atsakinga akcija kaip ir paties teisės akto sukūrimas. Be to, autorius pažymi, jog teisininkas įstatymo aiškinimu ir taikymu gali sušvelninti arba sugriežtinti įstatymą, bet jis negali pateisinti savo tarnavimo neteisei teigdamas: „toks tada buvo įstatymas“. Autorius, sutikdamas su daugumos autorių (V. Mikelėno, P. Leono, A.V. Osipovo) nuomone, teigia, kad būtinybė aiškinti teisės normas siejama su šiomis priežastimis: 1) socialinio gyvenimo dinamika (permainos), 2) abstraktus teisės normų pobūdis, 3) lingvistinės priežastys, nes įstatymų leidėjas formuluoja teisės normas vartodamas kiek galėdamas trumpesnę kalbinę išraišką, 4) sisteminis teisės normos funkcionalumas, 5) praktika nepatikrintų įstatymų neišbaigtumas. Tad, formuluodamas teisės normų aiškinimo sąvoką, autorius dar nurodo, jog tiesioginis teisės aiškinimo objektas yra oficialusis teisės normų akto tekstas, kuriuo ta norma suformuluota, išoriškai išreiškta, o aiškinimo tikslas - teisingas, tikslus ir vienodas įstatymų prasmės supratimas ir taikymas. Taigi, A. Vaišvila apibrėžia teisės aiškinimo sąvoką kaip teisės subjektų (valstybės institucijų, organizacijų, pareigūnų, piliečių) intelektinę veiklą, skirtą teisės normos prasmei (teisių ir pareigų

⁴⁵ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 388.

⁴⁶ Spruogis E. Teisės aiškinimo probleminiai aspektai // Jurisprudencija. 2006, Nr.8(86).P.57.

⁴⁷ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 365.

turiniui, jų santykiui) atskleisti, suvokti. Autorius išskiria dažniausiai taikomus kalbinį, sisteminių, istorinį ir loginį teisės aiškinimo būdus.⁴⁸

V. Mikelėnas ir D. Mikelėnienė, kalbėdami apie teisės aiškinimo būtinumą, nurodė, jog vienodo atsakymo į klausimą, ar visada būtina aiškinti teisės normas, nėra. Tačiau čia pat pabrėžia, jog aiškinti teisę verčia šios priežastys: teisės turinio ir teisinio reguliavimo dalyko atitikimo problema, teisės kalbos ypatumai, vidinis teisės prieštaravimas, teisės kalbos universalumas ir neapibrėžtumas, teisės sistemiškumas, teisės spragos, įstatymų leidybos netobulumas, teisės internacionalizavimasis, teisinės metodologijos ribotumas, ginčo dėl teisės ir teismo proceso pobūdis.⁴⁹ Tuo tarpu R. Šimašius, kalbėdamas apie priežastis, lemiančias vis didėjančią teisės aiškinimo svarbą, nurodo, jog „teisės normų kolizijos, teisės spragos, jos tekstų daugiaprasmiškumas sukelia vis daugiau neaiškumų praktikoje, o tai lemia vis didėjančią teisės aiškinimo svarbą.“⁵⁰

CPK 2 straipsnis numato vieną iš civilinio proceso tikslų - plėtoti teisę. E. Laužikas, V. Mikelėnas, V. Nekrošius akcentuoja, jog šiuolaikiniam civiliniam procesui būdingas nepaprastai padidėjęs teisėjo vaidmuo aiškinant teisę, skatinantis teisėją būti aktyvų ir kūrybišką pozityviosios teisės interpretatorių, o ne pasyvų ir bejausmį pozityviosios teisės cituotoją.⁵¹ Teismas privalo spręsti bylą aiškindamas įstatymą, šalindamas jo prieštaravimus ir taikydamas analogiją užpildyti teisės spragas bei kartu taisyti įstatymų leidėjo darbo broką. (CPK 3 str.) Todėl ir daugelio teoretikų nuomonė šiuo klausimu sutampa - teismas, aiškindamas teisę, kartu kuria ją. Būtent dėl šios priežasties teismo vaidmuo šiandieninėje visuomenėje tapo daug svarbesnis, o kuo pasyvesnis ir nekvalifikuotesnis bus įstatymų leidėjas, tuo labiau turi didėti teismo vaidmuo. Tik šitaip būtų įmanoma užtikrinti visuomenės gyvenimo stabilumą ir pažangą. Anot Vl. Mačio, „teismas turi būti vieta, kurioje žmonės laukia išgirsia teisybės žodį iš išmintingo, patikimo ir doro žmogaus lūpų.“⁵²

Taip pat apie padidėjusį teismo vaidmenį aiškinant teisės normas užsimena A. Vaišvila. Autorius pastebi ryškėjančius kokybiškai naujus poslinkius Lietuvos teisinėje sistemoje ir doktrinoje, iš kurių išskiria ryškiausią - besiformuojančią teismų teisėkūrą. Jis teigia, kad „teismai vis drąsiau persiorientuoja nuo daugiau ar mažiau pasyvaus įstatymo raidės taikymo prie įstatymo loginės prasmės, bendrųjų teisės principų ar net „konstitucijos dvasios“ taikymo, teisės normų aiškinimu neretai sukurdami naują elgesio taisyklę.“⁵³ Autorius vadina tai ženklu, praktiškai

⁴⁸ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P.361-367.

⁴⁹ Mikelėnas V., Mikelėnienė D. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: Justitia, 1999. P.137-166.

⁵⁰ Šimašius R. Teisės aiškinimas ir jos privalomumas // Teisės problemos. 2004, Nr.2(44), P.8.

⁵¹ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.77.

⁵² Mačys Vl. Civilinio proceso paskaitos. Kaunas: Teisių fakulteto leidinys, 1924. P.41.

⁵³ Vaišvila A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose // Jurisprudencija. 2006, Nr. 8(86), P.7.

įveikusių ilgai trukusį normatyvizmo ir etatizmo absoliutinimą teismų praktikoje. Pagrindiniu norminiu tekstų aiškinimo metodu A. Vaišvila įvardija teisės sampratą, kadangi teisės viešpatavimo sąlygomis norminio teksto interpretuotojas ir siekia atpažinti, atrasti konkrečių įstatymų tekste, tekstą legalizuoti valstybės vardu, nes žino, kad taip suprantama teise privalėjo vadovautis ir ši įstatymų tekstą formulavęs įstatymų leidėjas. Tokia samprata remiantis, pasak A. Vaišvilos, gali susikalbėti ne tik teisininkai, skirtingos teisinės institucijos, bet ir teisininkai su visuomene.⁵⁴

Apibendrinami išsakytas autorių mintis, galime suformuluoti išvadą: teismui, kaip teisingumą vykdančiai institucijai, teisės taikymo ir aiškinimo procese yra suteiktas ypatingas vaidmuo, t.y. suteikta diskrecijos teisė individualų klausimą spręsti taip, kad priimamas sprendimas būtų teisingas. Todėl šiandien teismas yra pagrindinė teisę taikanti ir aiškinanti institucija, persiorientuojanti nuo pasyvaus įstatymo raidės taikymo prie įstatymo loginės prasmės, bendrųjų teisės principų ar net „konstitucijos dvasios“ taikymo, teisės normų aiškinimu neretai sukuriant naują elgesio taisyklę.

1.3. Teismo aktyvumo/pasyvumo civiliniame procese samprata

Plačiuoju požiūriu apžvelgę teismo vaidmenį - teisingumo vykdymą, teisės taikymą ir aiškinimą, pamėginkime šią sampratą kiek susiaurinti ir pažvelgti į teismą kaip į privalomą civilinių procesinių santykių subjektą. Jau išsiaiškinome, jog suverenas (tauta), priimdamas Konstituciją, teisminei valdžiai patikėjo vykdyti teisingumą („t.y. tai, ką tauta supranta kaip tam tikrų socialinio bendro gyvenimo vertybių visumą“⁵⁵), kuris įgyvendinamas konkrečioje byloje sprendžiant ginčą dėl teisės civilinio proceso tvarka. Todėl, manome, jog tikslinga atskleisti teismo aktyvumo/pasyvumo civiliniame procese sampratą. Mūsų nuomone, ši samprata gali būti atskleidžiama dviem aspektais: 1) civilinio proceso modelio, įtvirtinto civilinio proceso kodekse aspektu ir 2) įrodinėjimo tikslo - tiesos konkrečioje byloje nustatymo, aspektu. Stebima priklausomybė: koks civilinio proceso modelis įtvirtintas šalies civilinio proceso kodekse, atitinkamai formuluojamas ir įrodinėjimo - tiesos nustatymo tikslas, o nuo to priklauso teisėjo aktyvumo/pasyvumo civiliniame procese padėtis.

Išskirtini istoriškai susiformavę ginčo, arba liberalusis, tardomasis, arba inkvizicinis, bei socialinis civilinio proceso modeliai. Šių modelių skirtumus detaliau aptarsime 2.1 poskyryje, o šiuo poskyrio požiūriu mėginsime parodyti tik teismo aktyvumo ar pasyvumo priklausomybę su tiesos

⁵⁴ Vaišvila A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose // Jurisprudencija. 2006, Nr. 8(86), P.7-17.

⁵⁵ Nekrošius V. Kai kurie bendrieji teoriniai civilinio proceso teisės klausimai // Teisė. 2002, Nr.43.P.153.

civiliniame procese nustatymu. Kiekvieną iš paminėtų civilinio proceso modelių skiria ginčo šalių ir teismo galių santykis. Pasak autorės E. Kosaitės-Čypienės, „kadangi civilinį procesą iš esmės apibūdina tai, kokią tiesą siekiama nustatyti byloje, būtų galima teigti, jog įrodinėjimo tikslu keliami reikalavimai apibrėžia civilinio proceso esmę“.⁵⁶ Įdomu pažymėti ir tai, jog rusų civilinio proceso vadovėlio autoriai teigia, kad „tiesa gimsta ginčiuose. Tiesos nustatymo metodas civiliniame procese yra lygiaverčių šalių rungtinėjimas civiliniame procese“.⁵⁷

Tad, kiek teismas procese aktyvus ar pasyvus, priklauso nuo civiliniame procese keliamo tiesos nustatymo tikslo, ar siekiama nustatyti procese formaliąją, objektyviąją ar materialiąją tiesą.

Formalioji tiesa reiškia, kad bylą nagrinėjantis teismas, procese būdamas pasyvus, priima byloje sprendimą tik remdamasis šalių pateiktais įrodymais. Šia taisykle rėmėsi liberalioji civilinio proceso mokykla. Taigi, teisėjas, būdamas tik pasyvus proceso stebėtojas, neturi galimybės kištis į įrodinėjimo procesą bei, pasak E. Kosaitės-Čypienės⁵⁸, savo iniciatyva aiškintis bylos aplinkybes. Toks teisėjo vaidmuo aptinkamas formaliosios tiesos teoriją pripažįstančių valstybių procesuose, (pvz. Anglijos). Objektyvioji tiesa reiškia, kad byloje priimtas sprendimas visiškai atitinka tikrovę ginčijamų aplinkybių atžvilgiu. Pastaroji taisyklė vyravo tarybiniam civiliniame procese. Jos esmė, jog teismas privalo, neatsižvelgdamas į šalių pateiktus įrodymus, imtis visų priemonių visapusiškam, pilnutiniam ir objektyviam visų bylos aplinkybių išaiškinimui. Teismas šiame procese aktyvus, tačiau šalių galios nuvertintos.

Materialiosios tiesos nustatyto tikslo siekiama socialinį civilinio proceso modelį įtvirtinančio civilinio proceso metu. Anot autoriaus Ž. Terebeizos, „vienas iš socialinio civilinio proceso modelio bruožų - aktyvus teisėjas procese, o pagrindinis teismo aktyvumo akstinas - išaiškinimo pareiga.“⁵⁹ Materialioji tiesa reiškia, kad teismas yra visiškai arba beveik įsitikinęs byloje priimto sprendimo teisingumu, t.y. tuo, kad aplinkybės, kuriomis šalys rėmėsi, iš tikrųjų buvo arba jų nebuvo. Teismas šiame procese yra aktyvus, jam priklauso „išaiškinimo pareiga“.⁶⁰ Esminis socialinio civilinio proceso bruožas, anot E. Kosaitės-Čypienės, yra aktyvus teisėjas, tačiau tai nereiškia, kad teismui suteikiamos neribotos galios, bet stebimos teismo galių ribos ir pusiausvyra

⁵⁶ Kosaitė-Čypienė E. Įrodinėjimo tikslas, teismo ir šalių vaidmuo Švedijos civiliniame procese // Teisė ir teisminė gynyba ir jos realizavimo praktiniai aspektai. Vilnius: Visus plenus, 2006. P.67.

⁵⁷ Борисова Е.А., Иванова С.А., Молчанов В.В и др./ под. ред. Треушников М.К. Гражданский процесс: Учебник. 2-е изд. Москва: Издательский дом „Городец“, 2007. С.75.

⁵⁸ Kosaitė-Čypienė E. Įrodinėjimo tikslas, teismo ir šalių vaidmuo Švedijos civiliniame procese // Teisė ir teisminė gynyba ir jos realizavimo praktiniai aspektai. Vilnius: Visus plenus, 2006. P.67.

⁵⁹ Terebeiza Ž. Tiesos nustatymas įrodinėjimo procese // Šiuolaikinės civilinio proceso teisės paskirtis. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2008. P.314.

⁶⁰ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.44.

tarp šalių ir teismo.⁶¹ Kaip teigia V. Nekrošius, šalių ir teismo santykis apibūdinamas taip: teismas siūlo, o šalys sprendžia.⁶² „Įrodinėjimo tikslas - tai teismo įsitikinimas, pagrįstas byloje esančių įrodymų ištirtimu ir įvertinimu, kad tam tikros aplinkybės, susijusios su ginčo dalyku, egzistuoja arba neegzistuoja,“ - skelbia Lietuvos CPK 176 straipsnis. Taigi, įrodinėjimo procesu siekiama ne absoliučios, o santykinės tiesos nustatymo.

Formuluodami šio poskyrio išvadą, galime teigti, jog teismo aktyvumas/ pasyvumas civiliniame procese tiesiogiai priklauso nuo civiliniame procese įtvirtinto civilinio proceso modelio bei įrodinėjimo tikslo - tiesos konkrečioje byloje nustatymo. Kuo stipresnis šalių vaidmuo, tuo teismas turi mažiau galių išsiaiškinti objektyvią tiesą ir atvirkščiai. Šiuolaikinis socialinio proceso modelis įtvirtina šalių ir teismo galių balansą bei siekį civilinio proceso metu konkrečioje byloje nustatyti materialiąją tiesą.

Pirmame darbo skyriuje trumpai atskleidėme teismo vaidmens sampratą, išskirdami pagrindines teismo funkcijas, kurias jam suteikia Konstitucija, Civilinio proceso kodeksas bei kiti teisės aktai. Visų šio darbu siekiamų uždavinių vedami, kitą dėstomąją darbo dalį paskirsime teismo vaidmens pokyčių civiliniame procese analizei.

II. TEISMO VAIDMENS POKYČIAI: NUO INKVIZICINIO IKI SOCIALINIO CIVILINIO PROCESO

Lietuvą prievarta inkorporavus į TSRS, jos teritorijoje 1940-1990 m. galiojo TSRS teisės aktai, taip pat ir tarybiniai civilinio proceso įstatymai. 1964 metais buvo priimtas Lietuvos TSR CPK, kuris galiojo iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m., vėliau su pakeitimais - net iki 2003 m. sausio 1 d., nes Lietuvos valstybės civilinio proceso teisė dar nebuvo sukurta. Anot autorių A. Driuko bei V. Valančiaus, tarybinio civilinio proceso negalima priskirti nei prie socialinio, nei prie liberaliojo proceso modelių. Tačiau minėti autoriai pagal suteiktą ypač didelių galių teismui kriterijų socialistinį civilinio proceso modelį laiko artimu tardomajam (inkviziciniam).⁶³

Lietuvos nacionalinė teisinė sistema buvo pradėta kurti 1990 m. kovo 11 d., atkūrus Lietuvos valstybingumą. Kaip teigia V. Mikelėnas, „tai sąlygojo nemažai pasikeitimų ir civilinio

⁶¹ Kosaitė-Čypienė E. Įrodinėjimo tikslas, teismo ir šalių vaidmuo Švedijos civiliniame procese // Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai. Vilnius: Visus plenus, 2006. P.75.

⁶² Nekrošius V. Naujasis civilinio proceso kodeksas ir bendrojo proceso pirmosios instancijos teisme reformos pagrindiniai bruožai // Teisė. 2002, Nr.44.P.104.

⁶³ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.70.

proceso srityje.⁶⁴ Jau 1993 m. viduryje, anot autoriaus, buvo paruoštas 1964 m. Civilinio proceso kodekso pakeitimų ir papildymų projektas bei sudaryta darbo grupė naujam civilinio proceso kodeksui paruošti.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais išliko tardomojo modelio civilinis procesas. Kaip pažymi autoriai A. Driukas ir V. Valančius, „bent jau iki 1994 m. lapkričio 8 d. įstatymu Nr. I-636 padarytų CPK pakeitimų⁶⁵ teismas privalėjo, neapsiribodamas pateikta šalių medžiaga, imtis priemonių visapusiškai ir objektyviai išaiškinti aplinkybes ir išnagrinėti bylas (CPK 15 straipsnis). Taigi, ši norma įtvirtino aktyvų teismo vaidmenį.“⁶⁶ Tačiau vėliau, kaip minėta, CPK straipsnių, įtvirtinančių teismo vaidmenį civiliniame procese, redakcija keitėsi. Naujojo Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekso rengėjai vadovavosi pažangiausiu šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse laikomu socialiniu civilinio proceso modeliu, kuris yra būdingas daugeliui Europos valstybių.

Nagrinėjamos temos aspektu mums svarbu atskleisti, kas būdinga socialinio civilinio proceso modelio pirmtakams - tardomajam ir rungimosi civilinio proceso modeliams bei nustatyti šių civilinio proceso modelio skirtumus, atskleisti socialinio civilinio proceso modelio esmę. Be to, lyginant svarbu pažvelgti, kaip kito teismo vaidmuo Lietuvos civiliniame procese, pasikeitus civilinio proceso kodeksui.

2.1. Tardomojo ir rungimosi civilinio proceso modelių skirtumai, socialinio civilinio proceso modelio esmė

„Sąvoka *procesas* (iš lot. *procedere*) reiškia tam tikrą veiksmą, vyksmą, tam tikrą žengimą link konkretaus tikslo. Teisine prasme sąvoka „procesas“, iš pradžių pridedant žodelius *iudiciarius* arba *iudicii*, pradėta vartoti tik viduramžiais (pirmiausia kanonų teisėje). Ši sąvoka reiškė tam tikrą veiklą teisme, įgyvendinat materialiąsias subjektines teises. Sąvoka „civilinis procesas“ apibūdina tik dalį sąvokos „teisminis procesas“ teisinės reikšmės, kadangi ji apima tik civilinių bylų nagrinėjimo teismuose tvarką. Teismo procesas yra platesnė sąvoka ir apima ne tik civilinį, bet ir baudžiamąjį bei administracinį procesus. Per civilinį procesą valstybiniai teismai (o įstatymų numatytais atvejais ir arbitražai) sprendžia civilines (plačiąja prasme) bylas bei užtikrina sprendimų vykdymą. Civilinio proceso egzistavimo būtinumą lemia jau pati civilinės materialinės subjektinės

⁶⁴ Mikelėnas V. Civilinis procesas. Teisė, 1994. T.1.P.1.

⁶⁵ Valstybės žinios, 1994, Nr. 93-1809.

⁶⁶ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.70-71.

teisės struktūra,⁶⁷ - teigia autorius V. Nekrošius, atskleidamas civilinio proceso esmę. Materialinės subjektinės teisės struktūrą autorius įvardija kaip tris elementus: teisė atlikti tam tikrus veiksmus, teisė reikalauti, kad būtų atlikti tam tikri veiksmai, ir teisė reikalauti teisminės gynybos, jeigu nėra atliekami reikalaujami veiksmai. Anot V. Nekrošiaus, ši trečioji teisė ir suponuoja mechanizmo, pagal kurį teismas sprendžia apie tam tikro reikalavimo pagrįstumą, egzistavimo būtinumą, o šis mechanizmas, kaip teigia autorius, ir sudaro civilinio proceso turinį.

Civilinis procesas, pasak V. Nekrošiaus, - tai valstybės suteikiamas konflikto sprendimo mechanizmas.⁶⁸ Civilinį procesą apibrėžiame kaip teismo ir šalių bei kitų dalyvaujančių byloje asmenų procesinių veiksmų sistemą tam pačiam tikslui pasiekti - ginčui dėl teisės ar kitokio pobūdžio civilinei bylai išspręsti. Todėl iš sąvokos „civilinis procesas“ turinio matome, jog teismas, šalys - ieškovas ir atsakovas bei kiti dalyvaujantys byloje asmenys, tam tikra procesine veikla teisme žengia konkretaus tikslo link. Mus domina klausimas - kiek aktyvi ta procesinė veikla yra teismo bei kiek aktyvios civiliniame procese yra ir gali būti šalys? Mus domina teismo ir ginčo šalių galių santykis. Autoriai A. Driukas bei V. Valančius šį santykį įvardija kaip kiekvieno civilinio proceso modelio pagrindinę problemą ir jo esmę charakterizuojantį bruožą.⁶⁹ Sutinkame su minėtais autoriais, jog pagrindinis klausimas kalbant apie civilinio proceso modelius yra tai, ar teisėjas civiliniame procese turi būti pasyvus nešališkas klausytojas ir stebėtojas, ar neribotai aktyvus. Taip pat tenka sutikti su V. Nekrošiumi, teigiančiu, jog „civilinis ginčas nėra tik paprastas teisinis ginčas. Pirmiausia - tai socialinis konkrečių visuomenės narių ginčas, ir teisėjas jame nėra tik „paprasčiausias bejausmis teisės taikytojas“. Atvirkščiai, jisai, kaip asmuo, kuriam suverenas (tauta) patikėjo vykdyti teisingumą (t.y. įgyvendinti kasdieniame gyvenime tai, ką tauta supranta kaip tam tikrų socialinio bendro gyvenimo vertybių visumą), turi rūpintis visuomeninių santykių stabilumu, kuo greitesniu teisinės taikos atkūrimu, ginčo neišplitimu ir pan.“⁷⁰

Autoriai A. Driukas, V. Valančius⁷¹ bei E. Laužikas, V. Mikelėnas, V. Nekrošius⁷² vieningai sutaria, teigdami, jog teismo aktyvumo ir pasyvumo, jo vaidmens procese problema tokia pati sena, kaip ir bylinėjimosi istorija.

⁶⁷ Nekrošius V. Kai kurie bendrieji teoriniai civilinio proceso teisės klausimai // Teisė. 2002, Nr. 43, P. 152-153.

⁶⁸ Nekrošius V. Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus // Teisė. 1999, Nr.33 (1).P.44.

⁶⁹ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P. 65.

⁷⁰ Nekrošius V. Kai kurie bendrieji teoriniai civilinio proceso teisės klausimai // Teisė. 2002, Nr. 43, P.153.

⁷¹ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P. 65.

⁷² Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.86.

Ieškodami tardomojo arba inkvizicinio civilinio proceso modelio ištakų keliaujame į senovės Romą. Spręsdamas proceso trukmės problemą Justinianas vienoje iš savo konstitucijų proceso trukmę apribojo trejais metais: „kad procesai nebūtų beveik nemirtingi ir neviršytų žmogaus gyvenimo, manome esant teisinga išleisti apie tai įstatymą.“⁷³ Iš šio laikotarpio į šiandieną atkeliavo pagrindiniai civilinio proceso principai: rungimasis, dispozityvumas.

Kaip teigia V. Nekrošius, atkeliavus į viduramžius, vertybe laikytas ne žmogus ir jo laisvė, o vienintelė vertybė buvo valstybė, jos interesai, monarchas. Teismo galios buvo neribotos, šalys nuvertintos. V. Nekrošius patvirtina: „vienintelė vertybė tada buvo valstybė ir jos interesai.“⁷⁴ Tų laikų teismo procesą autorius apibūdina žodžiais: posėdžių uždarumas, rašytinis pobūdis, teisėjo visagalybė, šalių galių nuvertinimas. Todėl kalbėdami apie šį laikotarpį, turime galvoje inkvizicinį (tardomąjį) procesą (žr. 1 lentelę). Iki pat XVIII amžiaus žmogus nustojo būti vertybe. Tik didžioji Prancūzijos revoliucija nuvertė visagalę valstybę, monarchą, o visuomenės gyvenime įsigalėjo liberalizmo vertybės: nuosavybė, laisvė, lygybė, įstatymas. Valstybė, pagal liberalus, privalo tik nustatyti piliečiui tam tikras elgesio ribas bei užtikrinti, kad jų nepažeistų nei pati valstybė, nei kiti piliečiai, nei pats asmuo. Tačiau politiniu požiūriu buvo svarbūs tie, kurie turi nuosavybę, t.y., anot V. Nekrošiaus, pagrindinė liberalizmo problema yra ta, kad „abstrakčios laisvės centrinė figūra buvo lygiai toks pat abstraktus ir nuasmenintas „asmuo“. Pagal šią filosofiją visi buvo lygūs, tačiau nebuvo matoma faktinė nelygybė.“⁷⁵

Išskirtini pagrindiniai liberaliojo, arba rungimosi, civilinio proceso principai: rungimasis ir dispozityvumas. Lyginat su inkviziciniu procesu, teismo galios sumažėjusios, kadangi teismas turėjo teisę tik klausti šalies, o kitų procesinių veiksmų imtis savo iniciatyva negalėjo, t.y. galėjo atlikti tik tuos veiksmus, kuriuos prašė atlikti šalys. Šalis galima vaidinti proceso šeiminkėmis ir visose proceso stadijose procesinių veiksmų atlikimas priklauso nuo šalių valios. Teismas turėjo tik stebėti, kad kova vyktų pagal proceso taisykles.⁷⁶ Taigi, lyginant su inkviziciniu procesu teismas su ginčo šalimis tarsi „pasikeitė“ vietomis (žr. 1 lentelę). Pristatydami liberalizmo laikotarpį, kalbame apie rungimosi proceso modelį. Autoriai A. Driukas bei V. Valančius remiasi modelių šiais atskyrimo kriterijais: 1) teisėjo ir ginčo šalių galių santykiu įrodinėjimo procese, 2) civilinio proceso šaltiniais,

⁷³ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.15.

⁷⁴ Ten pat, P.16.

⁷⁵ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.17.

⁷⁶ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P. 66.

3) atskirų civilinio proceso principų (rungimosi, žodiškumo) turiniu.⁷⁷ Mes, pagrindinį modelių lyginimo kriterijų pasirinkome teismo ir šalių galių santykį procese. Todėl pirma atskirsime modelius: 1) **Rungimosi** (angl. *adversary*) - grynai rungtyniškas, su tam tikromis teisėjo aktyvumo užuominomis, 2) **Tardomasis, arba inkvizicinis** (angl. *inquisitorial*) - teismas civiliniame procese ypač aktyvus ir tam tikra prasme atlieka tardymo funkcijas, nepažeisdamas rungimosi ir lygiateisiškumo principų. Inkviziciniame procese šalių ir teismo galių santykis yra atvirkštinis palyginus su rungimosi modeliu, t.y. teismas aktyvus nagrinėjant bylą, atlieka tardytojo vaidmenį, o šalys yra palyginti pasyvios⁷⁸ (žr. 1 lentelę).

Pagrįsdami šį teiginį aptarsime kiekvieną iš šių civilinio proceso modelių. Autorius V. Mikelėnas anglų-amerikiečių arba bendrosios teisinės sistemos šalyse laiko paplitusiu adversarinį (mūsų jau paminėtą rungimosi, arba liberalųjį - aut. past.) dar kitų autorių vadinamą ginčo civilinio proceso modelį ir jo esmę nusako taip: „visa proceso eiga priklauso nuo ginčo šalių, o teismas (teisėjas) lyg iš šalies stebi bylinėjimosi eigą ir tik išimtiniais atvejais įsikiša į šalių ginčą.“⁷⁹

1 lentelė. Civilinio proceso modeliai ir jų skirtumai

Lyginimo kriterijai	Civilinio proceso modeliai		
	INKVIZICINIS arba tardomasis (angl. <i>inquisitorial</i>)	RUNGIMOSI, ginčo arba liberalusis (angl. <i>adversary</i>)	SOCIALINIS civilinio proceso modelis
Teismo aktyvumas	Teismas aktyvus, jo galios neribotos,	Teismas pasyvus, lyg iš šalies stebi bylinėjimosi eigą ir tik išimtiniais atvejais įsikiša į šalių ginčą	Teismas aktyvus, esant svarbiam ir pateisinamam pagrindui, ir tik remiantis įstatymu. Teisėjo aktyvumas nėra vienodas, derinamas su civilinio proceso rungimosi, dispozityvumo ir nešališko teismo principais bei skirtingas ginčo ir ypatingos teisenos bylose
Ginčo šalių aktyvumas	Šalys nuvertintos, pasyvios	Visa proceso eiga priklauso nuo ginčo šalių, šalys aktyvios	Šalys aktyvios, rūpinasi proceso eiga
Teisinė sistema	Kontinentinė arba civilinės teisės sistema	Bendroji teisinė sistema arba anglų-amerikiečių teisinė sistema	Kontinentinė teisinė sistema

Autoriai V. Valančius bei A. Driukas kaip bendrosios teisinės sistemos valstybes įvardija Didžiąją Britaniją, JAV, Kanadą, Australiją, Naująją Zelandiją, Airiją, Indiją ir kt. bei išskiria šios

⁷⁷ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P. 66.

⁷⁸ Ten pat, P. 67.

⁷⁹ Mikelėnas V. Civilinis procesas. Teisė, 1994. T.1.P.4-5.

teisinės sistemos bruožus nurodydami, jog šiai teisinei sistemai būdingas kodifikacijos nebuvimas, didelė teismų praktikos reikšmė teisės plėtojimui, teismo precedentas, teisės normų kazuistiškumas (konkretumas). Apibūdindami minėtų valstybių civilinį, šiuo atveju rungimosi, procesą, V. Valančius ir A. Driukas pabrėžia, jog teisėjas šiame procese pasyvus, nešališkas arbitras, o ginčo šalys labai aktyvios. Teismas nesikiša į šalių ginčą bei negali, anot autorių, „advokatauti“ vienai iš šalių, atlikti kitų aktyvių veiksmų. Tuo tarpu šalys sprendžia, kokius procesinius veiksmus atlikti visose proceso stadijose. Šiuo atveju teismo pareiga yra stebėti, kaip šalys veda procesą bei vertinti tai, ką šalys surinko, ištyrė, ir priimti sprendimą byloje.⁸⁰

Būtina pažymėti, kad mūsų paminėtas liberalusis, arba rungimosi, civilinio proceso modelis „gyvuoju pavidalu“ iki šiol būdingas anglosaksų arba bendrosios teisės valstybės civilinio proceso teisei, tik ir čia stebima tendencija derinti šalių dispozityvumą, rungimąsi. Pavyzdžiui, Anglijoje ir JAV, anot autorių V. Mikelėno, E. Laužiko ir V. Nekrošiaus, pasirengti bylos nagrinėjimui yra šalių ir jų advokatų reikalas. Teisėjo vaidmuo čia pasyvus. Pasirengimo bylos nagrinėjimo stadijoje teisėjas čia atlieka tik tam tikras proceso eigos kontrolės funkcijas. Nagrinėjant bylą teismo posėdyje tiek Anglijoje, tiek JAV teisėjas taip pat nėra pernelyg aktyvus. JAV ir Anglijoje šalys bylą paprastai veda per advokatus, todėl daugelį klausimų, pavyzdžiui liudytojų apklausą, ieškinio teisinio pagrindo nurodymą sprendžia advokatai. Tačiau pastebėtina, jog tiek Anglijoje, tiek JAV pastaraisiais metais padėtis civiliniame procese keičiasi. Lordas Wolfas, atlikęs Anglijos civilinio proceso reviziją, savo ataskaitoje nurodė, jog teisėjas turi būti bylos vadybininkas, užtikrinti kuo greitesnį šalių susitaikymą, bylos išsprendimą. JAV irgi po 1990-1993 m. civilinio proceso reformos teisėjui nustatyta pareiga administruoti visą procesą, kad byla būtų išnagrinėta teisingai, greitai ir pigiai.⁸¹

Tuo tarpu inkvizicinis, arba tardomasis, civilinio proceso modelis „grynuoju pavidalu“, kaip jau užsiminėme, egzistavo dviem atvejais. Pirma, tai buvo viduramžių epochos civilinis procesas ir antra, tardomojo proceso modelio raiška ryškiai stebima tarybiname civiliniame procese. Autorius V. Mikelėnas, pristatydamas inkvizicinį procesą, teigia, kad „kontinentinės teisės sistemos šalių civiliniam procesui būdinga tai, kad teismas, būdamas aktyviu proceso dalyviu, aiškinasi kiekvienos bylos esmę, apklausia liudytojus, tiria kitus įrodymus ir t.t.“⁸² Autoriai V. Valančius ir A. Driukas pabrėžia, jog kontinentinė arba civilinės teisės sistema skirtingai nei anglosaksų arba bendrosios teisės sistema susiformavo veikianti romėnų teisės ir šioje kodifikuotoje

⁸⁰ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P. 67.

⁸¹ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.89-91.

⁸² Mikelėnas V. Civilinis procesas. Teisė, 1994. T.1.P.4.

teisės sistemoje galioja įstatymo viršenybės principas, jai būdingas teisės normų abstraktumas. Inkviziciniam procesui priskiriame šiuos požymius: slaptumas, raštiškumas, atstovavimo instituto nebuvimas, formalusis įrodymų vertinimas. Tačiau kaip minėjome, sąvokos „inkvizicinis“ ar „tardomasis“ šiuolaikinėje civiliniame procese vartojamos tik sąlygiškai, o klasikinis inkvizicinis procesas egzistavo iki XIX a. įvairiose šalyse įvykdytų reformų, lemiamų revoliucijų Europoje banga. Pavyzdžiui, dėl liberalizmo filosofijos įtakos XIX amžiuje buvo priimti nauji Europos civilinio proceso kodeksai: 1806 m.- Prancūzijos, 1877 m.- Vokietijos, 1864 m.- Rusijos, kuris galiojo 1918-1940 m. ir Lietuvoje.⁸³ Antai Italijoje iki 1990 m. CPK reformos civilinis procesas buvo ginčo pobūdžio. Reformos tikslas buvo suaktyvinti teisėjo veiklą procese. Tačiau vėliau Italijos proceso teisės specialistai pareiškė, kad tokiu būdu nuo ginčo modelio buvo pereita prie tardomojo civilinio proceso modelio, vyravusio Italijoje iki XVIII amžiaus. 1975 m. Prancūzijos naujasis CPK taip pat pasuko prie tardomojo proceso modelio. Šiandien, anot komentatorių, Prancūzijoje gyvuoja mišrus - ginčo ir tardomasis civilinis procesas. Vokietijoje taip pat nesunku pamatyti ryškių ginčo proceso bruožų, kur ne visose bylose toleruojamas vienodas teisėjo aktyvumas. Pavyzdžiui, ginčo bylose teisėjo aktyvumą riboja šalių rungimosi principas, t.y. teismas gali tirti tik šalių nurodytus faktus ir remtis tik jais, o kai byla sprendžiama ne ginčo tvarka, teismas aplinkybes tiria *ex officio* (savo iniciatyva), todėl čia veikia priešingas - tardomojo proceso principas.⁸⁴

Todėl, remiantis aptartu, čia pat pažymėtina, jog nei grynai ginčo, nei grynai tardomasis procesas šiuo metu realiai neegzistuoja. Nei vienas, nei kitas civilinio proceso modelis negalėjo idealiai patenkinti visų visuomenės narių poreikio turėti efektyvią, socialiai teisingą subjektinių teisių gynimo procesinę formą. Kiekvienas iš civilinio proceso modelių turi ir privalumų, ir trūkumų, todėl įvairių valstybių praktikoje paprastai yra mišrus modelis. Pasak E. Laužiko, V. Mikelėno, V. Nekrošiaus, vertinant istoriškai, Europoje civilinis procesas iš pradžių buvo aiškiai tardomasis, nes teisėjas atliko tardytojo funkcijas, vėliau XVIII-XIX a., veikiant liberalizmui, pereita prie ginčo proceso modelio. Tipiškas ginčo proceso modeliu laikytinas 1806 m. Prancūzijos CPK, dar vėliau, jau XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, vėl prisiminta teisėjo aktyvumo procese problema⁸⁵ bei pastebimos aktyvios efektyvesnės civilinių teisių gynimo formos paieškos.

Jau 1895 m. su liberaliais Europos civilinio proceso kodeksais konkuruoja priimtas Austrijos civilinio proceso kodeksas, kuriame Austrijos civilinio proceso teisės ir romėnų teisės

⁸³ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P. 65-67.

⁸⁴ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.91-93.

⁸⁵ Ten pat, P.87.

tyrinėtojas F. Kleinas (Franz Klein 1854-1926, aut. past.) suformavo socialinio civilinio proceso doktriną. Tad mūsų dviejų aptartų civilinio proceso modelių tobulinimo ir suartėjimo bei susiliejo - konvergencijos, civilinio proceso tikslų derinimo rezultatas yra socialinis civilinis procesas. Lygindami aptartus civilinio proceso modelius pritariame V. Nekrošiui, teigiančiam, jog „socialinis civilinis procesas nereiškia kažko visiškai naujo. Jis perėmė iš liberaliojo proceso ir rungimosi, ir dispozityvumo, ir viešumo, ir kitus principus, tačiau pasikeitė požiūris į proceso tikslus, paskirtį, kartu ir į kai kurių principų, iki tol atrodžiusių nepajudinamais (pirmiausia rungimosi ir dispozityvumo), traktavimas.“⁸⁶

Taigi, ieškant kompromiso, remiantis F. Kleino idėjų pamatinėmis vertybėmis, buvo sukurtas socialinio civilinio proceso modelis. Kadangi F. Kleinas, kaip teisės sociologas, visuomeninio ir ekonominio gyvenimo tarpusavio santykių, žmonių papročių bei elgesio stebėtojas ir tyrinėtojas, todėl aptardami jo sukurtą socialinio civilinio proceso teoriją, negalime į ją žvelgti tik grynai teisiniu požiūriu. Socialinio civilinio proceso teorija išskirtina keliais aspektais. Pirma, šioje teorijoje buvo pagrįstas civilinio proceso koncentruotumo tikslas. Pagal F. Kleiną, proceso socialinės paskirties tikslas yra kuo greičiau, paprasčiau ir pigiau išspręsti ginčą. Be to, socialinė proceso funkcija, anot F. Kleino, socialiniai proceso tikslai priklauso nuo konkretaus visuomenės raidos etapo. Jis teigė, kad vieni kitiems negali prieštarauti teisės tikslai ir visuomenės gerovės tikslai. Kiekvienas konfliktas, kuris sukuria sąlygas procesui įvykti, kartu reiškia ir normalios darbo atmosferos tarp atskirų visuomenės elementų sutrikdymą, o pažvelgus į teisinį konfliktą, jį galima apibūdinti kaip kliūtį, trukdančią normaliai funkcionuoti visuomeniniam gyvenimui. F. Kleinas pabrėžė, kad vaistai nuo šios kliūties - materialioji teisė, daktaras - procesinė teisė. V. Nekrošius, pateikdamas F. Kleino nuostatas apie bendruosius proceso tikslus, kurie lėmė civilinio proceso struktūrą, teisėjo vaidmenį sprendžiant ginčą, o svarbiausia specialiuosius civilinio proceso tikslus, paaiškino, jog tai yra procesas, kuris atitinka įvardytus bendruosius ir specialiuosius - aiškumo ir prieinamumo, ekonomiškumo, pigumo, koncentracijos, teisingo sprendimo, tikslus. F. Kleino nuomone, tokį procesą vadiname socialiniu. Proceso koncentruotumą F. Kleinas tiesiogiai siejo su socialine proceso funkcija, su būtinumu kuo greičiau atkurti ginčo (konflikto) pažeistus normalius visuomeninius ir ekonominius santykius. Civilinio proceso principus - betarpiškumą, koncentruotumą, paprastumą ir vadovaujantį teisėjo vaidmenį, autorius įvardijo kaip būdus civilinio proceso tikslams pasiekti. Anot V. Nekrošiaus, F. Kleinas suformulavo „civilinio proceso principų santykinio realizavimo taisyklę“: joks iš procesinių principų negali būti iškeltas aukščiau kitų.

⁸⁶ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.23.

V. Nekrošius pabrėžia, jog praktiškai visi autoriai pripažino F. Kleino teoriją, vienaip ar kitaip padariusią įtaką daugelio Europos valstybių civilinio proceso kodeksams. Šios teorijos iškraipymo pavyzdys, anot autoriaus, - tarybinis civilinis procesas, kuriame šalys realiai buvo nuvertintos iki civilinio proceso objekto ir buvo nesilaikyta esminio F. Kleino teorijos elemento - civilinio proceso principų santykinio realizavimo taisyklės. To padarinys - begalinis teisėjo vadovaujančio vaidmens išaukštinimas ir visiškas ginčo šalių nuvertinimas.⁸⁷

Apibrėžiant socialinio civilinio proceso esmę, pažymėtina, jog ieškant kompromiso iš vieno ir kito mūsų paminėtų civilinio proceso modelių - ginčo ir tardomojo, kaip kraštutinumų, pastebėta, jog teisėjo aktyvumo problema išlieka. Teisėjas, pagal socialinį procesą, negali būti tik pasyvus stebėtojas, todėl ši teorija grindžiama aktyviu teisėjo vaidmeniu. Aktyvus teisėjas, pasak V. Nekrošiaus, jokių būdu nereiškia, kad visiškai nuvertinamas šalių vaidmuo. Egzistuoja ir tam tikros teisėjo aktyvumo ribos, kurias nubrėžia dispozityvumo, rungimosi ir nešališko teismo principai,⁸⁸ nes, viena vertus, aktyvi teisėjo pozicija gali pažeisti jo nešališkumą ir neutralumą, kita vertus, gali sukelti ir teisėjo profesinės etikos problemų, pvz., teisėjas, pasiūlęs atsakovui ginantis remtis ieškinio senaties termino praleidimu, taptų tos šalies advokatu, taip pažeisdamas procesinį šalių lygiateisiškumą. Todėl teisėjo aktyvumas pagrindžiamas tik esant svarbiam ir pateisinamam pagrindui ir tik remiantis įstatymu, kadangi įtvirtintas teisėjo vadovavimo civiliniame procese principas ir teisėjas gali įpareigoti šalis patikslinti reikalavimus, pateikti papildomų įrodymų, vadovauti bylos parengimo teisminei bylos nagrinėjimo stadijai, nustatyti procesinius terminus ir kt. Šalių ir teismo santykis apibudintinas taip: „teismas siūlo, o šalys sprendžia“.⁸⁹

Apibendrinami ir atsižvelgdami į šio skyriaus uždavinį, galime suformuluoti išvadas: 1) rungimosi ir tardomasis civilinio proceso modeliai skiriasi teismo ir ginčo šalių aktyvumu civiliniame procese. Rungimosi arba liberaliajame civiliniame procese visa proceso eiga priklauso ginčo šalims, o teismas lyg iš šalies stebi bylinėjimosi eigą. Tardomajame procese stebimas atvirkštinis kraštutinumasis - neribotos teismo galios ir ginčo šalių galių nuvertinimas, 2) šių modelių suartėjimo, susiliejo bei derinimo pasekmė - socialinio civilinio proceso modelis, įtvirtinantis civiliniame procese teismo ir ginčo šalių galių balansą.

⁸⁷ Nekrošius V. Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus // Teisė. 1999, Nr.33 (1).P.43-51.

⁸⁸ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.40.

⁸⁹ Nekrošius V. Naujasis civilinio proceso kodeksas ir bendrojo proceso pirmosios instancijos teisme pagrindiniai bruožai // Teisė. 2002, Nr.44. P.104.

2.2. Teismo vaidmuo Lietuvos civiliniame procese prieš ir po naujojo civilinio proceso kodekso įsigaliojimo

„Visuomenė nuolat atsigręžia į istoriją ir ne vien iš smalsumo, bet ir tam, kad kažką iš jos pasisemtų, pasimokytų, nors apskritai tiek visuomenė, tiek jos pavieni individai paprastai neboja istorinės patirties ir dargi asmeninės, greit ją pamiršta. Ir visgi istorija daug ką pasako, tuo labiau Lietuvos valstybės, pradedant nuo Mindaugo (...),“⁹⁰ - teigia profesorius Saulius Lazutka, kuris taip pat pabrėžė, jog Lietuvos Statutai - tai savotiški fenomenai Europos feodalinėje teisėje, o XVI amžius Lietuvos valstybės istorijoje yra įstatymų leidybos klestėjimo amžius, kuomet teismų sistemą ir civilinį procesą Lietuvoje reguliavo 1529 m., 1566 m. ir 1588 m. Lietuvos Statutai, kurie įtvirtino senovės romėnų ir kanonų teisės procedūrų paveiktą civilinio proceso modelį. O kaip teigia autoriai V. Valančius bei A. Driukas, remiantis 1588 m. Lietuvos Statutu bylos buvo nagrinėjamos iki XIX a. vidurio. Po to veikė 1864 m. Rusijos civilinės teisenos įstatymas, galiojęs Lietuvoje ir 1918-1940 metais. Taigi Lietuvos CPK tarpukario Lietuvoje parengtas nebuvo.⁹¹

Trumpa šio nepriklausomybės laikotarpio apžvalga leidžia daryti išvadas apie tuometinio teismo vaidmenį civiliniame procese. Kadangi teismo ir šalių galių santykį procese pasirinkome kaip civilinio proceso modelių atskyrimo kriterijų, todėl ir šiuo aspektu ieškosime atsakymo į mums rūpimą klausimą - koks teismo vaidmuo įtvirtintas minėtame 1864 metų Rusijos civilinės teisenos įstatyme (toliau- CTĮ)? Trumpai formuluodami atsakymą rėmėmės V. Nekrošiaus tyrimu, teigiančiu, jog šis Rusijos CTĮ buvo parengtas Prancūzijos 1806 m. CPC pagrindu, kuris buvo pripažįstamas to laikmečio pažangiausiu Europoje civilinio proceso įstatymu, atitinkančiu visas liberalizmo idėjas. Tačiau vykstant civilinio proceso reformoms, iš naujo žvelgiant į proceso esmę, trukmę, teismo vaidmenį jame, šios priežastys Europoje turėjo įtakos socialiajai civilinio proceso teorijai įsitvirtinti. Lietuvoje nuo 1934 m., kai buvo pakeisti Rusijos CTĮ 82 ir 82¹ straipsniai, galima kalbėti apie posūkį link socialiosios civilinio proceso teorijos. Tačiau, nepaisant pasikeitimų, V. Nekrošius tarpukario Lietuvos civilinį procesą pristato kaip liberalųjį, o nuo 1934 metų kaip „mišrų“ civilinio proceso modelį, kurio tikslas buvo nustatyti formaliąją tiesą procese. Teismui kategoriškai draudžiama savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriuos praktiškai neribotai buvo galima pateikti viso bylos nagrinėjimo metu. Tad šios aplinkybės sudarė sąlygas vilkinti procesą bei rodė valstybės požiūrį į civilinį ginčą, kuris buvo traktuojamas kaip privačių asmenų reikalas. Tad, apibendrinant

⁹⁰ Lazutka S. Lietuvos statutai, jų kūrėjai ir epocha. Kaunas: Spindulys, 1994. P.4.

⁹¹ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.69-70.

tarpukario Lietuvos iki 1934 m. Rusijos CTĮ pakeitimų, civilinį procesą galima apibūdinti kaip šalių reikalą, o jokių viešųjų tikslų nebuvo ir keliama.⁹² Nuo 1934 metų, pasak V. Valančiaus, A. Driuko, galima išvelgti Lietuvos bandymus sukurti link socialinio civilinio proceso modelio, kadangi buvo įtvirtinta teismo pareiga rūpintis esminių bylos aplinkybių išaiškinimu. Tačiau iš esmės civilinis procesas liko liberalus su tam tikrais socialinio proceso bruožais.⁹³

Situacija kiek keitėsi po šešerių metų, kalbame apie 1940 metus, kai Lietuva prievarta inkorporuojama į TSRS sudėtį. Rusijos CTĮ nustoja galiojės, kaip nustojo galioti ir kiti nepriklausomos Lietuvos įstatymai bei pradeda galioti atitinkami TSRS teisės aktai. Todėl pristatydami 1940-1990 metų laikotarpį, turime kalbėti ir apie tuometinę politinę bei ekonominę sistemą. Lygindami socialinį civilinį proceso modelį su paminėtu laikotarpiu galiojusiu 1964 metų Lietuvos TSRS CPK išskirsime jo trūkumus.

2.2.1. 1964 metų Civilinio proceso kodekso trūkumai

Tarybinė santvarka buvo grindžiama visiškai kitokia nei Lietuvoje politinė ir ekonominė sistema, kuri buvo pagrįsta ne rinkos ekonomika, bet planiniu ūkiu bei valstybės diktatu. Pasak V. Nekrošiaus, buvo panaikinta privati nuosavybė, o pagrindine visų gamybos priemonių savininke tapo valstybė. Anot autoriaus, „politinėje sistemoje įsigaliojo vienos politinės jėgos ir valstybės diktatas, o valstybė vyravo visuose ūkinio ir visuomeninio gyvenimo srityse.“⁹⁴ Todėl savaime suprantamu dalyku laikytina tai, kad naujajai valdžiai negalėjo būti priimtini įstatymai, pritaikyti galioti visiškai kitokiai politinei ir ekonominei sistemai. Per visą tarybinį laikotarpį Lietuvoje galiojo tos pačios koncepcijos civilinio proceso kodeksai. Dėl darbo apimties išskirtinas ir aptartinas 1964 metų Lietuvos TSR CPK, galiojęs iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metų, o vėliau su daugeliu pakeitimų ir iki 2003 m. sausio 1 d.

Pateikdami citatą iš „Tarybinės civilinio proceso teisės“ vadovėlio, pagal kurį buvo ruošiami tuometiniai teisės studijų studentai, pagrindžiame savo teiginį dėl tarybinio valstybės diktato: *„tarybinio civilinio proceso tikslas - teisingai ir greitai išnagrinėti bei išspręsti civilines bylas, siekiant saugoti TSRS visuomeninę ir valstybinę santvarką, socialistinę ūkio sistemą ir socialistinę nuosavybę, ginti piliečių asmenines bei turtines teises ir įstatymų saugomus jų interesus,*

⁹² Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.55-58.

⁹³ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.70.

⁹⁴ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.59.

*taip pat valstybinių įstaigų, įmonių, kolūkių ir kitokių kooperatinių bei visuomenių organizacijų teises ir įstatymų saugomus jų interesus.*⁹⁵ Šiuos tarybinio civilinio proceso tikslus, iškeliančius prioritetu socialistinę ūkio sistemą, nuosavybę, numatė Lietuvos TSR CPK 2 straipsnis.⁹⁶ Savo ruožtu mes savo laikmečiu į pirmą vietą keldami asmens teises ir laisves, privačią nuosavybę, tokį tarybinio proceso tikslą galime pripažinti pirmuoju trūkumu.

Pristatydamas tarybinį procesą V. Nekrošius pabrėžia, jog jis nepriskirtinas nei prie socialinio, nei prie liberaliojo civilinio proceso modelio, nes teismo galios jame buvo nepalyginti didesnės nei socialiniame civiliniame procese, o pagrindinis teismo uždavinys procese - nustatyti objektyvią tiesą.⁹⁷ Pagal paminėtą teismo galių civiliniame procese išraišką autoriai A. Driukas ir V. Valančius socialistinį civilinio proceso modelį laiko artimą tardomajam (inkviziciniam). Objektyvios tiesos nustatymo tikslui pasiekti, teismas tarybiniame civiliniame procese turėjo imtis visų priemonių, kad reikšmingos byloje aplinkybės būtų išsiaiškintos visapusiškai (Lietuvos TSR 15 straipsnis). Teismas turėjo nustatyti šimtaprocentinę tiesą. Tad, visų kategorijų bylose teismas turėjo rinkti įrodymus savo iniciatyva, peržengti ieškinio reikalavimo ribas, kasacinis procesas ir bylos peržiūrėjimo procesas galėjo būti pradėtas be šalių valios⁹⁸ (pavyzdžiui, kaip numatė Lietuvos TSR CPK 313 str., 352 str.⁹⁹, aukštesniojo teismo pirmininko ar prokuratūros teikimu). Iš pastarųjų normų pastebėtina, jog tarnybiniame procese pakankamai didelės galias turėjo prokuratūra.

Kita vertus, kaip pastebi V. Nekrošius, negalime teigti, kad tarybinis procesas buvo kažkas iš esmės nauja. Jis pabrėžia, jog kaip ir kiekviename civiliniame procese čia egzistavo šalių teisė atsisakyti pareikšto ieškinio, jį pripažinti, sudaryti taikos sutartį. Procese taip pat įtvirtintas trečiųjų asmenų bei netinkamos šalies pakeitimas tinkama ir kiti klasikiniai proceso institutai. Tačiau dėl dviejų „naujovių“ tarybiniame civiliniame procese - aiškaus teismo ir šalių galių disbalanso teismo naudai bei visiško šalių valios disponuojant procesinėmis teisėmis nuvertinimo, pakankamos specifinių teismų sprendimų kontrolės formų sistemos, kurioje didelės galios suteiktos prokuratūrai, V. Nekrošius tarybinį procesą vadina savarankiška „socialistine“ civilinio proceso mokykla.¹⁰⁰

⁹⁵ Rasimavičius P., Staskonis V., Vėlyvis S. ir kt. Tarybinė civilinio proceso teisė. Vilnius: Mintis, 1983. P.4.

⁹⁶ Žeruolis J., Vitkevičius P., Gruodis M. ir kt. Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1980. P.6.

⁹⁷ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.59.

⁹⁸ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.70.

⁹⁹ Žeruolis J., Vitkevičius P., Gruodis M. ir kt. Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1980. P.240-264.

¹⁰⁰ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.60.

Įvardindamas 1964 metų Lietuvos TSR CPK trūkumus V. Valančius nurodo šiuos: 1) vietoj ekonomiško ir koncentruoto proceso egzistuojanti palanki terpė nesąžiningai ginčo šaliai užtęsti procesą, 2) pakankamai veiksmingų procesinio poveikio priemonių bei sankcijų nesąžiningai ginčo šaliai sudrausminti nebuvimas, 3) pasirengimo teisminiam nagrinėjimui stadija, kuri laikoma viena svarbiausių šiuolaikiniame civiliniame procese, tarybiniame civiliniame procese iš esmės buvo tapusi fikcija, 4) nevysiškai aiški teismo galių riba, 5) proceso taisyklių diferenciacijos, įtvirtinančios bylos pobūdį, sudėtingumą, nebuvimas.¹⁰¹

Tuo tarpu dėl pirmojo V. Valančiaus įvardyto trūkumo V. Nekrošius pateikia kiek kitokią nuomonę ir teigia, kad tarybiniame procese ginčo šalys turėjo ribotą galimybių vilkinti bylą, kadangi teismo galios bylos medžiagos turinio atžvilgiu praktiškai nepriklausė nuo šalių valios, o dispozityvumo ir rungimosi principai šiame procese buvo labai riboti, praktiškai buvo deklaratyvūs. Ilgo ginčijimosi galimybių šalims nesudarė ir teismo sprendimų kontrolės formos. Tačiau V. Nekrošius tokį proceso vilkinimo tikslą tarybiniame procese priskiria valstybei ir jos interesams, kadangi kiekviena byla galėjo ilgai keliauti po įvairias teismo instancijas.¹⁰² Tai patvirtina šiuo aspektu nagrinėjamas Lietuvos TSR CPK¹⁰³, kuris įtvirtino tam tikrą „leidimų“ sistemą tarybiniame procese. Ketvirtasis kodekso skyrius - „Įsiteisėjusių sprendimų, nutarčių ir nutarimų peržiūrėjimas“ - reglamentuoja priežiūrinį procesą, kurio iniciatoriai teismų ir prokuratūros pareigūnai (Lietuvos TSR CPK 352 str.). Priežiūros proceso metu buvo tikrinamas tiek sprendimo teisėtumas, tiek jo pagrįstumas, be to, galėjo būti pateikiami ir nauji įrodymai (Lietuvos TSR CPK 359 str.), o tai jau sudarė sąlygas vilkinti bylos nagrinėjimą. Tad trys sprendimų peržiūrėjimo galimybės valstybei suteikė neribotas teises, o tai savo ruožtu atsiliepė proceso trukmei.

Dėl paminėtų argumentų Lietuvos TSR CPK keliamas vienas iš pirmųjų civilinio proceso uždavinių „teisingai ir greitai“ išnagrinėti ir išspręsti civilines bylas atrodo pakankamai deklaratyvus. Tokia išvada darytina ir apžvelgus tarybinio civilinio proceso kodekso turinį, kuriame nustatyti dar keli trūkumai: pirma, nėra mišraus žodinio ir rašytinio bylos nagrinėjimo principo. Tokiu būdu visas procesas vyksta žodžiu, o rašytinių dokumentų apsikeitimas nėra privalomas. Antra, šalys turimus įrodymus be jokių apribojimų gali pateikti iki pat teisminio nagrinėjimo pabaigos, be to, ir aukštesnėse teismų instancijose. Šiuo atveju lyginant su naujuoju CPK ši teisė čia ženkliai ribojama (pavyzdžiui, CPK 178 str. įtvirtina šalių pareigą pateikti įrodymus, CPK 42 str.

¹⁰¹ Valančius V. Naujojo civilinio proceso kodekso naujovės // Teisės problemos. 2003, Nr. 1, P.5-6.

¹⁰² Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.61.

¹⁰³ Žeruolis J., Vitkevičius P., Gruodis M. ir kt. Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1980. P.263-274.

numatyta šalių teisė teikti įrodymus, įrodymai turi būti pateikti kuo operatyviau, pasirengimo civilinės bylos nagrinėjimui stadijoje, o laiku nepateikus įrodymų, CPK 181 str. 2 d. numato teismo teisę atsisakyti priimti įrodymus. Apeliacinės instancijos teismui taip pat negali būti pateikti nauji įrodymai, išskyrus CPK 314 str. numatytas išimtis). Trečia, tarybiniame procese nėra sprendimo už akių bei supaprastinto bylų nagrinėjimo institutų.

V. Nekrošius, ieškodamas atsakymo tarybiniame procese dėl proceso koncentruotumo problemos sprendimo, pavyzdžiu pateikia Lietuvos TSR CPK 114¹⁰⁴ straipsnį, kuriame numatyta teismo galimybė už nesažiningai pareiškštą ieškinį bei už bylos vilkinimą įpareigoti atitinkamą šalį sumokėti kitai šaliai atlyginimą už šios faktinį darbo laiko sugaišimą, čia pat pabrėždamas, jog faktiškai šis straipsnis nebuvo taikomas. Be to, autorius atkreipia dėmesį ir į Lietuvos TSR CPK 121 straipsnį, kuris numatė pakankamai griežtus ir trumpus bylos nagrinėjimo terminus, t.y. bendras bylos nagrinėjimo terminas buvo vienas mėnuo nuo pareiškimo priėmimo dienos, o šių terminų laikymąsi griežtai kontroliavo Teisingumo ministerija.¹⁰⁵ Tokių procesinių terminų tikslas - „drausminti teismą, dalyvaujančius byloje asmenis, kitus piliečius ir pareigūnus, susijusius su nagrinėjamomis civilinėmis bylomis,“¹⁰⁶ - teigia Lietuvos TSR CPK komentatoriai. Tačiau kyla klausimas, o kaip šie terminai veikia proceso, bylos nagrinėjimo bei priimamo sprendimo dėl ginčo kokybę?

1964 metų Lietuvos TSR CPK galiojo iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metų, vėliau jis buvo keičiamas apie 70 kartų ir galiojo iki 2003 metų.¹⁰⁷ Įgyvendinus pakeitimus, nebeliko teismo teisės savo iniciatyva išeiti už ieškinio reikalavimo ribų, pareigos nustatyti objektyvią tiesą byloje (Lietuvos TSR CPK 15 str.¹⁰⁸), atkurta teismo ir šalių pusiausvyra, dispozityvumo ir rungimosi principai tapo realijomis, o ne deklaratyviomis vertybėmis, vietoj tarybinių kasacinio ir priežiūrinio procesų buvo įvestos įprastos civiliniam procesui apeliacinio ir kasacinio teismų sprendimų apskundimo galimybės.¹⁰⁹

¹⁰⁴ „Šalį, kuri nesažiningai pareiškė nepagrįstą ieškinį ar ginčą prieš ieškinį arba sistemingai veikė prieš teisingą ir greitą bylos išnagrinėjimą ir išsprendimą, teismas gali įpareigoti sumokėti antrosios šalies naudai atlyginimą už šios faktinį darbo laiko sugaišimą pagal vidutinį jos uždarbį, bet ne daugiau kaip penkis procentus patenkintos ieškininių reikalavimų dalies.“

¹⁰⁵ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.60-61.

¹⁰⁶ Žeruolis J., Vitkevičius P., Gruodis M. ir kt. Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1980. P.99-100.

¹⁰⁷ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.70

¹⁰⁸ Žeruolis J., Vitkevičius P., Gruodis M. ir kt. Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1980. P.16.

¹⁰⁹ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.62.

Anot V. Nekrošiaus, visus nepriklausomybės metus CPK buvo kardinaliai keičiamas neturint aiškos jo reformavimo koncepcijos, nepasirinkus, koks civilinio proceso modelis - liberalusis ar socialinis bus įgyvendinamas nacionaliniame civiliniame procese.¹¹⁰ V. Valančius tokį nepasirinkimą vadina „švytuoklės“ principu, kuomet pereinamuoju laikotarpiu, maždaug dešimtmetį, atsisakius tarybinio inkvizicinio proceso buvo puolama į kitą kraštutinumą, kai iš teisėjo buvo laukiama visiško pasyvumo ir neutralumo. Tačiau ilgainiui ši nuomonė, jog tik šalys yra proceso šeiminkės, o teismas - tik proceso stebėtojas, atsitokėjęs pasikeitė, kadangi buvo pastebėta, jog galias demokratines tradicijas turinčiose valstybėse būtent teismas yra pripažįstamas proceso šeiminku, o tai nėra šalių teisių ignoravimas. Šalys yra joms priklausančių teisių šeiminkės ir tik jos sprendžia, ar savo teises ginti, ar ne. Tačiau teismo procesas nėra vien tik privatus šalių reikalas, kadangi šalims garantuojamos jų teisių gynbos priemonės, šių teisių įgyvendinimo mechanizmas, būtinos prielaidos. Todėl Aukščiausiasis Teismas, formuodamas teismų praktiką į bandymus ignoruoti proceso nuostatų reikalavimus, atsakė, jog teismo procesas nėra ir negali būti „žaidimas be taisyklių“.¹¹¹

2.2.2. Naujojo civilinio proceso kodekso tikslai ir principai

Taigi iš esmės XX amžiuje Lietuvos įstatymų leidėjas nesukūrė savo nacionalinio civilinio proceso kodekso. Tik po minėtų bandymų, ieškojimų, patirtų klaidų galiausiai Lietuvos Respublikos Seimas 2002 m. vasario 28 d. priėmė naująjį Lietuvos CPK, įsigaliojusį nuo 2003 m. sausio 1 d., kuriame buvo iš esmės naujai, sistemiškai pažvelgta į civilinio proceso reformą, vadovautasi Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintais teisinės sistemos metmenimis¹¹², kur numatyta socialioji civilinio proceso mokykla ir jos propaguojamos idėjos - greitas ir ekonomiškasis procesas, aktyvus teisėjas, materialiosios tiesos byloje nustatymo galimybės ir kt.¹¹³ Taigi, kaip pažymi V. Valančius, naujajame CPK stebimas ryškus kontinentinės Europos, o ypač Vokietijos, Austrijos, civilinio proceso modelių pėdsakas. Į šį kodifikuotą teisės aktą įtrauktos ir dviejų Europos Tarybos Ministrų komiteto Rekomendacijose Nr. R(81)7 „Dėl priemonių, lengvinančių galimybes naudotis teisingumo sistema“¹¹⁴ ir Nr. R(84)5 „Dėl civilinio proceso principų, skirtų pagerinti teisingumo

¹¹⁰ Ten pat, P.62

¹¹¹ Valančius V. Naujojo civilinio proceso kodekso naujovės // Teisės problemos. 2003, Nr. 1, P.11.

¹¹² Lietuvos Respublikos Seimo 1993m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. I-331 „Dėl Teisinės sistemos reformos metmenų ir jų įgyvendinimo“ // Valstybės žinios. 1993, Nr.70- 1311.

¹¹³ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002.P.65.

¹¹⁴ http://www.coe.int/t/E/Committee_of_Ministers/Home/Documents/. Prisijungimo laikas: 2009-10-10.

sistemos funkcionavimą¹¹⁵ pateikiamos principinės civilinio proceso nuostatos, kaip antai, rekomendacijoje Nr. (81)7 numatytos priemonės: teismo proceso supaprastinamas, taikių susitarimų skatinimas, teismo proceso pagreitinimas, teismo išlaidų mažinimas, supaprastintų procedūrų atskirų kategorijų byloms įtvirtinimas. Rekomendacija Nr. R(84)5 akcentuoja teismo aktyvų vaidmenį viso teismo nagrinėjimo metu, siekiant užtikrinti greitą proceso eigą, garantuoti šalių teises, šalinti bet kokią piktnaudžiavimą procesu.¹¹⁶ Beje, anot V. Nekrošiaus, pavyzdinis kodeksas, kuriuo darbo grupė vadovavosi rengdama naująją Lietuvos CPK, buvo Austrijos ZPO, o šis kodeksas pasirinktas ne tik dėl to, kad yra klasikinio socialinio proceso pavyzdys, bet ir todėl, kad jis atsirado ir pradėjo galioti labai panašioje į Lietuvos socialinę ir ekonominę aplinkoje.¹¹⁷

Naujojo CPK 2 straipsnis įtvirtina civilinio proceso tikslus. Kaip jau buvo minėta, po nepriklausomybės atkūrimo iki naujojo Lietuvos Respublikos CPK priėmimo, 1964 metų Lietuvos TSR CPK daug kartų buvo keistas ir pildytas. 1995 metais CPK 2 straipsnis buvo iš viso panaikintas, o jį atitinkanti norma nepriimta. Iš to tarsi sektų išvada, jog iki 2003-01-01 Lietuvoje civilinio proceso teisė jokių tikslų nekėlė. Todėl naujajame CPK bandoma užpildyti po 1995 metų pakeitimų atsiradusią spragą. CPK 2 straipsnis skelbia Lietuvos civilinio proceso tikslus: 1) asmenų pažeistų ar ginčijamų materialinių subjektinių teisių ar įstatymų saugomų interesų gynimas, 2) tinkamas įstatymų taikymas teismui nagrinėjant civilines bylas, priimant sprendimus bei juos vykdam, 3) kuo greitesnis teisinės taikos tarp ginčo šalių atkūrimas, 4) teisės aiškinimas bei plėtojimas. Anot V. Valančiaus, iš keliamų civilinio proceso tikslų matyti, jog naujojo CPK rengėjai bandė suderinti tikslus, kuriems būdingas privataus pobūdžio elementas, o tai stebima pirmajame ir trečiajame tiksluose, kadangi civilinis procesas dažnai siejamas su privačios teisės reguliavimo sferoje veikiančių normų taikymu, su tikslais, kuriuose vyrauja viešojo pobūdžio elementas, o tai stebima antrajame ir ketvirtajame civilinio proceso tiksluose.¹¹⁸

Taigi, iš nagrinėjamo CPK straipsnio matyti, jog civilinio proceso teisės doktrina išskiria dvejopus civilinio proceso teisės tikslus: 1) privačius ir 2) viešuosius. Aptariant kiekvieną iš tikslų, atkreiptinas dėmesys, jog pirmasis civilinio proceso tikslas - asmens pažeistų subjektinių teisių ir įstatymų saugomų interesų gynība, atitinka privataus tikslo pobūdį, kadangi ginčo šalys pirmiausia yra suinteresuotos konkrečios bylos civiliniame procese rezultatu. Privataus tikslo pobūdis stebimas ir trečiajame civilinio proceso tikslu, kadangi privatus asmenys suinteresuoti ir kuo greitesniu

¹¹⁵ [http://www.etib.lt/site_files/Ministru%20Komiteto%20dokumentai/MK\(84\)5.doc](http://www.etib.lt/site_files/Ministru%20Komiteto%20dokumentai/MK(84)5.doc), prisijungimo laikas: 2009-10-10.

¹¹⁶ Valančius V. Naujojo civilinio proceso kodekso naujovės // Teisės problemos. 2003, Nr. 1, P.7-8.

¹¹⁷ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002.P.65.

¹¹⁸ Valančius V. Kai kurie naujojo civilinio proceso kodekso bruožai // Jurisprudencija. 2002, Nr.28(20). P.194.

teisinės taikos tarp šalių atkūrimu, nes teisinių santykių neapibrėžtumas savaime daro joms žalą, kai šalys negali įforminti savo teisinių santykių ir kt.¹¹⁹ Privačiam asmeniui, anot V. Valančiaus ir A. Driuko, mažiau reikšmingas paskutinis civilinio proceso tikslas - teisės aiškinimas ir plėtojimas. Tačiau autoriai jį laiko svarbiausiu civilinio proceso tikslu viešojo intereso aspektu, aktualiu visai visuomenei, kadangi, klaidingai išaiškinus normą ir ją pritaikius kitose analogiškose bylose, gali nukentėti daugybė asmenų. Pagal LR Teismų įstatymo 23 straipsnio 2 dalį, Lietuvoje Aukščiausiasis Teismas formuoja vienodą teismų praktiką aiškinant ir taikant įstatymus, o pagal CPK 4 straipsnį teismai, taikydami teisę, atsižvelgia į Teismų įstatymo nustatyta tvarka paskelbtose kasacine tvarka priimtose nutartyse esančius teisės taikymo išaiškinimus¹²⁰ (Teismų įstatymo 23 straipsnio 2 dalies 1 punktas). Antrojo civilinio proceso tikslas - tinkamai taikyti įstatymus teismui nagrinėjant civilines bylas, priimant sprendimus ir juos vykdant taip pat vertinamas viešumo aspektu, kadangi būtent iškeliant tinkamo įstatymų taikymo tikslą, visada kalbama apie viešąjį tikslą, nes „materialiosios subjektinės teisės ir įstatymų saugomi interesai bus laikomi tinkamai apginti priėmus byloje teisingą sprendimą.“¹²¹ Tai atitinka ir socialinės civilinio proceso mokyklos kūrėjo F. Kleino išsakytą mintį, jog „proceso socialinės funkcijos tikslas yra kuo greičiau, paprasčiau ir pigiau išspręsti ginčą.“¹²² F. Kleinas išskiria bendruosius ir specialiuosius proceso tikslus, kaip antai: proceso aiškumas ir prieinamumas, ekonomiškumas, pigumas, koncentracija, teisingas sprendimas.¹²³

Sąvoka „teisingas sprendimas“, pasak autorių V. Nekrošiaus, E. Laužiko ir V. Mikelėno, civiliniame procese nėra vienalytė. Jie išskiria proceso požiūriu trejopą ir mūsų ankstesniuose skyriuose jau paminėtą tiesą: formaliąją, materialiąją bei objektyviąją. Lietuvos įstatymų leidėjas pasirinko socialinio civilinio proceso modelį, todėl iš naujojo CPK 176 straipsnio 1 dalyje suformuluoto įrodinėjimo tikslo galima daryti išvadą, jog Lietuvos civiliniam procesui keliamas materialiosios tiesos nustatymo tikslas.¹²⁴ Čia tenka sutikti su autore E. Kosaitė-Čypiene, teigiančia, jog „įrodinėjimo tikslas - tiesos konkrečioje byloje nustatymas - lemia požiūrį į tiesos nustatymą“¹²⁵, o kadangi civilinį procesą iš esmės apibūdina tai, kokią tiesą siekiama nustatyti byloje, autorė teigia,

¹¹⁹ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.54.

¹²⁰ Ten pat, P.55.

¹²¹ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.44.

¹²² Nekrošius V. Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus // Teisė. 1999, Nr.33 (1).P.44.

¹²³ Ten pat, P.45.

¹²⁴ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.44-45.

¹²⁵ Kosaitė-Čypienė E. Įrodinėjimo tikslas, teismo ir šalių vaidmuo Švedijos civiliniame procese // Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai. Vilnius: Visus plenus, 2006. P.67.

jog įrodinėjimo tikslu keliami reikalavimai apibrėžia civilinio proceso esmę. Pristatydamą Švedijos civilinį procesą autorė nurodo, jog Švedijoje ypač išplėtotą socialinio proceso teoriją, iškelianti aktyvų teisėjo vaidmenį, o būtent aktyvus teisėjas yra esminis materialiosios tiesos doktrinos požymis. Taigi, Švedijos teismo galios didesnės, nes teismas čia turi teisę rinkti įrodymus ir dispozityviose bylose.¹²⁶ Švedijos civilinio proceso kodeksas paminėtas neatsitiktinai, nes rengiant naująją Lietuvos civilinio proceso kodeksą pavyzdžiu buvo pasirinktas ir 1942 metų Švedijos teismo proceso kodeksas.

Lietuvos Konstitucinis teismas savo nutarime taip pat pabrėžė materialiosios tiesos byloje nustatymo siekį, nurodydamas, jog *„įstatymuose turi būti nustatytas toks reguliavimas, kad jurisdikcinės ir kitos teisę taikančios institucijos būtų nepriklausomos, nešališkos, siektų nustatyti materialią tiesą byloje ir visus sprendimus priimtų tik teisės pagrindu (...)“* bei nurodė, kad *„pagal Konstituciją civilinio proceso santykius įstatymu būtina reguliuoti taip, kad būtų sudarytos teisinės prielaidos teismui ištirti visas bylai reikšmingas aplinkybes ir priimti teisingą sprendimą byloje. Ir priešingai - negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris neleistų teismui, atsižvelgus į visas turinčias reikšmės bylos aplinkybes ir vadovaujantis teise, nenusižengiant iš Konstitucijos kylantiems teisingumo, protingumo imperatyvams, priimti teisingą sprendimą byloje ir šitaip įvykdyti teisingumą.“*¹²⁷

Grįžtant prie Lietuvos civilinio proceso tikslų, anot V. Valančiaus, šiandien jau atgyvenusia pripažintina nuostata, kad civilinio proceso tikslas sietinas vien tik su privačių asmenų subjektyvių teisių gynyba. Tokiam suvokimui, pasak autoriaus, prieštarauja socialinio civilinio proceso mokyklos kūrėjo Franco Kleino koncepcinės nuostatos. Austrijos Civilinio proceso kūrėjas pabrėžė, jog teisinis konfliktas yra tarsi kliūtis, trukdanti funkcionuoti visuomeniniam gyvenimui. Vaistai nuo šios kliūties yra materialioji teisė, o daktaras - procesinė teisė.¹²⁸ Taigi, viešumo aspektu, anot autoriaus V. Valančiaus, F. Kleinas civiliniame procese išvelgė valstybės garantuojamą mechanizmą - „socialinės pagalbos įrankį“, kurio tikslas nuo pradžios iki pabaigos yra užtikrinti valstybės pagalbą apginant pažeistas subjektyvias teises.¹²⁹

Tačiau čia pat pridursime, jog proceso tikslų išskėlimas, anot V. Valančiaus, ar jų konkretus formulavimas savaime netampa vertybe. Iškeltiems tikslams įgyvendinti ne mažiau svarbu parinkti tinkamus būdus ir priemones. Todėl labai svarbu atkreipti dėmesį į naujojo CPK suformuluotus

¹²⁶ Kosaitė-Čypienė E. Įrodinėjimo tikslas, teismo ir šalių vaidmuo Švedijos civiliniame procese // Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai. Vilnius: Visus plenus, 2006. P.67-73.

¹²⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas // Žin., 2006, Nr. 102-3957.

¹²⁸ Nekrošius V. Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus // Teisė. 1999, Nr.33 (1).P.44.

¹²⁹ Valančius V. Kai kurie naujojo civilinio proceso kodekso bruožai // Jurisprudencija. 2002, Nr.28(20). P.194-195.

proceso principus, kurie, pasak autoriaus, iš esmės atlieka kelrodžio vaidmenį siekiant pajauti ar pastebėti pagrindines civilinio proceso Lietuvoje idėjas, kryptis ir dvasią.¹³⁰ Būtent šiuo bruožu, jog reikšmingų civilinio principų - proceso koncentracijos ir ekonomiškumo (CPK 7 straipsnis), kooperacijos (CPK 8 straipsnis) atsiradimas bei aiškus fiksavimas, pagrindžiama, jog naujojo Lietuvos CPK modelio ištakos - „kontinentinės teisės tradicijoje, paremtoje socialiaja civilinio proceso mokykla“¹³¹. Mūsų ne kartą pristatytas austrų civilinio proceso atstovas F. Kleinas laikytinas proceso koncentruotumo idėjos pradininku. Jis išvelgė ne tik valstybės suinteresuotumą teisingai (proceso tikslų viešojo elemento išryškinimas), bet ir greitai (operatyvumo principo svarbos pabrėžimas) išspręsti konfliktą, kadangi jis kiekvieną ginčą laiko normalios darbo atmosferos tarp atskirų visuomenės elementų sutrikdymo priežastimi. F. Kleinas civilinio proceso principus laiko būdais civilinio proceso tikslams - proceso aiškumo ir prieinamumo, ekonomiškumo, pigumo, koncentracijos, teisingo sprendimo, pasiekti. Taigi F. Kleinas skiria šiuos civilinio proceso principus: betarpiškumą, koncentruotumą, paprastumą ir vadovaujantį teisėjo vaidmenį. Būtent F. Kleinas suformavo, mūsų nuomone, svarbią ir Lietuvos civilinio proceso doktrinai taisyklę, pavadintą „civilinio proceso principų santykinio realizavimo taisykle“, reiškiančią, kad „joks iš procesinių principų negali būti iškeltas aukščiau kitų“.¹³² Priešingu atveju, anot V. Nekrošiaus, nesilaikius civilinio proceso principų santykinio realizavimo taisyklės, puolama nuo vieno kraštutinumo prie kito, kaip, pavyzdžiui, atsitiko tarybiniame procese, kur vyravo begalinis teisėjo vadovaujančio vaidmens išaukštinimas ir visiškas ginčo šalių nuvertinimas. Todėl, anot autoriaus, tik protingas įvairių formų, būdų ir principų derinimas gali garantuoti procesui keliamų tikslų įgyvendinimą.¹³³

Šiek tiek, kiek leidžia šio darbo apimtis, aptarėme civilinio proceso koncentracijos ir ekonomiškumo (CPK 7 straipsnis), kooperacijos (8 straipsnis) principus. Be to, pirmoje šio darbo dalyje atskleidėme teisingumo vykdymo (CPK 6 straipsnis) bei teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo (CPK 5 straipsnis) principus, o kita šio skyriaus poskyrio dalis bus skirta rungimosi (CPK 12 straipsnis) bei dispozityvumo (CPK 13 straipsnis) principų turiniui atskleisti. Todėl neužmirštant mūsų nepaminėtų ir neaptartų civilinio proceso antrame skyriuje įtvirtintų teismo posėdžio, bylos medžiagos viešumo (CPK 9, 10 straipsniai), proceso kalbos ir žodiškumo (CPK 11, 15 straipsniai) bei kitų civilinio proceso principų, derėtų dar kartą akcentuoti, jog civilinio proceso

¹³⁰ Valančius V. Kai kurie naujojo civilinio proceso kodekso bruožai // Jurisprudencija. 2002, Nr.28(20).P.195.

¹³¹ Ten pat, P.195.

¹³² Nekrošius V. Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus// Teisė. 1999, Nr.33 (1).P.47.

¹³³ Ten pat, P.50.

principai - tai įtvirtintos atitinkamose teisės normose ir suformuluotos teismų praktikos ir teisės doktrinos pagrindinės nuostatos, kurios išreiškia proceso esmę ir yra visos teisės šakos plėtos pamatas.¹³⁴

Tad civilinio proceso tikslo iškėlimas, nenumatant tam tikslui įgyvendinti skirtų priemonių - principų, nėra vertybė. Todėl čia stebima civilinio proceso tikslų bei civilinio proceso principų tiesioginė sąveika, nes civilinio proceso teisės principus lemia ir pati civilinio proceso esmė ir proceso tikslai. Civilinio proceso teisės doktrina nurodo keleriopą principų reikšmę, kuomet principai atlieka reglamentavimo, interpretavimo, teisės spragų bei kolizijų šalinimo funkcijas, yra svarbūs teisei argumentacijai. Be to, visi civilinio proceso principai susiję ir vieno iš principų pažeidimas yra ir kito pažeidimas. Nė vienas iš principų nėra absoliutus, civilinio proceso principai nėra statiškas reiškinys, nuolat kinta ir plėtojasi kaip ir pati civilinio proceso teisė.¹³⁵

Praėjo jau šešeri metai, kuomet įsigaliojo naujasis Lietuvos CPK. Anot CPK projekto rengimo darbo grupės narių ir autorių A. Driuko, E. Laužiko, V. Nekrošiaus, V. Valančiaus, V. Višinskio, per kelerius kodekso taikymo metus jau pradėjo formotis teismų praktika, ryškėti CPK taikymo tendencijos.¹³⁶ „Gera parengtas kodeksas - labai svarbus aktas, bet jo veiksmingumą lemia tai, kaip jis bus suvokiamas ir taikomas,“¹³⁷ - teigia V. Valančius. Jis pabrėžia, jog būtent civilinio proceso tikslai ir principai yra tos esminės idėjos, kurios persmelkia visas be išimties Civilinio proceso kodekso nuostatas. Todėl siekiant tiksliausiai įvertinti naujojo CPK taikymo patirtį, tikslinga nagrinėti būtent civilinio proceso tikslų ir principų pasireiškimo praktinius aspektus. Kai kurios CPK nuostatos jau atlaikė ir atitiktis nacionalinei Konstitucijai patikrą.¹³⁸ Teismų praktikos apžvalga leidžia teigti, kad civilinio proceso principai ne kartą „testuojami“ Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartyse, kuriose išsamiau atskleidžiamas ir formuluojamas tai vieno, tai kito principo turinys bei atskleidžiamas tai vieno, tai kito principo pažeidimas. Vienoje byloje kalbama apie proceso koncentracijos ir ekonomiškumo principų pažeidimus¹³⁹, kitoje byloje teismas pasisako dėl šalių lygiateisiškumo ir rungimosi principų turinio.¹⁴⁰

¹³⁴ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004. T.1. P.47-50.

¹³⁵ Ten pat, P.47-50.

¹³⁶ Asser D., Baltutytė E., Driukas A. ir kt. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P.7.

¹³⁷ Valančius V. Naujojo civilinio proceso kodekso naujovės // Teisės problemos. 2003, Nr. 1, P.9.

¹³⁸ Valančius V. 2002 metų Civilinio proceso kodekso empirinės patikros testas // Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P.11.

¹³⁹ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 4 d. nutartis Nr. 3K-3-5/2009, kat. 44.2.4.2; 44.5.2.5; 44.8; 93.2.3; 93.2.20; 99.9: „(...) Nagrinėjamu atveju aplinkybė, jog per daugiau kaip ketverius metus procesas liko ikiteisminio tyrimo stadijoje (galiausiai ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas suėjus

2.2.3. Rungimosi ir dispozityvumo principų įtaka teismo vaidmeniui civiliniame procese

Socialiniame civilinio proceso modelyje išlieka pagrindiniai iš senovės Romos atkeliavę rungimosi bei dispozityvumo, viešumo, žodiškumo, nešališkumo principai. Tik dėl padidėjusio teismo aktyvumo kiek pasikeičia arba, kaip teigia V.Valančius ir A.Driukas, susiaurėja rungimosi principo turinys. Jau minėjome, jog socialiniame civiliniame procese siekiama nustatyti ne formaliąją (liberaliojo proceso „kūdikis“) ar objektyviąją (socialistinio arba tardomojo proceso teisės „kūdikis“), bet materialiąją tiesą, t.y. kiek galima tikresnius tarp šalių susiklosčiusius materialiuosius teisinius santykius. Šiuolaikiniame socialiniame civiliniame procese pripažįstama, kad civilinis procesas nėra vien privatus dviejų šalių ginčas, teismas turi atlikti tam tikras viešas funkcijas, nes yra išlaikomas iš mokesčių mokėtojų pinigų. Todėl teisėjas turi būti aktyvus, kontroliuoti proceso eigą ir tai daryti dėl to, kad procesas visose stadijose būtų sąžiningas, šalių teisės būtų lygios, kad nebūtų piktnaudžiaujama teise. Tačiau yra numatytos ir teismo aktyvumo ribos - teismo aktyvumas galimas tik formaliaja prasme – tiek, kiek numato įstatymas.¹⁴¹

Taigi ir naujajame Lietuvos civiliniame procese vienais kertinių išlieka klasikiniai vadinami dispozityvumo bei rungimosi principai.

Prieš atskleidžiant šių principų turinį svarbu prisiminti ir pagal civilinio proceso teoriją patikslinti trejopo pobūdžio bylų kategorijas, nustatomas pagal dispozityvumo ir imperatyvumo santykį: 1) visiškai privačios bylos (dispozityvios), kurios kilusios iš privatinų teisinių santykių ir jų subjektai gali visiškai laisvai disponuoti savo materialinėmis teisėmis ir pareigomis, jų nagrinėjimas nesusijęs su viešojo intereso apsauga (pvz., ginčai dėl paskolos, dovanojimo sutarties), 2) bylos, kurių nagrinėjimas ir sprendimas susijęs su viešojo intereso apsauga (nedispozityvios) - bylos, kylančios iš šeimos, darbo, viešosios teisės reguliuojamų teisinių santykių, susijusios su žmogaus teisių gynyba, bankrotu, kur materialiuųjų teisinių santykių subjektai negali visiškai laisvai disponuoti

baudžiamosios atsakomybės senaties terminams), pripažintina ieškovų teisės į kiek įmanoma trumpiausią bylos nagrinėjimą pažeidimu.“

¹⁴⁰ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės mėn. 6 d. nutartis Nr. 3K-3-211/2009, kat. 93.2.3; 93.2.16; 93.2.11; 113.5: „(...)Šalių lygiateisiškumo ir teismo proceso rungtyniškumo procesinių principų turinys atskleistinas remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija (...)EŽTT yra nurodęs, kad proceso šalių lygybės principas, būdamas sudėtinė platesnės teisingo bylos nagrinėjimo koncepcijos dalis, reikalauja, kad kiekviena šalis turėtų prieinamą galimybę pristatyti savo bylą tokiu būdu, kuris nepastatytų jos į žymiai nepalankesnę padėtį, palyginus su oponentu (...) Proceso greitumas yra svarbi siekiama, tačiau ji negali pateisinti vieno iš esminių principų – šalių teisės į rungtynišką procesą – nepaisymo (žr. EŽTT sprendimas byloje *Nideröst-Huber prieš Šveicariją*, 1997 vasario 18 sprendimas, *Reports of judgments and decisions* 1997-I, § 30).

¹⁴¹ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.68-69.

savo teisėmis ir pareigomis, 3) mišrios bylos, kuriose vieni reikalavimai yra dispozityvūs, kiti - nedispozityvūs, jose išreikštas ir privatus ir viešas interesas.¹⁴² Atskleisdami rungimosi ir dispozityvumo principų turinį matysime, kaip minėtų principų turinys keičiasi skirtingo pobūdžio bylose.

Rungimosi principo reikšmė, pasak V. Valančiaus, civiliniame procese tikrai labai didelė - tai teisėjo nešališkumo ir neutralumo (CPK 21 straipsnis), šalių procesinio lygiateisiškumo (CPK 17 straipsnis) principų garantija. Šis principas padeda įgyvendinti ir dispozityvumo principą civiliniame procese (CPK 13 straipsnis).¹⁴³ Dauguma civilinio proceso tvarka nagrinėjamų ginčų, anot V. Valančiaus ir A. Driuko, kyla iš privatinės teisės reguliuojamų santykių ir tai lemia proceso taisykles. Visas bylos aplinkybes turi įrodyti šalys, tuo tarpu teismas tik įvertina bylos faktus pagal pateiktus įrodymus ir negali aiškintis aplinkybių, kurių nė viena iš šalių nenurodo. Kadangi šalių teisės lygios, todėl teismas turi būti nešališkas ir privalo abiem šalims užtikrinti vienodas galimybes įrodinėti tiesą. Tai patvirtina V. Valančiaus ir A. Driuko teiginys, jog „rungimosi principas yra esmė civilinio proceso, kuriame vyksta lygiateisių šalių kova, o teismas yra neutralus arbitras“.¹⁴⁴

Idomu pastebėti, kaip rungimosi principą įvardija kai kurie užsienio šalių autoriai. A. Davtianas, komentuodamas Vokietijos civilinį procesą, pažymi, jog šio principo egzistavimo prasmė vokiečių teisėje yra ta, kad šalys disponuoja visiška rungimosi laisve, kuri praktiškai neribojama teismo „įsikišimu“. Vokiečių procesualistas Brunsas šią rungimosi principo sudarytą situaciją, taip pat ir patį rungimosi principą, vertina kaip užtikrinimą, bastioną prieš beribį teismo aktyvumą.¹⁴⁵ Rusų autorius M. Treušnikovas mano, jog rungimosi principas išreiškiamas galimybe pateikti įrodymus bei galimybe kiekvienam asmeniui, dalyvaujančiam byloje, atstovauti savo teisėms ir įstatymų saugomiems interesams, savo pozicijai byloje. Remiantis rungimosi principu, asmenims, dalyvaujantiems byloje, suteikiamas kompleksas procesinių teisių, kurios aprūpina kiekvieną realia teismine gynyba.¹⁴⁶

Šio skyriaus aspektu mus domina klausimas: kokią įtaką teismo vaidmeniui turi rungimosi principas, todėl iš pastarųjų teiginių stebimas reiškinys: vykstant aktyviai šalių kovai civiliniame procese, teismas yra neutralus. Kyla klausimas, ar teismo aktyvumas sumažėja? Manome, jog atsakymą į šį klausimą rasime tik visiškai atskleidę rungimosi ir dispozityvumo principų turinį.

¹⁴² Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.184.

¹⁴³ Valančius V. 2002 metų Civilinio proceso kodekso empirinės patikros testas // Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P.23.

¹⁴⁴ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.304.

¹⁴⁵ Давтян А.Г. Гражданское процессуальное право Германии. Москва: Городец- издат, 2000. С.43.

¹⁴⁶ Треушников М.К., Цешка З., Винтерова А. и др./ под. ред. Треушникова М.К, Цешки З. Основные принципы гражданского процесса. Москва: Изд- во МГУ, 1991. С. 49.

Autoriai V. Valančius ir A. Driukas nurodo rungimosi principo pasireiškimo civiliniame procese aspektą - rungimosi principas pasireiškia ginčo šalių procesiniu santykiu, kai viena šalis, kuri pareiškė reikalavimus, yra „aktyvi“, o kita, kuri turi gintis nuo pareikšto reikalavimo, yra „pasyvi“. Tad rungimosi principas, kaip teigia minėti autoriai, taikomas visose civilinio proceso stadijose: tiek pirmos instancijos teismui pateikiant ieškinį, tiek apeliaciniame, tiek proceso atnaujinimo stadijoje, taip pat ir kasaciniame procese, nes čia šalys rungtis išdėstydamos teisinius kasacinio skundo ir atsiliepimo į jį argumentus. Be to, pabrėžtina ir tai, kad rungimosi principas taikytinas tik faktiniam bylos aspektui (ieškinio, atsikirtimų, priešieškinio faktiniam pagrindui). Tai reiškia, kad iš šalių nėra reikalaujama nurodyti, koks turi būti taikomas įstatymas, konkrečios teisės normos, kuria grindžiamas reikalavimas, nes tai yra teismo prerogatyva, kuomet teismas turi nustatyti, teisingai išaiškinti ir taikyti teisės normas, reguliuojančias ginčo teisinius santykius. Rungimosi principo turinys plačiau atsiskleidžia nagrinėjant bylą iš esmės pirmosios instancijos teisme, kuomet įrodinėjimo procese kiekviena šalis privalo įrodyti aplinkybes, kuriomis ji rėmėsi kaip savo reikalavimų ar atsikirtimų pagrindu, išskyrus atvejus, kai remiamasi aplinkybėmis, kurių nereikia įrodinėti (CPK 12, 178, 182 straipsniai).¹⁴⁷

Rungimosi principo turinys atskleidžiamas šiais aspektais: 1) įrodinėjimo dalyką civilinėje byloje nustato ginčo šalys; teismas savo sprendime negali remtis šalių nenurodytais faktais arba ignoruoti jų nurodytų faktų, 2) teismas turi spręsti bylą vertindamas tik šalių nurodytus faktus ir jų pateiktus įrodymus, 3) teisėjas netiria faktų ir nerenka įrodymų savo iniciatyva, 4) teismas negali iškelti bylos savo iniciatyva ir pradėti rinkti įrodymų ar tirti bylos aplinkybių, 5) teismas negali priteisti šaliai to, ko ji neprašo.¹⁴⁸ Visus paminėtus aspektus puikiai iliustruoja šis LAT CBS teisėjų kolegijos išaiškinimas, kuriame kolegija pažymėjo, jog, remiantis rungimosi ir dispozityvumo principais civiliniame procese, šalys pačios nustato teisme ginčo dalyką.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.304-325.

¹⁴⁸ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.175-176.

¹⁴⁹ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. gegužės mėn. 21 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-616: „teisėjų kolegija pažymi, kad bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme dalyką nustato pačios ginčo šalys. Tai paaiškina rungimosi ir dispozityvumo civiliniame procese principai (CPK 5, 13 straipsniai). Kai byloje pareikštas tik ieškinys, bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme dalykas apibrėžiamas ieškinio ribomis. Ieškinio ribos nustatomos pagal ieškinio dalyką ir pagrindą. Ieškinio dalykas (*petitum*) - tai ieškininiame pareiškime ieškovo suformuluotas materialinis teisinis reikalavimas atsakovui (CPK 146 straipsnio 2 dalies 7 punktą). Ieškinio pagrindą (*causa petendi*) sudaro ieškininiame pareiškime nurodytos aplinkybės, kuriomis ieškovas grindžia savo reikalavimą atsakovui, ir šias aplinkybes patvirtinantys įrodymai (CPK 146 straipsnio 2 dalies 6 punktą). Teisinius faktus ir juos patvirtinančius įrodymus, kuriais ieškovas grindžia savo reikalavimą atsakovui, priimta vadinti faktiniu ieškinio pagrindu. Taigi būtent faktinį ieškinio pagrindą ieškovas privalo nurodyti ieškininiame pareiškime. Pagal CPK 35 straipsnio 1 dalį tik ieškovas turi teisę pakeisti ieškinio dalyką ar pagrindą, padidinti arba sumažinti ieškininius reikalavimus (CPK 146 straipsnio 2 dalies 6, 7 punktai). Teismas, priimdamas sprendimą, negali peržengti ieškinio ribų, t.y. negali keisti nei ieškinio dalyko (pvz., negali priteisti šaliai to, ko ji neprašo (*ultra petita*),

Taigi, atsakant į klausimą, ar teismo aktyvumas vykstant šalių dvikovai procese sumažėja, galime teigti, jog, vertinant naujojo civilinio kodekso ir jame įtvirtinto socialinio civilinio proceso modelio požiūriu, teismo aktyvumas nesumažėja. Teismo pasyvumu, rungiantis šalims, pasižymėjo mūsų aptartas ginčo arba liberalusis civilinis procesas, įtvirtinęs neutralaus teisėjo statusą. „Kooperacija civiliniame procese - tai aktyvus ginčo šalių ir bylą nagrinėjančio teismo bendradarbiavimas siekiant kuo greičiau išspręsti ginčą ir priimti byloje teisingą sprendimą.“¹⁵⁰ Kadangi Lietuvos 2003 metais įsigaliojusiame civilinio proceso kodekse įtvirtintas socialinio civilinio proceso modelis bei civilinio proceso principai, kaip antai: kooperacijos principas (CPK 8 straipsnis), kuris labiausiai paveikė rungimosi principo turinį, todėl naujasis CPK įtvirtino rungimosi ir teisėjo vadovavimo procesui pusiausvyrą.¹⁵¹ Teigiant, jog rungimosi principas nėra absoliutus, turime ieškoti išimčių iš visų paminėtų rungimosi principo aspektų, t.y. atvejų, kuomet rungimosi principo turinys siaurėja, o teismo vaidmuo aktyvėja. CPK nurodo šiuos atvejus, kai teismas rinkti įrodymus gali tik įstatymų nustatytais atvejais, pavyzdžiui: 376 straipsnis - teismo teisė rinkti įrodymus šeimos bylose; 414 straipsnis - teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus darbo bylose; CPK 443 straipsnio 8 dalis - teismo pareiga išaiškinti visas aplinkybes ypatingosios teisenos bylose ir kitose bylose. Be to, teismas gali peržengti ieškinio, taip pat apeliacinio ar kasacinio skundo ribas, gali taikyti alternatyvų asmens teisių ar teisėtų interesų būdą, inicijuoti civilinės bylos iškėlimą bylose, kurios susiję su viešojo intereso apsauga, nedispozityviose bylose. Taigi, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, rungimosi principo turinys nėra vienodas visose bylose, o tai paaiškinama viešojo intereso gynimu ir tam tikrų bylų pobūdžiu (šeimos, darbo ir kitos bylos, kurios nėra grynai dispozityvios). Be to, teismas gali kontroliuoti šalių procesinius veiksmus, taikyti jiems sankcijas, nurodyti įrodinėjimo proceso trūkumus šiais CPK: 158- 161, 179 straipsnio 1 dalyje, 95, 451 straipsnio 1 dalyje, 486 straipsnio 1 dalyje numatytais atvejais.¹⁵² Visų paminėtų atvejų pagrindu aktyvėjant teismui, stebima rungimosi principo turinio siaurėjimo tendencija.

Dispozityvumo principas įtvirtintas CPK 13 straipsnyje. Privatinei teisei yra būdingas šalių autonomijos, arba dispozityvumo principas, leidžiantis joms, anot V. Nekrošiaus, E. Laužiko,

arba priteisti daugiau, nei šalis prašo (*extra petita*)), nei ieškinio pagrindo (negali savo sprendime remtis tokiais faktais, kurių šalys teismui nenurodė, bei įrodymais, kurių byloje nėra). Nuo faktinio ieškinio pagrindo reikia skirti teisinį ieškinio pagrindą – ginčo santykiui taikytinas materialinės teisės normas. Įstatymas neįpareigoja ieškovo ieškininiame pareiškime nurodyti teisinį ieškinio pagrindą.“

¹⁵⁰ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P.46.

¹⁵¹ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.314.

¹⁵² Ten pat, P.304-325.

A. Driuko, neperžengiant įstatymų nustatytų ribų, rinktis savo elgesio modelį.¹⁵³ Tai reiškia, kad savo teisių įgyvendinimu šalys privalo rūpintis pačios, t.y. pats teisių turėtojas gali nuspręsti, ar teises ginti, ar ne bei kokios gynybos reikalauti. Panašiai dispozityvumo principą apibūdina ir rusų autoriai bei įvardija jį kaip dalyvaujančiųjų byloje asmenų ir pirmiausia šalių galimybe disponuoti savo materialinėmis ir procesinėmis teisėmis.¹⁵⁴

Anot V. Valančiaus ir A. Driuko, šis principas yra vienas fundamentaliausių civilinio proceso teisės principų, nes tik nuo šalių priklauso ginčo dalykas, o tai turi įtakos ir proceso eigai. Dispozityvumo principas taip pat kaip rungimosi yra būdingas visoms civilinio proceso stadijoms. Autoriai V. Valančius ir A. Driukas pastebi glaudų rungimosi ir dispozityvumo principų ryšį bei vadina juos „tarsi vienas kito atspindžiu veidrodyje“¹⁵⁵ ir pateikia šio ryšio pavyzdį: asmuo gali pasirinkti elgesio variantą įstatymo leistinose ribose, o tam tikra garantuojama procesinė teisė yra asmens dispozicijoje ir pasinaudoti šia teise ar ne - priklauso tik nuo teisę turinčio asmens (dispozityvumo principo aspektas), bet kita vertus, jei asmuo nutarė tam tikrą procesinę teisę įgyvendinti ir siekti tam tikro procesinio rezultato byloje, jam kyla ir įstatyme nustatytos procesinės pareigos (rungimosi principo aspektas), kaip antai: ieškinio atitiktis įstatymo keliamiems formos ir turinio reikalavimams. Tad dispozityvumo principas reiškia, kad asmuo gali kreiptis į teismą su ieškiniu, bet gali ir nesikreipti, o rungimosi principo esmė yra ta, kad siekdamas apginti savo materialinę subjektinę teisę asmuo turi įstatymo tvarka pareikšti ieškinį, nes niekas kitas už jį to padaryti negali.¹⁵⁶

Kaip ir rungimosi principo turinys, dispozityvumo principas atskleidžiamas keliais aspektais: 1) civilinė byla gali būti iškeliama tik suinteresuoto asmens iniciatyva, 2) bylos nagrinėjimo dalyką nustato šalys, o teismas negali nei ieškinio dalyko, nei pagrindo, priteisti ieškovui to, ko jis neprašė, 3) šalys turi teisę baigti bylą taikos sutartimi, ieškovas turi teisę atsiimti ieškinį ar jo atsisakyti, o atsakovas turi teisę pripažinti ieškinį (CPK 42, 139-140), 4) ieškovas turi teisę didinti ar mažinti savo reikalavimų apimtį, keisti ieškinio dalyką ar pagrindą (CPK 42, 141 str.), 5) šalys turi teisę skusti priimtą teismo sprendimą apeliacine tvarka, bet gali šia teise ir nesinaudoti (CPK 305 str.), 6) šalys gali vesti bylą pačios ar per atstovus (CPK 51 str.), 7) šalys gali pripažinti faktus, kuriais remiasi kita šalis (CPK 187 str.), 8) vykdymo procesas paprastai prasideda tik

¹⁵³ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.182.

¹⁵⁴ Борисова Е.А., Иванова С.А., Молчанов В.В и др./ под. ред. Треушникова М.К. Гражданский процесс: Учебник. 2-е изд. Москва: Издательский дом „Городец“, 2007. С.75.

¹⁵⁵ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.326.

¹⁵⁶ Ten pat, P.326.

išieškotojo iniciatyva (CPK 586 str.).¹⁵⁷ Tad šalių dispozityvumas, anot V. Valančiaus ir A. Driuko, reiškia, kad jos gali disponuoti ginčo objektu, t.y. keisti ieškinio dalyką, pagrindą (materialusis dispozityvumo principas) bei procesinėmis priemonėmis, t.y. skusti teismo sprendimą, vesti bylą per atstovą ir kt. (procesinis dispozityvumo principo aspektas).¹⁵⁸

Dispozityvumo principas, kaip ir rungimosi, nėra absoliutus, kadangi kilęs iš materialiosios teisės, todėl draudžiama savo teises įgyvendinti kitais būdais bei priemonėmis, kurios pažeistų kitų asmenų teises, draudžiama piktnaudžiauti savo teise (Konstitucijos 28 str., CK 1.2 str., 1.137 str.). Be to, kaip teigia autoriai V. Valančius ir A. Driukas, sprendamas tarp šalių kilusį ginčą, teismas turi atsižvelgti į materialiosios teisės imperatyvias normas, o procesinėmis teisėmis galima disponuoti tik įstatymo nustatytose ribose, teismas turi kontroliuoti šalių atliekamus veiksmus, taip nustatydamas dispozityvumo principo procese ribas. Pavyzdžiui, teismas gali netvirtinti šalių sudarytos taikos sutarties, jei tai prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms, viešiesiems interesams, įstatymo numatytais atvejais teismas gali peržengti pareikšto ieškinio ribas ir tai taip pat susiję su viešojo intereso apsauga šeimos, darbo bylose (CPK 376, 377, 405, 414 str.).¹⁵⁹

Atskleidę rungimosi ir dispozityvumo principų turinį matome, jog stebima rungimosi ir dispozityvumo principų įtaka teismo vaidmeniui, arba, anot V. Valančiaus, atvirkščiai tariant - rungimosi ir dispozityvumo principai neatskiriamai yra susiję su teismo vaidmeniu procese: kuo aktyvesnis teismas, tuo labiau ribojamas minėtųjų principų taikymas. Tai stebima šeimos, darbo teisiniuose santykiuose ir iš jų kylančiuose ginčiuose, ypatingosios teisenos bylose - nedispozityviose bylose, kai šalių galimybė laisvai disponuoti savo materialiosiomis teisėmis ir procesinėmis gynybos priemonėmis yra ribota, todėl, siekiant užtikrinti viešojo intereso apsaugą, teismo vaidmuo daug didesnis. Priešingai yra tose bylose, kur šalių galimybė laisvai disponuoti materialiosiomis teisėmis yra neribota - dispozityviose bylose, o teismas čia griežtai saistomas pareikštų reikalavimų ribų. Tad teismo aktyvumas čia yra mažesnis, tačiau nėra ir pasyvus.¹⁶⁰

Kaip jau aptarėme ankstesnėje darbo dalyje, istoriškai susiformavo du civilinio proceso modeliai: rungimosi arba ginčo (kur šalių pareiga aiškintis bylos aplinkybes ir rinkti įrodymus) bei tardomasis (kur teismas pats renka įrodymus savo iniciatyva). Todėl pastebėtina ir tai, kad teisės doktrinoje pripažįstama, jog teisėjo aktyvumo ir rungimosi principo santykis yra tardomojo ir ginčo proceso santykio problema. Tačiau aktualu ir tai, kad minėtų modelių egzistavimo grynuoju

¹⁵⁷ Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.182-183.

¹⁵⁸ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.340.

¹⁵⁹ Ten pat, P.344-348.

¹⁶⁰ Valančius V. 2002 metų Civilinio proceso kodekso empirinės patikros testas // Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P.23-24.

pavidalu kritika lemia, jog civiliniame procese ieškoma būdų, kaip suderinti abu šiuos modelius, rasti protingą pusiausvyrą. Visose valstybėse pripažįstamas rungimosi principo fundamentalumas, tačiau analogiškai ieškoma teismo aktyvumo ir šalių galių pusiausvyros.¹⁶¹

Šioje vietoje reiktų pabrėžti, jog „naujasis CPK orientuoja į tai, kad teisėjo vaidmuo procese yra labiau aktyvus nei pasyvus, ypač tais atvejais, kai kalbama apie vadinamąsias „nedispozityvias“ bylas. Kartu pabrėžiame, kad įprastose bylose, kuriose vyrauja išimtinai privatus šalių interesas, pasirinktas ir liberaliajam proceso modeliui būdingas pasyvaus teisėjo bruožas.“¹⁶² Tačiau, kaip teigia V. Valančius, negalima nepastebėti reiškinių, jog aktyvus teisėjo vaidmuo slepia pavojų, nes teisėjo aktyvumas nesunkiai gali peraugti į teisėjo šališkumą. Teismo paskirtis - tarnauti visuomenės interesams ir pamažu požiūris į teisėją turėtų keistis, nes teisėjas jau nėra bejausmė būtybė, pasyvus proceso stebėtojas ar aklas įstatymo taikytojas, o jo priedermė vykdyti teisingumą ir teisėjo aktyvumas, kaip minėjome, kinta skirtingo pobūdžio ginčiuose. Tad pabrėžtina ir tai, kad nūdienos teisėjo vaidmuo neretai priartėja, anot V. Valančiaus, prie „visuomenės gydytojo“¹⁶³ įvaizdžio, teisės aiškintojo bei kūrėjo. Tačiau Lietuvoje ieškoma vienodos nuomonės dėl teisėjo „aktyvumo ribų“, tai yra teismo nešališkumo ir aktyvumo suderinamumas lieka aktualus. Čia svarbi Europos Ministrų komiteto rekomendacija Nr.94(12)¹⁶⁴, kuri nustato, kad teisėjai privalo visose bylose veikti nepriklausomai ir nepasiduoti pašalinei įtakai, bylas nagrinėti remdamiesi savo faktų vertinimu ir įstatymo supratimu bei nušalinti nuo bylos esant svarbioms priežastims. Tad, anot V. Valančiaus, teismo nešališkumo aspektas glaudžiai siejasi su teisėjo aktyvumo teismo procese problema. Teismas negali tapti vienos iš šalių interesų gynėju, o atvirkščiai - turi užtikrinti, kad šalys procese būtų lygios, kontroliuoti proceso eigą, nepažeidžiant teismo nešališkumo reikalavimo.¹⁶⁵ V. Valančius pabrėžia, jog teismo aktyvumo ribos turėtų priklausyti nuo 1) proceso šalių statuso, 2) jų gebėjimo tinkamai ginti savo teises ir 3) nuo nagrinėjamos bylos kategorijos.¹⁶⁶

Remdamiesi aptartu, akcentuosime, jog civilinio proceso įstatymo konkrečios normos turi būti aiškinamos, remiantis civilinio proceso principais kaip pamatinėmis idėjomis ir tik tada gali būti rastas tinkamas dalyvaujančių byloje asmenų teisių ir pareigų, teismo aktyvumo ir nešališkumo

¹⁶¹ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.324.

¹⁶² Valančius V. Kai kurie naujojo civilinio proceso kodekso bruožai // Jurisprudencija. 2002, Nr.28(20). P.197.

¹⁶³ Valančius V. Naujojo civilinio proceso kodekso naujovės // Teisės problemos. 2003, Nr. 1, P.14.

¹⁶⁴ Europos Ministrų komiteto rekomendacija Nr.94(12) „Dėl teismų nepriklausomumo, jų veiklos efektyvumo bei vaidmens“, [http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/legal_professionals/judges/instruments_and_documents/R\(94\)12%20Lithuania.pdf](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/legal_professionals/judges/instruments_and_documents/R(94)12%20Lithuania.pdf), prisijungimo laikas 2009-09-25.

¹⁶⁵ Valančius V. Kai kurie naujojo civilinio proceso kodekso bruožai // Jurisprudencija. 2002, Nr.28(20). P.198-199.

¹⁶⁶ Valančius V. Lietuvos civilinio proceso kodeksas: pirmųjų metų patirtis // Jurisprudencija. 2005, Nr. 69(61).P.56.

balansas. Toks uždavinys teisėjui ir toliau išlieka - atrasti tinkamą balansą tarp teismo nešališkumo ir aktyvumo.¹⁶⁷

Atlikta teismo vaidmens Lietuvos civiliniame procese prieš ir po naujojo civilinio proceso kodekso įsigaliojimo analizė įgalina mus padaryti šias išvadas:

1) apibendrinant laikotarpį iki nacionalinio civilinio proceso kodekso įsigaliojimo, galima kalbėti apie „svetimos“ teisės Lietuvoje galiojimą. XX amžiuje Lietuvoje galioję civilinio proceso kodeksai (Rusijos CTĮ, Lietuvos TSR CPK) įtvirtino tai liberalųjį (pasyvų teismo vaidmenį procese), tai tarybinį, doktrinoje prilyginamą inkviziciniam (pernelyg aktyvų teismo vaidmenį procese), civilinio proceso modelį.

2) Tarybinis procesas vadintinas socialistine civilinio proceso mokykla ir yra kritikuotinas dėl teismo ir šalių galių disbalanso teismo naudai, visiško šalių valios disponuojant ginčo dalyku nuvertinimo, terpės proceso vilkinimui, rungimosi ir dispozityvumo principų deklaratyvumo, supaprastinto bylų nagrinėjimo bei sprendimo už akių institutų nebuvimo.

3) Kadangi XX amžiuje Lietuvoje nebuvo sukurta savo nacionalinio civilinio proceso kodekso, todėl prie pagrindinių XXI amžiaus teismo vaidmens pokyčių priskirtinas jo įtvirtinimas nacionaliniame civilinio proceso kodekse, kuris įsigaliojo 2003 m. sausio 1 d. bei buvo priimtas remiantis socialinio civilinio proceso koncepcija. Socialiniame civiliniame procese keliamas materialiosios tiesos nustatymo tikslas, o nuo to priklauso teismo bei ginčo šalių aktyvumas/pasyvumas civiliniame procese.

4) Naujajame procesiniame įstatyme keliami socialiniam civilinio proceso modeliui būdingi civilinio proceso tikslai pasižymi dvejopo pobūdžio tikslų derinimu: privataus (pažeistų ar ginčijamų materialinių subjektinių teisių gynimas, kuo greitesnis teisinės taikos tarp ginčo šalių atkūrimas) bei viešojo intereso (tinkamas įstatymų taikymas teismui nagrinėjant civilines bylas, priimant sprendimus bei juos vykdant, ir teisės aiškinimas bei plėtojimas). Į pirmąją vietą iškeliant privataus pobūdžio civilinio proceso tikslą - asmenų pažeistų teisių ir laisvių teisminę gynybą, į civilinį procesą žvelgiama kaip į valstybės garantuojamą mechanizmą - „socialinės pagalbos įrankį“ apginti pažeistas teises.

5) Civilinio proceso tikslams pasiekti naujasis CPK įtvirtina tam reikalingus būdus bei priemones - civilinio proceso principus, kurie atlieka kelrodžio vaidmenį. Civilinio proceso tikslai ir principai glaudžiai tarpusavyje sąveikauja - civilinio proceso principus lemia pati civilinio proceso

¹⁶⁷ Valančius V. Naujojo civilinio proceso kodekso naujovės // Teisės problemos. 2003, Nr. 1, P.16.

esmė, proceso tikslai. Reikšmingi visi be išimties civilinio proceso principai ir nė vienas negali būti iškeltas aukščiau kitų (principų santykinio realizavimo taisyklė).

6) Galima teigti, jog civilinio proceso esmę nusako vienais iš kertinių laikomi rungimosi ir dispozityvumo principai. Naujasis CPK įtvirtino rungimosi ir teisėjo vadovavimui procesui pusiausvyrą, taigi ir santykinai aktyvaus teismo vaidmenį.

7) Rungimosi ir dispozityvumo principai sąveikauja su teismo aktyvumu procese ir tiesiogiai priklauso nuo bylos pobūdžio: nedispozityviose bylose (šeimos, darbo ir kt.) ribojamas principų turinys ir teismas aktyvesnis, dispozityviose bylose ir šio pobūdžio bylų procese „vyksta lygiateisių šalių kova, o teismas yra neutralus arbitras“, taigi teismo aktyvumas mažesnis, tačiau nėra pasyvus.

8) Visose valstybėse, taigi ir Lietuvoje, ieškoma būdų, kaip suderinti teisėjo aktyvumą ir nešališkumą, problema lieka aktuali.

2.3. Teismo precedento reikšmė teismo vaidmeniui civiliniame procese

Manome, jog teismo precedento reikšmė atskleistina pirmiausia formuluojant sąvoką bei akcentuojant teismo precedento privalomumą.

Priminsime, kad civilinio proceso teisės šaltiniai, kaip ir visi teisės šaltiniai, dažniausiai skirstomi į dvi grupes: 1) tiesioginius (pirminius) ir 2) netiesioginius (antrinius) teisės šaltinius. Mums svarbūs pastarieji - antriniai civilinio proceso šaltiniai, kuriuos autoriai A. Driukas ir V. Valančius įvardija kaip teisės normų taikymo rezultatą bei prie jų priskiria teismų praktiką (teisminį precedentą), teisės doktriną ir įstatymo rengimo darbus (pranc. *travaux preparatoires*).¹⁶⁸ Minėti autoriai apibrėžia sąvoką: „teisminis precedentas - tai sprendžiant konkrečias bylas priimtuose teismo sprendimuose pateikti teisės išaiškinimai, kurie vėliau laikomi pavyzdžiu sprendžiant analogiškas (panašias) bylas. Tikroji teisės normos prasmė atsiskleidžia tik ją taikant konkretiems teisiniams santykiams. Precedentas - tai elgesio taisyklė, atsirandanti anksčiau už įstatymo leidėjo valią (lot. *precedens* - einantis priekyje).“¹⁶⁹

Teismo precedento esmė - teismo sprendimą priėmusio teisėjo teisinė nuostata - faktinės bylos aplinkybės ir jų teisinis vertinimas (*ratio decidendi*), o kitas teisėjas, nagrinėjantis bylą, turi savo nuožiūra įvertinti nagrinėjamos situacijos analogiškumą.¹⁷⁰ Autoriai V. Mikelėnas ir D. Mikelėnienė teismo precedento esmę įvardija *stare decisis* principą, kuris, anot autorių,

¹⁶⁸ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.94.

¹⁶⁹ Ten pat, P.135.

¹⁷⁰ Ten pat.

grindžiamas teismo sprendimo autoritetu, t.y. visas tapačias vėlesnes bylas būtina spręsti taip, kaip išspręsta byla, kurioje suformuluotas teismo precedentas, o teismo sprendimas, pasak autoriaus, kuriuo išaiškinama teisės norma, tampa savotišku tos teisės normos priedu, jos dalimi (*auctoritate rationis*). Be to, autorių teigimu, išskiriamas teismo precedento dvejopas poveikis: vertikalusis teismo precedento poveikis, kuris reiškia, kad jis privalomas žemesniems teismams, bei horizontalusis teismo precedento poveikis, reiškiantis, kad jis privalomas ir pačiam teismo precedentą suformulavusiam teismui.¹⁷¹

Trumpai prisiminkime 1918-1940 metų Lietuvos teisinę sistemą, kuomet jau P.Leonas savo veikale teigė, kad „...įstatymų vykdymas, tat ir jų aiškinimas, turi būti vienodas visai valstybei; dėl to įstatymų aiškinimas pavedamas vienai įstaigai“ bei konstatavo, kad Vyriausiojo Tribunolo išaiškinimai žemesnės instancijos teismų turi būti vertinami kaip autoritetinga nuomonė.¹⁷² Tuo tarpu tarybiniam procese, anot V. Nekrošiaus, klasikinės kasacijos (revizijos) apskritai nebuvo, o vietoje jos egzistavo teismų sprendimų kontrolės formų priežiūros sistema, kuomet teismas tikrino tiek faktinę, tiek teisinę bylos pusę.¹⁷³ Manytina, kad šios srities reforma buvo būtina.

XX ir XXI amžių sandūroje ėmė ryškėti bendrosios ir kontinentinės teisės sistemų asimiliacijos požymiai. Į Lietuvos teisinę sistemą, pasak E. Baranausko, pagrindiniai bendrosios teisės pamatų sudarančios *stare decisis* doktrinos principai buvo perkelti Konstitucinio teismo 2006-03-28 d. nutarimu, kuriame buvo paminėtas ir mūsų išskirtas dvejopas teismo precedento poveikis bei konstitucine maksima formuluojama „teismo precedento“ konstrukcija: „*bendrosios kompetencijos teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, yra saistomi savo pačių sukurtų precedentų – sprendimų analogiškose bylose; žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, yra saistomi aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų sprendimų – precedentų tų kategorijų bylose.*“¹⁷⁴ Tokiu būdu, pasak E. Baranausko, bendrosios teisės sistemos įtakai kontinentinės teisės sistemai sustiprėjus, sąvoka „teismo precedentas“ tapo įprasta, kaip ir sąvoka „teismo sprendimas“. Tik išskirtina tai, kad bendrosios teisės „precedentinis sprendimas“ nustato atitinkamo elgesio taisyklę ir

¹⁷¹ Mikelėnas V., Mikelėnienė D. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: Justitia, 1999. P.212-213.

¹⁷² Jokubauskas R. Teismo precedento privalomumo problema Lietuvos teisinėje sistemoje // Jurisprudencija. 2007, Nr. 5(95).P.52.

¹⁷³ Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002.P.223.

¹⁷⁴ LR Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas Nr. 33/03 „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo Įstatymo 62 str. 1 d. 2 p., 69 str. 4 d. (1996 m. liepos 11 d. redakcija), LR Teismų įstatymo 11 str. 3 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 str. 2 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios. 2006, Nr. 36-1292.

teismas atlieka teisės kūrėjo vaidmenį, tuo tarpu Lietuvos teisinėje sistemoje „precedentinis sprendimas“ yra teisės interpretacijos būdu teismo pasiektas rezultatas.¹⁷⁵ Minėtu Konstitucinio teismo nutarimu, anot R. Jokubausko, vienareikšmiškai buvo įtvirtinta precedentinės teisės taisyklė, jog tokios pat (analogiškos) bylos turi būti sprendžiamos taip pat, t.y. jos turi būti sprendžiamos ne sukuriant naujus teismo precedentes, konkuruojančius su esamais, bet paisant jau įtvirtintų. „Iš Konstitucijos kylančios maksimos, kad tokios pat (analogiškos) bylos turi būti sprendžiamos taip pat, nepaisymas reikštų ir Konstitucijos nuostatų dėl teisingumo vykdymo konstitucinių teisinės valstybės, teisingumo, asmenų lygybės teismui principų, kitų konstitucinių principų nepaisymą,¹⁷⁶“ teigiama nutarime ir tokiu būdu formuluojamas teismo precedento privalomumas. Autorius R. Jokubauskas akcentuoja, jog Lietuvoje kasacinės instancijos teismas yra neformaliai paskirtas valstybės teisės aiškintojas, o minėtu 2006-03-28 d. Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimu Lietuvos teisinė sistema pasuko teismo precedento privalomumo įtvirtinimo teisės aktuose link.¹⁷⁷

Apibrėžę teismo precedento sąvoką, grįžkime prie Lietuvos CPK 4 straipsnio, kurio blanketinė norma skelbia, jog teismai, taikydami teisę, atsižvelgia į Teismų įstatymo nustatyta tvarka paskelbtose kasacine tvarka priimtose nutartyse esančius teisės taikymo išaiškinimus. Teismų įstatyme įtvirtinta nuostata, kad vienodos teismų praktikos formavimo aiškinant ir taikant įstatymus funkcijos suteikiamos Lietuvos Aukščiausiajam Teismui, kuris priima dvejopo pobūdžio ne individualaus pobūdžio aktus: 1) rekomendacinius (konsultacijos teismams, LAT Senato (plenumo) nutarimai ir jais patvirtintos teismų praktikos tam tikrų kategorijų bylose apibendrinimo apžvalgos-metodika, nesusijusi su tiesiogine teisingumo vykdymo funkcija), 2) privalomus (LAT kasacine tvarka išnagrinėtose bylose priimtose ir LAT biuletenyje „Teismų praktika“ paskelbtose nutartyse suformuluoti precedentai). Šiuo aspektu atkreipkime dėmesį ir į tai, kad, kaip teigia autoriai V. Valančius ir A. Driukas, teisės taikymo, aiškinimo taisyklę gali suformuluoti ir žemesniųjų institucijų teismai savo procesiniuose dokumentuose, tačiau būtent aukščiausiosios teisminės institucijos pritarimas šiai taisyklei daro ją visuotinai priimtina ir privaloma.¹⁷⁸ Tačiau be visa ko paminėta, anot E. Baranausko, Konstitucinio Teismo suformuluoti reikalavimai teismams laikytis precedentų vertikaliuoju ir horizontaliuoju lygmeniu, vadovautis tais pačiais, žinomais teisės

¹⁷⁵ Baranauskas E. Ar teismui lengva išlikti tik interpretatoriumi? // Jurisprudencija. 2009, Nr. 2(116).P.202.

¹⁷⁶ LR Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas Nr. 33/03 „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo Įstatymo 62 str. 1 d. 2 p., 69 str. 4 d. (1996 m. liepos 11 d. redakcija), LR Teismų įstatymo 11 str. 3 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 str. 2 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios. 2006, Nr. 36-1292.

¹⁷⁷ Jokubauskas R. Teismo precedento privalomumo problema Lietuvos teisinėje sistemoje // Jurisprudencija. 2007, Nr. 5(95).P.53.

¹⁷⁸ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.132-135.

subjektams kriterijais, o praktiką koreguoti, tik kai tai neišvengiama ir objektyviai būtina, teismų praktikos vienodinimo uždaviniui suteikė naują kokybinį lygį ir Teismų įstatymo, įsigaliojusio 2008 m. rugsėjo 1 d.¹⁷⁹ 33 straipsnis buvo papildytas 4 dalimi.¹⁸⁰

Taigi, teismų praktika yra reikšminga ne tik dėl teisės „gyvumo“, bet, pasak V. Valančiaus, ir dėl teisinio apibrėžtumo reikalavimų. Tai, kad šalys prognozuotų savo elgesio pasekmes, įstatymo nuostatų nepakanka, o reikalingas teismų praktikos tam tikru procesiniu klausimu vieningumas.¹⁸¹ Vienodos teisės taikymo svarbą pabrėžė ir autorius V. Nekrošius cituodamas H. von Weber: „vienodas teisės taikymas, viena vertus, yra natūralus kiekvienos visuomenės poreikis, kita vertus, pilnavertė politinė tautos vienybė pasiekama tik vadovaujantis viena ir vienodai taikoma teise.“¹⁸²

Mums svarbu rasti atsakymą į klausimą - kokią reikšmę teismo precedentas turi teismo vaidmeniui civiliniame procese? Tad Konstitucinio Teismo jurisprudencija, minėtų autorių idėjos mus įgalino teigti, jog teisminis precedentas turi įtakos teismo vaidmeniui privalomumo pobūdžiu. Dar kartą sugrįžę į Konstitucinio teismo 2006-03-28 nutarimą, stebime ir privalomumo nesilaikymo pasekmes: *„jeigu priimant teismų sprendimus minėtų iš Konstitucijos kylančių reikalavimų yra nesilaikoma, ne tik yra sudaromos prielaidos nesuderinamumui ir nenuoseklumui bendrosios kompetencijos teismų praktikoje ir teisės sistemoje atsirasti, ne tik teismų jurisprudencija tampa mažiau prognozuojama, bet ir duodama pagrindo kilti abejonėms, ar atitinkami bendrosios kompetencijos teismai, priimdami tuos sprendimus, nebuvo šališki, ar tie sprendimai nebuvo kitais atžvilgiais subjektyvūs.“*¹⁸³

Tačiau, kita vertus, atkreiptinas dėmesys ir į kitus, mūsų požiūriu, svarbius aspektus, atskleidžiant teismo precedento reikšmę teismo vaidmeniui civiliniame procese. Kaip anai, bendrųjų teisės principų santykį su teisiniu precedentu, teismo precedento ir teismo nepriklausomumo sąveika. Tenka sutikti su R. Jokubausku, teigiančiu, jog nagrinėjant teismo precedentą yra prasminga apžvelgti šį teisės šaltinį bendrųjų teisės principų kontekste, kadangi tuomet galima tvirčiau akcentuoti precedento privalomumą. Žinomas ir neabejotinas bendrųjų teisės principų, kaip pamatinių vertybių, universalių visoms teisės šakoms, privalomumas. Būtent remdamasis teisingumo, lygybės, laivės principais, teismas priima, anot R. Jokubausko, ne tik

¹⁷⁹ Valstybės žinios. 2008, Nr. 81-3186.

¹⁸⁰ Baranauskas E. Ar teismui lengva išlikti tik interpretatoriumi? // Jurisprudencija. 2009, Nr. 2(116).P.204.

¹⁸¹ Valančius V. Naujojo civilinio proceso kodekso naujovės // Teisės problemos. 2003, Nr. 1, P.17.

¹⁸² Nekrošius V. Lietuvos Aukščiausias Teismas- vienodą civilinių įstatymų taikymą užtikrinanti institucija // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė: konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.P.77.

¹⁸³ LR Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas Nr. 33/03 „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo Įstatymo 62 str. 1 d. 2 p., 69 str. 4 d. (1996 m. liepos 11 d. redakcija), LR Teismų įstatymo 11 str. 3 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 str. 2 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios. 2006, Nr. 36-1292.

teisinį, bet ir moralinį sprendimą. CPK šio principo privalomas taikymas įtvirtintas 3 straipsnyje. Todėl tik remiantis bendraisiais teisės principais - teisingumo, sąžiningumo, protingumo principais, kaip vertybiniais kriterijais, teismas priims konkrečioje byloje patį teisingiausią sprendimą. Be to, anot autoriaus, įstatymų leidėjas negali sukurti taisyklės kiekvienai situacijai, todėl teismas tada remiasi teisingumo, sąžiningumo, protingumo principais (teisės analogija, CPK 3 str. 5 d.). Cituodamas P. Leoną, R. Jokubauskas akcentuoja, kad „formalus įstatymas, kurį reikia gyvenimui taikyti, dažniausiai yra gana seniai sukurtas, kada gyvenimo sąlygos buvo kitokios, negu gyvenamojo laiko sąlygos. Tad teismui ir tenka didelis vaidmuo: vykdyti teisingumą turint seniai išleistus įstatymus ir naujai susidariusias gyvenimo sąlygas.“¹⁸⁴ Priešingu atveju, jei teismas nebūtų įpareigotas analogiškose situacijose priimti tokius pačius sprendimus, būtų pažeistas teisingumo principas. R. Jokubauskas pabrėžia, jog teisingumas iš teismo reikalauja kūrybiškai aiškinti ir taikyti teisę, ir nėra suderinamas su mechaniniu požiūriu į teisės taikymą. Tik vadovaudamasis tais pačiais teisėkūros principais ir kriterijais, taigi turėdamas teismo precedento teisę, teisėjas gali užtikrinti efektyvų teisingumo principo įgyvendinimą.¹⁸⁵

Kalbant apie teisės principų ir teismo precedento sąveiką, aptartinas ir su mūsų paminėtu teisingumo principu susijęs teisėjų ir teismų nepriklausomumo principas. Trumpai sugrįžime į Konstituciją, kaip visų teisinių tyrimų išeities poziciją, kurios 109 straipsnyje numatyta, jog teisėjai ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymo. Šis principas, anot R. Jokubausko, reiškia tai, kad teismas teisingai taikys materialiosios teisės normas ir užtikrins sąžiningą procesą, tik jei jam nebus daroma nei šalių, nei kitų asmenų ar valstybės institucijų įtaka. Be to, teismų ir teisėjų nepriklausomumas suvokiamas kaip asmeninis teisėjo nepriklausomumas sprendžiant bylas bei teismų sistemos nepriklausomumas nuo įstatymo leidžiamosios ir vykdomosios valdžios. Sutinkame su R. Jokubausku, jog iš abiejų paminėtų pozicijų išplaukia išvada - tiek teismas, tiek teisėjas privalo vadovautis tik teise ir teisine sąmone. Mums svarbi R. Jokubausko suformuota teismų nepriklausomumo principo tiesioginė sąsaja su teismo precedento privalomumo klausimu, kadangi tik pripažįstant šį principą, galima pripažinti ir teisėjų, kaip teismo valdžios, teisę priimti tam tikrus savarankiškus teisės aktus, kurie vėliau pripažįstami teisės šaltiniais ir įgyja privalomąjį pobūdį. Autoriaus nuomone, teismas gali būti nepriklausomas tik tuomet, jei jis pats kuria teisę, t.y. jam pripažįstama teisė į teismo precedentą, o ne tik taikomi įstatymo leidžiamosios valdžios priimti teisės aktai. Tokiu būdu R. Jokubauskas padaro diskusijų

¹⁸⁴ Jokubauskas R. Teismo precedento privalomumo problema Lietuvos teisinėje sistemoje // Jurisprudencija. 2007, Nr. 5(95). P.54.

¹⁸⁵ Ten pat, P.53-54.

vertą išvadą, jog jei teismų ir teisėjų nepriklausomumo principas yra įtvirtintas svarbiausiose teisės aktuose, tai turi būti formalizuotas ir teismo precedentas, kaip privalomas teisės šaltinis.¹⁸⁶

Tuo tarpu G. Lastauskienė ir H. Šinkūnas¹⁸⁷ mūsų mintis dėl teisėjų ir teismų nepriklausomumo ir teisminio precedento sąveikos projektuoja kita linkme ir vėl sugrąžina prie Konstitucinio Teismo jurisprudencijos. Jau minėjome, jog vienodos teismų praktikos formavimo aiškinant ir taikant įstatymus funkcijos suteiktos Lietuvos Aukščiausiajam Teismui, kuris priima rekomendacinio (pvz., konsultacijos teismams) ir privalomo (LAT kasacine tvarka išnagrinėtose bylose priimtos ir LAT biuletenyje „Teismų praktika“ paskelbtose nutartyse suformuluoti precedentai) pobūdžio aktus. Tačiau nors Konstitucinis teismas 2006-03-28 d. nutarimu nesprendė ir nepasisakė dėl konstitucinę veiklą įtvirtinančių teisės normų atitikties LR Konstitucijai, tačiau konsultacijas teikę teismai (tiek Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, tiek Lietuvos Vyriausiasis Administracinis Teismas - aut. pastaba), jas teikti nustojo. Minėtas Konstitucinio teismo nutarimas konstatavo, kad *„aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismai (ir tų teismų teisėjai) negali kištis į žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų nagrinėjamas bylas, teikti jiems kokių nors privalomų ar rekomendacinio pobūdžio nurodymų, kaip turi būti sprendžiamos atitinkamos bylos ir pan.; tokie nurodymai (nesvarbu, privalomi ar rekomendacinio pobūdžio) Konstitucijos atžvilgiu būtų vertintini kaip atitinkamų teismų (teisėjų) veikimas ultra vires.“*¹⁸⁸ Be to, savo poziciją pabrėždamas Konstitucinis teismas 2006-05-09 d. nutarime pakartojo ir nurodė, kad Konstitucijoje įtvirtinta teismų instancinės sistemos negalima interpretuoti kaip hierarchinės. Tai reiškia, kad nė vienas žemesnės instancijos teismas nėra administraciniu ar organizaciniu atžvilgiu pavaldus jokiame aukštesnės instancijos teismui. Taigi *„teismų instancinės sistemos negalima interpretuoti ir kaip varžančios žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų procesinį savarankiškumą“*,¹⁸⁹ - teigiama nutarime. Tad, kaip jau minėjome, privalomo ar rekomendacinio pobūdžio nurodymai būtų vertinami kaip aukštesnės instancijos teismų veikimas *ultra vires*. Nutarime taip pat pabrėžiama, jog kitoks instancinės teismų sistemos įtvirtinančios Konstitucijos nuostatos aiškinimas sudarytų prielaidas aukštesnės instancijos teismams prisiimti

¹⁸⁶ Jokubauskas R. Teisminio precedento privalomumo problema Lietuvos teisinėje sistemoje // Jurisprudencija. 2007, Nr. 5(95). P.53-55.

¹⁸⁷ Lastauskienė G., Šinkūnas H. Konsultacijos teisėjams kaip priemonė formuoti vienodą teismų praktiką: probleminiai aspektai // Teisė. 2007, Nr.65.P.65-72.

¹⁸⁸ LR Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas Nr. 33/03 „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo Įstatymo 62 str. 1 d. 2 p., 69 str. 4 d. (1996 m. liepos 11 d. redakcija), LR Teismų įstatymo 11 str. 3 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 str. 2 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios. 2006, Nr. 36-1292.

¹⁸⁹ LR Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. 13/04-21/04-43/04 // interneto puslapis www.lrkt.lt prisijungimo laikas 2009-09-15.

Konstitucijoje jiems nenumatytas funkcijas bei įgaliojimus, o tokiu būdu būtų paneigtas Konstitucijoje įtvirtintas teisėjų nepriklausomumas.

Apibendrinami pritariame autoriams G. Lastauskienei, H. Šinkūnui, teigiantiems, jog „būtina sukurti tokias sąlygas, kad teisėjas būtų kiek įmanoma geriau apsaugotas nuo kitų asmenų nuomonių ir galimo poveikio bei su tuo susijusių abejonių jo nepriklausomu ir nešališkumu“.¹⁹⁰ Anot minimų autorių, būtent LAT bei LVAT konsultacijose išreikšti patarimai skatino žemesniųjų pakopų teismų teisėjų konformizmą ir mechaniską teisės taikymą, o tai savo ruožtu prilyginama neleistinam teisėjų nepriklausomumą pažeidžiančiam poveikiui bei turi įtakos teisėjų diskrecijai. Tad, pasak G. Lastauskienės ir H. Šinkūno, teismų konsultacijos formavo pasyvų teisėją, kuris mažiausiomis laiko ir pastangų sąnaudomis siekė mechaniskai taikyti teisės normas, o tai, autorių teigimu, nedera su Lietuvos teisinės bendruomenės pastangomis ir siekiu ugdyti aktyvų, kūrybingą, atsakingą teisės interpretuotoją.¹⁹¹

Atsakydami į mums rūpimą šio poskyrio klausimą, galime suformuluoti išvadą: teisminis precedentas turi įtakos teismo vaidmeniui civiliniame procese dėl privalomumo pobūdžio bei vienodos teismų praktikos formavimo siekio. Tačiau privalomumas negali būti absoliutus, nes mechaniskas teisės taikymas formuoja pasyvų teisėją procese, o teismų instancinės sistemos negalima interpretuoti kaip hierarchinės, varžančios žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų procesinį savarankiškumą. Todėl kitoks Konstitucijos nuostatų aiškinimas paneigtų Konstitucijoje įtvirtintą teisėjų nepriklausomumą bei paneigtų siekį, susijusį su teisingumo įgyvendinimu - kūrybiškai, atsakingai interpretuoti bei taikyti ir aiškinti, tokiu būdu plėtoti teisę.

III. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO SPRENDIMŲ POVEIKIS NACIONALINIAM TEISMO VAIDMENIUI

Aiškinant ir taikant naujojo CPK nuostatas, anot V. Valančiaus, svarbios ne tik mūsų jau paminėtos Europos Tarybos Ministrų Kabineto rekomendacijos, bet ir Europos Žmogaus Teisių Teismo, Europos Teisingumo Teismo praktika.¹⁹²

Europos Žmogaus teisių teismas (toliau tekste - EŽTT) yra vienos iš seniausių ir didžiausių organizacijų, apimančios beveik visas Europos valstybes ir įkurtos 1949 m. gegužės 5 d.¹⁹³, viena iš

¹⁹⁰ Lastauskienė G., Šinkūnas H. Konsultacijos teisėjams kaip priemonė formuoti vienodą teismų praktiką: probleminiai aspektai // Teisė. 2007, Nr.65.P.72-73.

¹⁹¹ Ten pat, P.73

¹⁹² Valančius V. Naujojo civilinio proceso kodekso naujovės // Teisės problemos. 2003, Nr. 1, P.17.

institucijų be Ministrų komiteto, Parlamentinės asamblėjos, Vietos ir regionų valdžios kongreso. Ką gi veikia šis teismas? Remdamiesi G. Vitkaus žinynu, galime trumpai atsakyti, jog EŽTT nagrinėja Europos Tarybos valstybių piliečių skundus dėl jų teisių pažeidimų. Pati Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija¹⁹⁴, jos 19 straipsnis skelbia, jog „siekiant užtikrinti, kad būtų laikomasi įsipareigojimų, kurios Aukštosios Susitariančios Šalys priėmė pagal šią Konvenciją ir jos protokolus, įsteigiamas Europos Žmogaus teisių teismas (toliau vadinamas Teismu). Jis veikia nuolatos.“

Priimtos į Europos Tarybą bei į ją stodamos, Europos valstybės turi pasirašyti Europos Tarybos statutą ir pagrindinę konvenciją - 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją (toliau - Konvencija). Lietuvos Respublika 1993 m. gegužės 14 d. tapo Europos Tarybos nare ir tą pačią dieną pasirašė Europos Žmogaus teisių konvenciją. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnis nurodo, jog tik LR Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Beveik dvejus metus eitas kelias iki Konvencijos ratifikavimo. Tačiau jau 1995 m. sausio 24 d. Lietuvos Konstitucinis Teismas savo išvadoje nustatė, kad atskiri 1950 m. Konvencijos straipsniai neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, o tokia išvada savo ruožtu, pasak D. Jočienės¹⁹⁵, atvėrė kelią Konvencijos ratifikavimui. 1995 m. balandžio 27 d. įstatymu Nr. I-865 Seimas ratifikavo Konvenciją ir jos 4-ąją, 7-ąją ir 11-ąją protokolus (toliau - Protokoliai).¹⁹⁶ Anot Pr. Kūrio,¹⁹⁷ „šie Lietuvos žingsniai turi labai svarbias politines ir teises pasekmes. Prisijungimas prie Konvencijos nėra tik valstybės įsipareigojimas savo nacionalinius įstatymus derinti su konvencija ir jos protokolais.“ Be to, Pr. Kūris taip pat pažymi, jog „būtina atsižvelgti į tai, kad Europos Tarybos sistemoje vyksta nenutrūkstamas teisės vystymo procesas, pasireiškiantis unikalios jurisprudencijos kūrimu“¹⁹⁸, kadangi Žmogaus Teisių Teismas sprendžia konkrečias bylas ir kartu aiškina Konvencijos ir jos protokolų normas. Taigi, ratifikuota Konvencija ir jos Protokoliai tapo ne tik sudėtine Lietuvos teisės sistemos dalimi, bet ir tiesioginio taikymo aktu, savo teisine galia prioritetą teikiančiu Konstitucijai, tačiau lenkiančiu kitus įstatymus. Tenka sutikti su autore D. Jočiene, jog tokiu būdu Lietuva atskleidė realų norą įsiliesti į demokratines Europos struktūras ir paklusti jų kontrolei. Be to, autorė

¹⁹³ Martinkonis R., Grikielis R., Maniokas K. ir kt./ sud. Vitkus G. Europos sąjunga: enciklopedinis žinynas. Vilnius: Eugrimas, 2002. P.143.

¹⁹⁴ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Vilnius: Seimo I- kla „Valstybės žinios“, 2000. P.18.

¹⁹⁵ Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Eugrimas, 2000. P.151.

¹⁹⁶ Valstybės žinios. 1995, Nr. 37-913. P.2-3.

¹⁹⁷ Kūris Pr. Mokslinis vertimo redaktorius; kn.: V. Berger. Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. Žodis skaitytojų. Vertimas į lietuvių kalbą. Vilnius: Pradai, 1997. P.6.

¹⁹⁸ Ten pat, P.6.

mums primena: kadangi Lietuvos Konstitucinis Teismas 1995 m. spalio 17 d. nutarime pripažino, kad tarptautinės sutartys įgyja Lietuvoje įstatymo galią ir gali būti taikomi kaip Lietuvos Respublikos įstatymai, todėl galima teigti, kad Europos žmogaus teisių konvencija taip pat turi įstatymo galią Lietuvoje. Taip pat prisimintina ir 1999 m. birželio 22 d. Seime priimto LR Tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnio 2 dalis¹⁹⁹, kurioje yra įtvirtintas ratifikuotų tarptautinių sutarčių viršenybės prieš prieštaraujančius įstatymus principas. Anot D. Jočienės, ši principinė nuostata leidžia teigti, kad Konvencija Lietuvoje turi aukštesnę galią nei Lietuvos Respublikos įstatymai.²⁰⁰ CPK 1 straipsnio 3 dalis taip pat įtvirtina tarptautinės teisės prioriteto prieš vidaus teisę principą. Tačiau kartu reikia atkreipti dėmesį, kaip pastebi autorius A. Driukas, šis tarptautinės teisės viršenybės principas taikomas su viena išlyga, apie kurią byloja ir pati Konvencija: jeigu, palyginti su Konvencijos nuostatomis, valstybės vidaus teisė suteikia daugiau teisių ir laisvių, pirmenybė teikiama vidaus teisės normoms.²⁰¹

Taigi, šiandien jau akivaizdu, kad pirma, Lietuvos teisės sistemoje Europos žmogaus teisių konvencija taikoma tiesiogiai ir antra, ji turi viršenybę nacionaliniams įstatymams bei kitiems teisės aktams. Beje, šiandien taip pat akivaizdu, kad Europos žmogaus teisių konvencija ir jos pagrindu sukurtas Europos žmogaus teisių teismas jau išlaikė penkiasdešimties metų išbandymą bei įrodė savo efektyvumą. Po Lietuvos prisijungimo prie Europos žmogaus teisių konvencijos 1995 metais, išbandymą žmogaus teisių apsaugos srityje išlaikė ir Lietuvos teisės sistema.²⁰² Todėl Konvencijos tiesioginio taikymo savybė vidaus teisėje svarbi tuo, kad Konvencijos sukurtą žmogaus teisių ir laisvių apsaugos mechanizmą įgyvendina Europos Žmogaus Teisių Teismas, kuris taiko ir oficialiai aiškina Konvencijos nuostatas ir kurio išaiškinimai saisto valstybes Konvencijos dalyves, o jos negali Konvencijos nuostatų aiškinti kitaip, nei tai padarė Strasbūro teismas.²⁰³

Trumpai aptarę Konvencijos privalomumą ir reikšmingumą, sugrįžkime į EŽTT. V. Berger retoriškai klausia ir čia pat atsako: „Kas yra žmogaus teisių teismas? Žadėtoji žemė, kurią pasiekiame – retai - tik po procesų maratono, paaimanuotų bylininkas. Vienintelis autentiškas teismo organas, kurį įkūrė žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija, patikslintų juristai.

¹⁹⁹ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=260053, prisijungimo laikas 2009-10-12.

²⁰⁰ Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Eugrimas, 2000.P.153-155.

²⁰¹ Driukas A. Kai kurie Europos Žmogaus teisių konvencijos straipsnių taikymo klausimai // Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P.33.

²⁰² Vadapalas V. Europos Žmogaus teisių konvencija ir Lietuvos teisės sistema // Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Vilnius: Seimo I- kla „Valstybės žinios“, 2000. P.9-10.

²⁰³ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.152

Pirmoji tarptautinė pagrindinių žmogaus teisių gynimo jurisdikcija, primintų istorikai. Aukščiausias demokratijos ramstis Senajame kontinente, pasakytų politikai.“²⁰⁴

Taigi, mums nagrinėjamo skyriaus atžvilgiu rūpi aptarti EŽTT priimamų sprendimų poveikį nacionaliniam teismo vaidmeniui. Kitaip tariant, mums svarbus EŽTT jurisprudencijos poveikis. Vėlgi manome, jog tiesioginis EŽTT poveikis atskleistinas vertinant šio teismo sprendimų privalomumą bei reikšmingumą nacionaliniam teismo vaidmeniui. Pirmiausia akcentuotina, anot autorių V. Valančiaus ir A. Driuko²⁰⁵, jog EŽTT priimamų sprendimų privalomumas yra įtvirtintas Konvencijos 46 straipsnyje, kuriame įtvirtinta nuostata, kad kiekviena susitarianti šalis gali bet kuriuo metu pareikšti, jog ji pripažįsta kaip privalomą, be specialaus susitarimo, Teismo jurisdikciją visose bylose, kurios yra susijusios su šios Konvencijos aiškinimu ir taikymu. Anot minėtų autorių, Lietuvos Respublika yra pareiškusi²⁰⁶, kad pripažįsta privaloma Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisdikciją visose bylose, kurios yra susijusios su šios Konvencijos aiškinimu ir taikymu. Taigi, pasak autorių V. Valančiaus bei A. Driuko, teismo sprendimai, susiję su Konvencijos normų taikymu ir aiškinimu, yra sudėtinė Lietuvos teisinės sistemos dalis ir Lietuvos statutinė teisė juos laiko teisės šaltiniu.²⁰⁷ Tai ne kartą akcentavo ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas.²⁰⁸

Išsiaiškinus EŽTT sprendimų privalomumą nacionalinei teisės sistemai, nekyla abejonės dėl Konvencijos nuostatų bei EŽTT sprendimų reikšmingumo nacionaliniams teismams. Autorė D. Jočienė Europos žmogaus teisių konvenciją apibūdina kaip „minimalų žmogaus teisių apsaugos standartą“, kurio privalo laikytis visos valstybės Konvencijos dalyvės.²⁰⁹ Konvencija turi ypatingą reikšmę, kadangi remiantis ja individui buvo suteikta teisė pateikti skundą tarptautiniam teismui, skundžiant savo valstybę dėl savo teisių, pagrindinių laisvių pažeidimo. Tad svarbiausias Konvencijos tikslas - apginti individus nuo jų pačių valstybių valdžios. Konvencijos nuostatos, anot

²⁰⁴ Berger V. Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. Mokslinis vertimo redaktorius Kūris Pr. Vilnius: Pradai, 1997. P.25.

²⁰⁵ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.153.

²⁰⁶ Valstybės žinios, 1997, Nr. 118-3041.

²⁰⁷ Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.154.

²⁰⁸ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. sausio mėn. 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-34.: „Konvencija ir ši tarptautinį aktą aiškinanti bei detalizuojanti Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika yra sudėtinė Lietuvos teisės sistemos dalis. Konvencijos 5 straipsnis taip pat garantuoja fizinę žmonių laisvę, gindamas nuo nepagrįsto sulaikymo ar suėmimo, akcentuoja, kad niekam laisvė negali būti atimta kitaip, kaip šiame straipsnyje numatytais atvejais ir įstatymo nustatyta tvarka. Pasakymas „įstatymo nustatyta tvarka“ nukreipia į nacionalinę teisę ir įtvirtina pareigą laikytis procesinių normų.“

²⁰⁹ Jočienė D. Europos Žmogaus teisių teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis // Jurisprudencija. 2007, Nr. 7(97).P.17-27.

A. Driuko, yra labai lakoniškos ir abstrakčios, tačiau jų esmė labai gili ir gali būti plačiai interpretuojama.²¹⁰

Kaip teigia V. Greičius²¹¹, dar 1999 metais Lietuvos teismai nepakankamai rėmėsi Konvencija, tačiau XXI amžiuje šie atvejai sparčiai dažnėja. Visų pirma, reikia pripažinti ir tai, kad Konvencija - netradicinis, sudėtingas teisės šaltinis, kuris įneša į Lietuvą precedentinę EŽTT praktiką. Sutikdami su V. Greičiumi, pabrėžiame, jog EŽTT precedentai, kaip ir bet kurie precedentai, yra riboto poveikio: konkrečioje šio Teismo byloje suformuluotu precedentu remtis kitoje byloje galima tik tada, jeigu tų bylų faktinės aplinkybės yra panašios, t.y. jei tų bylų *ratio decidendi* sutampa. Taip pat būtina atsižvelgti ir į tai, kad EŽTT jurisprudencija nuolat plėtojama, keičiama jau anksčiau suformuota praktika. Taigi, aiškinti Konvencijos principų turinį yra gana sudėtinga, o konkrečioje byloje tai priklauso nuo konkrečių bylos faktinių aplinkybių. Todėl EŽTT jurisprudencijos taikymas dažniau pasitaiko Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos Vyriausiojo Administracinio Teismo praktikoje, o tai savo ruožtu įgalina teigti, jog į šių teismų teisės aiškinimo ir taikymo taisykles atsižvelgia Lietuvos žemesnės instancijos teismai, tiesa, nepamiršdami tiesioginės Konvencijos bei EŽTT jurisprudencijos taikymo galimybes, taikant *ratio decidendi* taisyklę. Aktualūs ir vertingi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimai įpareigojo Lietuvos teismus drąsiai taikyti Konvencijos nuostatas. Pasak D. Jočienės, jau 1999-05-14 kolegijos nutartyje Nr. k-3-165/99 buvo suformuluota principinė išvada, kad, sprendžiant Lietuvos teismuose su žmogaus teisėmis susijusius klausimus, reikia visais atvejais atsižvelgti į Konvenciją.²¹²

Civiliniam procesui yra aktualios Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies („teisė į teisingą bylos nagrinėjimą“) nuostatos, kurios EŽTT bylose neretai taikomos kartu su Konvencijos 13 straipsniu („teisė į veiksmingą teisinės gynybos priemonę“). Vėlgi aktuali D. Jočienės analizuota EŽTT Didžiosios Kolegijos praktika, kuria remiantis mes savo ruožtu galime teigti, jog EŽTT sprendimai²¹³ buvo gera pamoka Lietuvai ir jos teismams, įpareigojanti Lietuvą sutvarkyti savo teisę, teisminę praktiką pagal Europos žmogaus teisių konvencijos, ypač jos 6 straipsnio reikalavimus. Be to, autorė pabrėžia ir tai, kad Lietuva, organizuodama savo teismų sistemą, jų

²¹⁰ Driukas A. Kai kurie Europos Žmogaus teisių konvencijos straipsnių taikymo klausimai // Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P.34.

²¹¹ Buvęs Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas. Įžangos žodis, Europos žmogaus teisių jurisprudencija // Teismų praktika Nr. 20. Vilnius: LAT. 2003. P. 295-298.

²¹² Jočienė D. Europos Žmogaus teisių teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis// Jurisprudencija. 2007, Nr. 7(97).P.24.

²¹³ Pavyzdžiui, Daktaro byla prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 42095/98, 2000-10-10 d. sprendimas), Biriūčio ir kitų byloje prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 47698/99 ir 48115/99, 2002-03-28 d. sprendimas), Baškičienės byloje prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 11529/04), Ramanausko byloje prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 74420/01, 2008-02-05 d. sprendimas) http://tm.infollex.lt/default.aspx?item=stras_bsp, prisijungimo lakas 2009-10-13.

veiklą, gana sėkmingai vykdo savo įsipareigojimus pagal Konvenciją bei atsižvelgia į Strasbūro teismo praktiką, o tokiu būdu ir į Konvencijos 6 straipsnio taikymo ypatumus.²¹⁴

Apibendrinant paminėtą ir vertinant Konvencijos bei EŽTT sprendimų poveikį nacionaliniam teismo vaidmeniui, darytinos tokio pobūdžio šio skyriaus išvados: 1) EŽTT bylose priimti sprendimai prieš Lietuvą vadintini teisės pamokomis, į kurias atsižvelgę Lietuvos teismai tiesiogiai turi taikyti Konvencijos nuostatas administracinėse, baudžiamosiose bei civilinėse bylose, tokiu būdu parodydami, kad ir nacionaliniu lygiu, pasiremiant tiek Konvencijos, tiek ir jos aiškinimo principais, kuriuos pateikia EŽTT, galima apginti žmogaus teises, nesikreipiant į Strasbūrą, 2) EŽTT priimti sprendimai, aiškinantys Konvencijos nuostatas, nacionaliniam teismo vaidmeniui civiliniame procese turi tiesioginio poveikio įtaką, o tai savo ruožtu parodo, jog asmens teisėms ir laisvėms civiliniame procese suteikiamas ne tik nacionalinis, bet ir tarptautinis žmogaus teisių apsaugos mechanizmas, tokiu būdu nacionaliniuose teismuose garantuojant asmens teises, numatytas Konvencijoje.

²¹⁴ Jočienė D. Europos žmogaus teisių teismo Didžioji Kolegija: paskirtis ir jurisprudencijos principai 1998-2007 m. aiškinant ir taikant Konvencijos 2,3 ir 6 straipsnius // Teisė besikeičiančioje Europoje. Ats. red. S.Katuoka. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2008. P.184-187.

IŠVADOS

1. Socialinis teisminės valdžios vaidmuo yra toks, kad teismas, kuriam suverenas (tauta) patikėjo vykdyti teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, kiekvienam besikreipiančiam jo pažeistos materialinės teisės gynybą užtikrinti vadovaujantis valstybės sukurtu konflikto sprendimo mechanizmu - civilinio proceso tvarka.

2. Teismui, kaip teisingumą vykdančiai institucijai, teisės taikymo ir aiškinimo procese yra suteiktas ypatingas vaidmuo, t.y. suteikta diskrecijos teisė individualų klausimą spręsti taip, kad priimamas sprendimas būtų teisingas. Todėl šiandien teismas yra pagrindinė teisę taikanti ir aiškinanti institucija, persiorientuojanti nuo pasyvaus įstatymo raidės taikymo prie įstatymo loginės prasmės, bendrųjų teisės principų ar net „konstitucijos dvasios“ taikymo, teisės normų aiškinimu neretai sukuriant naują elgesio taisyklę.

3. Teismo aktyvumas/ pasyvumas civiliniame procese tiesiogiai priklauso nuo civiliniame procese įtvirtinto civilinio proceso modelio bei įrodinėjimo tikslo - tiesos konkrečioje byloje nustatymo. Kuo stipresnis šalių vaidmuo, tuo teismas turi mažiau galių išsiaiškinti objektyvią tiesą ir atvirkščiai. Šiuolaikinis socialinio proceso modelis įtvirtina siekį civilinio proceso metu konkrečioje byloje nustatyti materialiąją tiesą.

4. Rungimosi ir tardomasis civilinio proceso modeliai skiriasi teismo ir ginčo šalių aktyvumu civiliniame procese. Rungimosi, arba liberaliajame, civiliniame procese visa proceso eiga priklauso ginčo šalims, o teismas lyg iš šalies stebi bylinėjimosi eigą. Tardomajame procese stebimas atvirkštinis kraštutinis - neribotos teismo galios ir ginčo šalių galių nuvertinimas. Šių modelių suartėjimo, susiliejimo bei derinimo pasekmė - socialinio civilinio proceso modelis, įtvirtinantis civiliniame procese teismo ir ginčo šalių galių pusiausvyrą.

5. Apibendrinant laikotarpį iki nacionalinio civilinio proceso kodekso įsigaliojimo, galima kalbėti apie „svetimos“ teisės Lietuvoje galiojimą. XX amžiuje Lietuvoje galioję civilinio proceso kodeksai (Rusijos CTĮ, Lietuvos TSR CPK) įtvirtino tai liberalųjį (Rusijos CTĮ pasyvų teismo vaidmenį procese), tai tarybinį, doktrinoje prilyginamą inkviziciniam (Lietuvos TSR CPK pernelyg aktyvų teismo vaidmenį procese) civilinio proceso modelį.

6. Tarybinis procesas vadintinas socialistine civilinio proceso mokykla ir yra kritikuotinas dėl teismo ir šalių galių disbalanso teismo naudai, visiško šalių valios disponuojant ginčo dalyku nuvertinimo, terpės proceso vilkinimui, rungimosi ir dispozityvumo bei kitų civilinio proceso principų deklaratyvumo, supaprastinto bylų nagrinėjimo bei sprendimo už akių institutų nebuvimo.

7. Kadangi XX amžiuje Lietuvoje nebuvo sukurta savo nacionalinio civilinio proceso kodekso, todėl prie pagrindinių XXI amžiaus teismo vaidmens pokyčių priskirtinas jo įtvirtinimas nacionaliniame civilinio proceso kodekse, kuris įsigaliojo 2003 m. sausio 1 d. bei buvo priimtas remiantis socialinio civilinio proceso koncepcija.

8. Naujajame procesiniame įstatyme keliama socialiniam civilinio proceso modeliui būdingi civilinio proceso tikslai pasižymi dvejopo pobūdžio tikslų derinimu: privataus (pažeistų ar ginčijamų materialinių subjektinių teisių gynimas, kuo greitesnis teisinės taikos tarp ginčo šalių atkūrimas) bei viešojo intereso (tinkamas įstatymų taikymas teismui nagrinėjant civilines bylas, priimant sprendimus bei juos vykdant, ir teisės aiškinimas bei plėtojimas). Į pirmąją vietą iškeliant privataus pobūdžio civilinio proceso tikslą - asmenų pažeistų teisių ir laisvių teisminę gynybą, į civilinį procesą žvelgiama kaip į valstybės garantuojamą mechanizmą - „socialinės pagalbos įrankį“ apginti pažeistas teises.

9. Civilinio proceso tikslams pasiekti naujasis CPK įtvirtina tam reikalingus būdus bei priemones - civilinio proceso principus, kurie atlieka kelrodžio vaidmenį. Civilinio proceso tikslai ir principai glaudžiai tarpusavyje sąveikauja - civilinio proceso principus lemia pati civilinio proceso esmė, proceso tikslai. Reikšmingi visi be išimties civilinio proceso principai ir nė vienas negali būti iškeltas aukščiau kitų (principų santykinio realizavimo taisyklė).

10. Galima teigti, jog civilinio proceso esmę nusako vienais iš kertinių laikomi rungimosi ir dispozityvumo principai. Naujasis CPK įtvirtino rungimosi ir teisėjo vadovavimui procesui pusiausvyrą, taigi ir santykinai aktyvaus teismo vaidmenį. Rungimosi ir dispozityvumo principai sąveikauja su teismo aktyvumu procese ir tiesiogiai priklauso nuo bylos pobūdžio: nedispozityviosiose bylose (šeimos, darbo ir kt.) ribojamas principų turinys ir teismas aktyvesnis, dispozityviosiose bylose ir šio pobūdžio bylų procese „vyksta lygiateisių šalių kova, o teismas yra neutralus arbitras“, taigi teismo aktyvumas mažesnis, tačiau nėra pasyvus. Visose valstybėse, taigi ir Lietuvoje, ieškoma būdų, kaip suderinti teisėjo aktyvumą ir nešališkumą, problema lieka aktuali.

11. Teisminis precedentas turi įtakos teismo vaidmeniui civiliniame procese dėl privalomumo pobūdžio bei vienodos teismų praktikos formavimo siekio. Tačiau privalomumas negali būti absoliutus, nes mechaniškas teisės taikymas formuoja pasyvų teisėją procese, o teismų instancinės sistemos negalima interpretuoti kaip hierarchinės, varžančios žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų procesinį savarankiškumą. Todėl kitoks Konstitucijos nuostatų aiškinimas paneigtų Konstitucijoje įtvirtintą teisėjų nepriklausomumą bei paneigtų civilinio proceso tikslą, susijusį su teisingumo įgyvendinimu - kūrybiškai, atsakingai interpretuoti bei taikyti ir aiškinti, tokiu būdu plėtoti teisę.

12. EŽTT bylose priimti sprendimai prieš Lietuvą vadintini teisės pamokomis, į kurias atsižvelgę Lietuvos teismai tiesiogiai turi taikyti Konvencijos nuostatas administracinėse, baudžiamosiose bei civilinėse bylose, tokiu būdu parodydami, kad ir nacionaliniu lygiu, pasiremiant tiek Konvencijos, tiek ir jos aiškinimo principais, kuriuos pateikia EŽTT, galima apginti žmogaus teises, nesikreipiant į Strasbūrą.

13. EŽTT priimti sprendimai, aiškinantys Konvencijos nuostatas, nacionaliniam teismo vaidmeniui civiliniame procese turi tiesioginio poveikio įtaką, o tai savo ruožtu parodo, jog asmens teisėms ir laisvėms civiliniame procese suteikiamas efektyvesnis ne tik nacionalinis, bet ir tarptautinis žmogaus teisių apsaugos mechanizmas, tokiu būdu nacionaliniuose teismuose garantuojant asmens teises, numatytas Konvencijoje.

14. Magistro baigiamajame darbe naudotų mokslinių tyrimo metodų dėka, teisės doktrinos, teismų praktikos, teisės aktų analizės pagalba, iškeltas tyrimo tikslas pasiektas, įgyvendinti visi mokslinio tyrimo uždaviniai. Atlikta teismo vaidmens pokyčių nacionaliniame civiliniame procese XXI amžiuje analizė patvirtino hipotezę, jog priimant nacionalinį Civilinio proceso kodeksą bei įtvirtinant jame socialinio proceso modelį, buvo realizuoti santykinai aktyvus teismo vaidmuo, teismo aktyvumo ir nešališkumo pusiausvyra.

L I T E R A T Ū R A

Norminė literatūra:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, patvirtintas 2002 m. vasario 28 d. įstatymu Nr. IX- 743 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.
3. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas Nr.IX- 743 // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.
4. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, įsigaliojęs 1965-01-01 iki 2002-12-31, priimtas Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos // Valstybės žinios. 1964-07-10, Nr. 19-139.
5. Lietuvos Respublikos įstatymas Dėl LR Civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo 1994-11-08, Nr. I-636 // Valstybės žinios. 1994, Nr. 93-1809.
6. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, 1994 m. gegužės 31 d. Nr. I-480 // Valstybės žinios. 1994, Nr. 46-851.
7. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo, įsigaliojusio 2008 m. rugsėjo 1 d. pakeitimo įstatymas 2008-07-03 Nr. X-1685 // Valstybės žinios. 2008, Nr. 81-3186.
8. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 2000, Nr.96-3016.
9. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo // Valstybės žinios. 1995 m. gegužės 5 d., Nr. 37-913.
10. Lietuvos Respublikos pareiškimų pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos Konvencijos 25 ir 46 straipsnius, 1997-12-23 Nr. VIII-582 // Valstybės žinios, 1997, Nr. 118-3041.
11. Lietuvos Respublikos Seimo 1993m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. I-331 “Dėl Teisinės sistemos reformos metmenų ir jų įgyvendinimo“ // Valstybės žinios. 1993, Nr. 70- 1311.
12. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas, 1999-06-22 Nr. VIII-1248 // Valstybės žinios. 1999, Nr. 60-1948.
13. Europos Tarybos Ministrų komiteto Rekomendacija Nr. R(81)7 „Dėl priemonių, lengvinančių galimybes naudotis teisingumo sistema“,

http://www.coe.int/t/E/Committee_of_Ministers/Home/Documents/,

prisijungimo laikas 2009-10-10.

14. Europos Tarybos Ministrų komiteto Rekomendacija R(84)5 „Dėl civilinio proceso principų, skirtų pagerinti teisingumo sistemos funkcionavimą“

[http://www.etib.lt/site_files/Ministru%20Komiteto%20dokumentai/MK\(84\)5.doc](http://www.etib.lt/site_files/Ministru%20Komiteto%20dokumentai/MK(84)5.doc), prisijungimo laikas 2009-10-10.

15. Europos Ministrų komiteto rekomendacija Nr.94(12) „Dėl teismų nepriklausomumo, jų veiklos efektyvumo bei vaidmens“,

[http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/legal_professionals/judges/instruments_and_documents/R\(94\)12%20Lithuania.pdf](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/legal_professionals/judges/instruments_and_documents/R(94)12%20Lithuania.pdf), prisijungimo laikas 2009-09-25.

Pagrindinė literatūra:

1. Abromavičienė G., Vėlyvis S. Kai kurios teisės kreiptis į teismą bendrosios sąlygos // Jurisprudencija. 2006, Nr.2(80).

2. Abromavičienė G, Balčiūnas, Яков B.B., ir kt. / redaktorių kolegija, ats. red. Vėlyvis S. Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai. Tarptautinė mokslinė- praktinė konferencija. 2006 08 14-16, Vilnius: UAB „Visus plenus“, 2006.

3. Asser D., Baltutytė E., Driukas A. ir kt. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. P.396.

4. Arlauskas S., Bylander E., Gilles P. ir kt./ ats. red. Vėlyvis St. Šiuolaikinės civilinio proceso teisės paskirtis. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2008.

5. Baranauskas E. Ar teismui lengva išlikti tik interpretatoriumi? // Jurisprudencija. 2009, Nr. 2(116).

6. Berger V. Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. Žodis skaitytojui. Vertimas į lietuvių kalbą. Vilnius: Pradai, 1997.

7. Birmontienė T., Jankauskas K., Jarašiūnas E. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda: kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2007.P.524.

8. Driukas A., Valančius V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. T.1.P.864.

9. Greičius V. Įžangos žodis, Europos žmogaus teisių jurisprudencija // Teismų praktika Nr.20. Vilnius: LAT. 2003.

10. Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Eugrimas, 2000. P.243.

11. Jočienė D. Europos Žmogaus teisių teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis // Jurisprudencija. 2007, Nr. 7(97).
12. Jokubauskas R. Teisminio precedento privalomumo problema Lietuvos teisinėje sistemoje // Jurisprudencija. 2007, Nr. 5(95).
13. Kūris Pr./ ats. red. Katuoka S. Teisė besikeičiančioje Europoje. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2008. P.948.
14. Lastauskienė G., Šinkūnas H. Konsultacijos teisėjams kaip priemonė formuoti vienodą teismų praktiką: probleminiai aspektai // Teisė. 2007, Nr.65.
15. Lazutka S. Lietuvos statutai, jų kūrėjai ir epocha. Kaunas: Spindulys, 1994.
16. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. Vilnius: Justitia, 2003. T.1.P.512.
17. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004. T.1.
18. Machovenko J. Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: diskusiniai klausimai. Vilnius: Justitia, 2007. P.112.
19. Martinkonis R., Grikielis R., Maniokas K. ir kt./ sud. Vitkus G. Europos sąjunga: enciklopedinis žinynas. Vilnius: Eugrimas, 2002.P.243.
20. Mačys Vl. Civilinio proceso paskaitos. Kaunas: Teisių fakulteto leidinys, 1924.
21. Mikelėnas V. Civilinis procesas. Teisė, 1994. T.1.
22. Mikelėnas V., Mikelėnienė D. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: Justitia, 1999. P.280.
23. Nekrošius V. Kai kurie bendrieji teoriniai civilinio proceso teisės klausimai // Teisė. 2002, Nr.43.
24. Nekrošius V. Naujasis civilinio proceso kodeksas ir bendrojo proceso pirmosios instancijos teisme reformos pagrindiniai bruožai // Teisė. 2002, Nr.44.
25. Nekrošius V. Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus // Teisė. 1999, Nr.33 (1).
26. Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002. P. 248.
27. Nekrošius V. Lietuvos Aukščiausias Teismas- vienodą civilinių įstatymų taikymą užtikrinanti institucija // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė: konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.

28. Pakalniškis V. Dėl teisminės valdžios šaltinio ir jos veiksmingumo // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė: konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998. P.220.
29. Pumputis A., Paksas A., Mesonis G. ir kt. Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė.- Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002. P. 428.
30. Rasimavičius P., Staskonis V., Vėlyvis S. ir kt./ ats. red. Žeruolis J. Tarybinė civilinio proceso teisė. Vilnius: Mintis, 1983. P.310.
31. Romeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Vilnius: Pozicija, 1994. P.193.
32. Spruogis E. Teisės aiškinimo probleminiai aspektai // Jurisprudencija. 2006, Nr.8(86).
33. Šimašius R. Teisės aiškinimas ir jos privalomumas // Teisės problemos. 2004, Nr.2(44), P.8.
34. Teisminės valdžios problemos Lietuvoje. Konferencija, skirta teismų reformos Lietuvoje įgyvendinimo analizei. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1997.
35. Vadapalas V. Europos Žmogaus teisių konvencija ir Lietuvos teisės sistema // Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Vilnius: Seimo I- kla „Valstybės žinios“, 2000.
36. Valančius V. Naujojo civilinio proceso kodekso naujovės // Teisės problemos. 2003, Nr. 1, P.9.
37. Valančius V. Teismo ir teisėjų nepriklausomumo, savarankiškumo ir savivaldos realizavimo problemos // Jurisprudencija. 2000, Nr.T.17 (9).
38. Valančius V. Kai kurie naujojo civilinio proceso kodekso bruožai // Jurisprudencija. 2002, Nr.28(20).
39. Valančius V. Lietuvos civilinio proceso kodeksas: pirmųjų metų patirtis // Jurisprudencija. 2005, Nr. 69(61).
40. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 527.
41. Vaišvila A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose// Jurisprudencija. 2006, Nr. 8(86).
42. Žeruolis J., Vitkevičius P., Gruodis M. ir kt. Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1980. P.400.
43. Борисова Е.А., Иванова С.А., Молчанов В.В и др./ под. ред. Треушникова М.К. Гражданский процесс: Учебник. 2-е изд. Москва: Издательский дом „Городец“, 2007. С.784.
44. Давтян А.Г. Гражданское процессуальное право Германии. Москва: Городец-издат, 2000. С.320.

45. Треушников М.К., Цешка З., Винтерова А. и др./ под. ред. Треушникова М.К., Цешки З. Основные принципы гражданского процесса. Москва: Изд- во МГУ, 1991. С. 144.

Teismų praktika:

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. birželio 9 d. nutartis Nr. 3K-3-271/1999, kat. 5.

2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis civilinėje byloje R.Bridziulaitis v. Žemės ir kito nekilnojamo turto kadastro ir registro valstybės įmonės Kauno filialas, bylos Nr. 3K-3-552/2000 m., kat. 36.

3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. sausio mėn. 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-34.

4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. gegužės mėn. 21 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-616

5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis civilinėje byloje UAB „Baltijos žuvys“ v. restruktūrizuojama AB „Senoji Baltija“, Klaipėdos valstybinio jūrų uosto direkcija, bylos Nr. 3K-3-111/2007 m., kat.30.12.2;50.8

6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 4 d. nutartis Nr. 3K-3-5/2009, kat. 44.2.4.2; 44.5.2.5; 44.8; 93.2.3; 93.2.20; 99.9.

7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės mėn. 6 d. nutartis Nr. 3K-3-211/2009, kat. 93.2.3; 93.2.16; 93.2.11; 113.5

8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1999. Nr. 109-3192.

9. LR Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas Nr. 33/03 „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2,4,5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į

išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui (1993 m. sausio 12 d. redakcija). Valstybės žinios. 2003-03-07, Nr. 24-1004.

10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas // Žin., 2006, Nr. 102-3957.

11. LR Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas Nr. 33/03 „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo Įstatymo 62 str. 1 d. 2 p., 69 str. 4 d. (1996 m. liepos 11 d. redakcija), LR Teismų įstatymo 11 str. 3 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 str. 2 d. (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios. 2006, Nr. 36-1292.

12. LR Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. 13/04-21/04-43/04 // interneto puslapis www.lrkt.lt prisijungimo laikas 2009-09-15

13. Daktaro byla prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 42095/98, 2000-10-10 d. sprendimas), http://tm.infolex.lt/default.aspx?item=stras_bsp, prisijungimo laikas 2009-10-13.

14. Biručio ir kitų byla prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 47698/99 ir 48115/99, 2002-03-28 d. sprendimas), http://tm.infolex.lt/default.aspx?item=stras_bsp, prisijungimo laikas 2009-10-13.

15. Baškienės byla prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 11529/04), http://tm.infolex.lt/default.aspx?item=stras_bsp, prisijungimo laikas 2009-10-13.

16. Ramanausko byla prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 74420/01, 2008-02-05 d. sprendimas) http://tm.infolex.lt/default.aspx?item=stras_bsp, prisijungimo laikas 2009-10-13.

Interneto šaltiniai:

1. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=260053, prisijungimo laikas 2009-10-12.

2. <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2003/n030304.htm>, prisijungimo laikas 2009-10-22

3. http://www.coe.int/t/E/Committee_of_Ministers/Home/Documents/, prisijungimo laikas 2009-10-10.

4. [http://www.etib.lt/site_files/Ministru%20Komiteto%20dokumentai/MK\(84\)5.doc](http://www.etib.lt/site_files/Ministru%20Komiteto%20dokumentai/MK(84)5.doc)., prisijungimo laikas 2009-10-10.

5. [http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/legal_professionals/judges/instruments_and_documents/R\(94\)12%20Lithuania.pdf](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/legal_professionals/judges/instruments_and_documents/R(94)12%20Lithuania.pdf), prisijungimo laikas 2009-09-25.

6. www.lrkt.lt prisijungimo laikas 2009-09-15.

ANOTACIJA

Motiejūnienė V. Teismo vaidmens pokyčiai XXI amžiuje / Civilinės teisės magistro baigiamasis darbas. Vadovas prof. dr. Virgilijus Valančius. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, 2009. – 73 p.

Darbas susideda iš trijų dalių. Magistro baigiamajame darbe išanalizuoti teismo vaidmens nacionaliniame civiliniame procese pokyčiai XXI amžiuje. Pirmoje dalyje teoriniu aspektu atskleidžiama teismo vaidmens samprata. Antroje dalyje identifikuojami civilinio proceso rungimosi ir tardomojo modelių skirtumai, apibrėžiama socialinio civilinio proceso modelio esmė, lyginamas teismo vaidmuo Lietuvos civiliniame procese prieš ir po naujojo civilinio proceso kodekso įsigaliojimo, atskleidžiant senojo kodekso trūkumus ir naujojo privalumus bei apibrėžiant naujojo civilinio proceso kodekso tikslą ir principus, nustatant rungimosi ir dispozityvumo principų įtaką teismo vaidmeniui civiliniame procese. Vėliau įvertinama teismo precedento reikšmė teismo vaidmeniui. Trečioje dalyje aptariamas EŽTT sprendimų poveikis nacionaliniam teismo vaidmeniui. Galiausiai tyrinėjimo pagrindu suformuluojamos išvados.

ANNOTATION

Motiejūnienė V. Changes of the role of court in the XXI century / Final paper of master of civil law. Supervisor: Prof. Dr. Virgilijus Valančius. – Vilnius, Mykolas Romeris University, 2009. – 73 p.

The paper consists of three parts. The changes of the role of court in national civil procedure in the 21st century are analyzed in the master's thesis. The conception of the court's role from the theoretic point of view is revealed in the first part of the work. In the second part of the paper the differences between the investigating and competing models are identified, the essence of the model of civil procedure is described, the court's role in the Lithuanian civil procedure before and after the new Code of civil procedure came into force is compared while revealing the disadvantages of the old Code and the advantages of the new one as well as describing the aim and principles of the latter, defining the influence of the principles of debate and disposition for the court's role in the civil procedure. The importance of the leading case for the court's role is evaluated afterwards. The impact of decisions of the European Court of Human Rights on the national role of court is discussed in the third part of the paper. Eventually, the conclusions are formulated on the basis of the research.

SANTRAUKA

Motiejūnienė V. Teismo vaidmens pokyčiai XXI amžiuje / Civilinės teisės magistro baigiamasis darbas. Vadovas prof. dr. Virgilijus Valančius. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, 2009. – 73 p.

XX amžiuje Lietuvos įstatymų leidėjas nesukūrė savo nacionalinio civilinio proceso kodekso, o 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojo naujasis Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, įtvirtindamas socialinio civilinio proceso modelį bei įnešdamas naujoves, pokyčius Lietuvos visuomenei. Pasirinkta magistro baigiamojo darbo tema „Teismo vaidmens pokyčiai XXI amžiuje“ yra aktuali tiek teorine, tiek praktine prasme, nes šios temos kompleksinio ištyrimo ir išnagrinėjimo nėra nei Lietuvos, nei užsienio specialistų darbuose. Šio darbo objektas yra teismo vaidmuo nacionaliniame civiliniame procese ir jo pokyčiai. Darbo tyrimo dalykas yra teisės aktai, reglamentuojantys teismo vaidmenį civiliniame procese, sąlygojantys teismo vaidmens pokyčius naujajame XXI amžiuje bei nustatantys civiliniame procese dalyvaujančių asmenų ir teismo teises ir pareigas.

Magistro baigiamuoju darbu siekiama išanalizuoti teismo vaidmens nacionaliniame civiliniame procese pokyčius XXI amžiuje. Pirmoje dalyje teoriniu aspektu atskleidžiama teismo vaidmens samprata. Antroje dalyje identifikuojami civilinio proceso rungimosi ir tardomojo modelių skirtumai, apibrėžiama socialinio civilinio proceso modelio esmė, lyginamas teismo vaidmuo Lietuvos civiliniame procese prieš ir po naujojo civilinio proceso kodekso įsigaliojimo, atskleidžiant senojo kodekso trūkumus ir naujojo privalumus bei apibrėžiant naujojo civilinio proceso kodekso tikslą ir principus, nustatant rungimosi ir dispozityvumo principų įtaką teismo vaidmeniui civiliniame procese. Vėliau įvertinama teismo precedento reikšmė teismo vaidmeniui. Trečioje dalyje aptariamas EŽTT sprendimų poveikis nacionaliniam teismo vaidmeniui. Tyrimo pagrindu suformuluojamos išvados.

Pagrindiniai tyrimo metu kompleksiškai taikyti tyrimo metodai yra dokumentų, mokslinės literatūros analizės bei lyginimo metodai. Šių metodų pagalba patvirtinta tyrimo hipotezė - priimant nacionalinį Civilinio proceso kodeksą bei įtvirtinant jame socialinio proceso modelį, buvo realizuotas santykinai aktyvus teismo vaidmuo, teismo aktyvumo ir nešališkumo pusiausvyra.

Pagrindiniai žodžiai: teismas, teisės aiškinimas, teisės taikymas, teisė į teisminę gynybą, civilinis procesas, teisminis precedentas.

SUMMARY

Motiejūnienė V. Changes of the role of court in the XXI century / Final paper of master of civil law. Supervisor: Prof. Dr. Virgilijus Valančius. – Vilnius, Mykolas Romeris University, 2009. – 73 p.

There was no national Code of Civil procedure in the 20th century in Lithuania but on 1 January 2003 the new Code of Civil procedure of the Republic of Lithuania came into force. It established the model of social civil procedure and brought innovations and changes for the society of Lithuania. The chosen subject of the master's thesis *Changes of the role of court in the 21st century* is actual both in theoretic and practical sense as there is no complex analysis or research of this theme in the works of specialists not only from Lithuania but also from the foreign countries. The object of this work is the court's role in the national civil procedure and changes of this role. The legal acts which regulate the role of the court in the civil procedure, which cause the changes of the court's role in the new 21st century and establish the rights and duties of the persons who participate in the civil procedure, is the subject of research.

The aim of the final paper is to analyze the changes of the court's role in the national civil procedure in the 21st century. The conception of the Court's role from the theoretic point of view is revealed in the first part of the work. In the second part of the paper the differences between the investigating and competing models are identified, the essence of the model of civil procedure is described, the Court's role in the Lithuanian civil procedure before and after the new Code of Civil procedure came into force is compared while revealing the disadvantages of the old Code and the advantages of the new one as well as describing the aim and principles of the latter, defining the influence of the principles of debate and disposition for the Court's role in the civil procedure. The importance of the leading case for the Court's role is evaluated afterwards. The impact of decisions of the European Court of Human Rights on the national role of court is discussed in the third part of the paper. The conclusions are formulated on the basis of the research.

The analysis of documents and nonfiction as well as comparative method were the main methods used in the research in the complex sense. They enabled to confirm the hypothesis that the relatively active role of the court as well as the balance of court's activity and equity were realised when the national Code of Civil procedure had been adopted and the social process model had been incorporated in it.

Key words: Court, statutory interpretation, application of law, right to judicial defence, civil procedure, leading case.

vaida.motiejuniene@teismas.lt